

mező... 11. H 6
TURANI KÖNYVTÁR.

I.

ISIRKOFF:

BULGÁRIA.

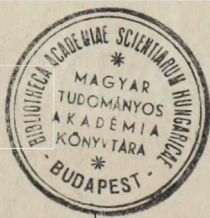

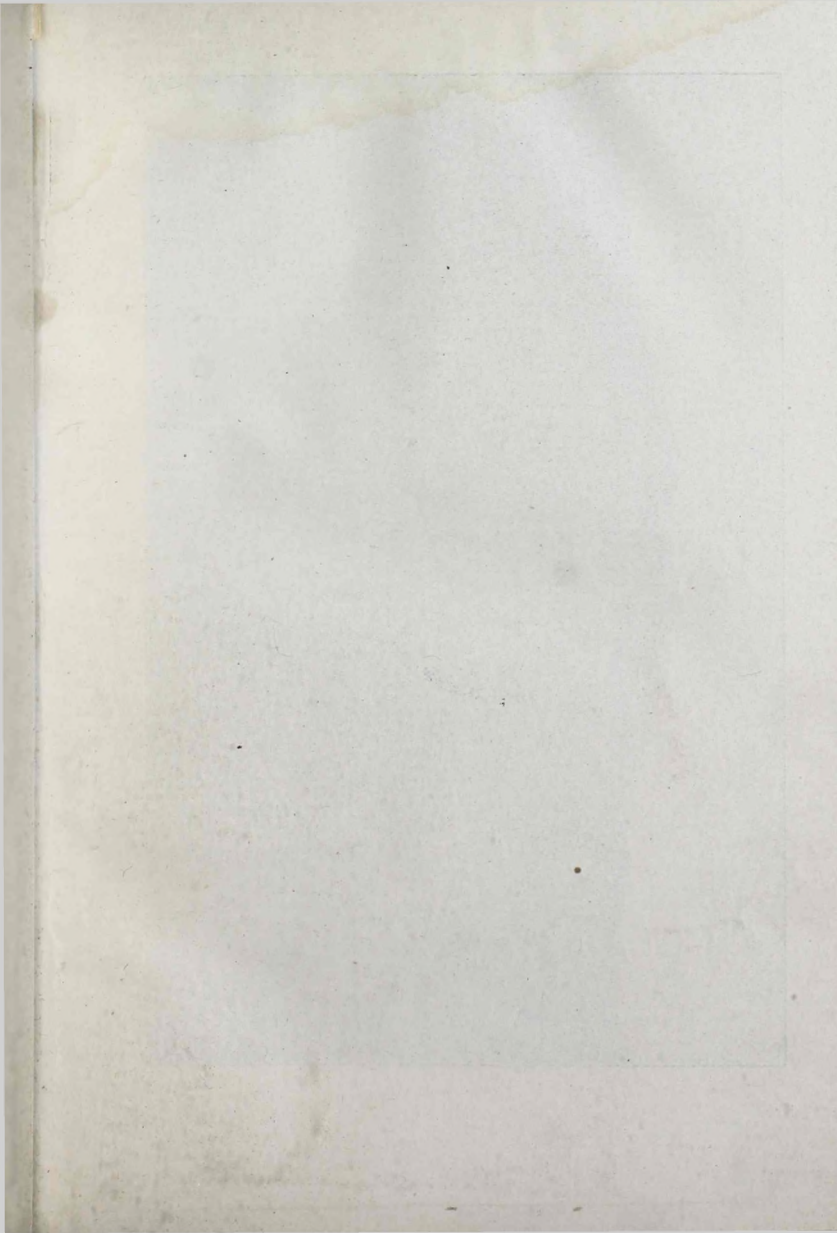
1215
Evezel. O. 195/1

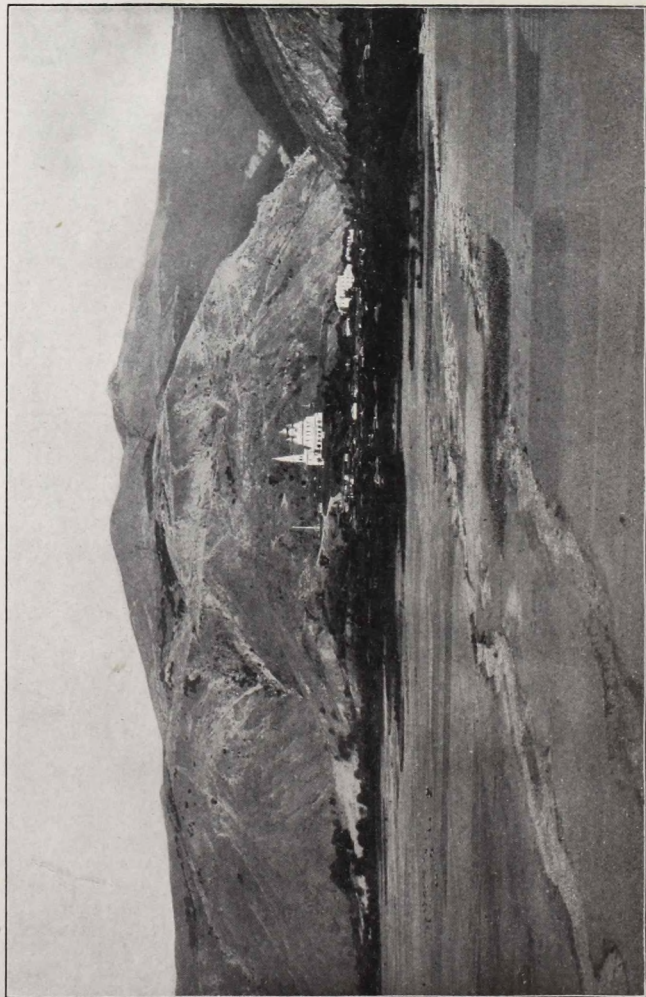
BUDAPEST,

FRITZ ARMIN KÖNYVNYOMDÁJA

1917.

I. tábla: A Sipkabalkán és Sipkaszoros Délről.

BULGÁRIA.

FÖLD- ÉS NÉPRAJZ.

IRTA

DR. ISIRKOFF A.

A SZÓFIAI EGYETEMEN A FÖLD- ÉS NÉPRAJZ TANÁRA.

FORDITOTTA

CHOLNOKY JENŐNÉ.

ATNÉZTE: CHOLNOKY JENŐ DR.

BUDAPEST,

A MAGYAR KELETI KULTURKÖZPONT (TURÁNI TÁRSASÁG)

KIADÁSA.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVTÁRA 1950 / 187688 N. SZ.

Lehetett Ittőlka Kémiak, Karibsinak
a beuünelk amujna szektö bulgárok
szágáris ozóli kis kényvel felejtélléllél
szip 1934 évi nyaralásom emlékeire adtam.

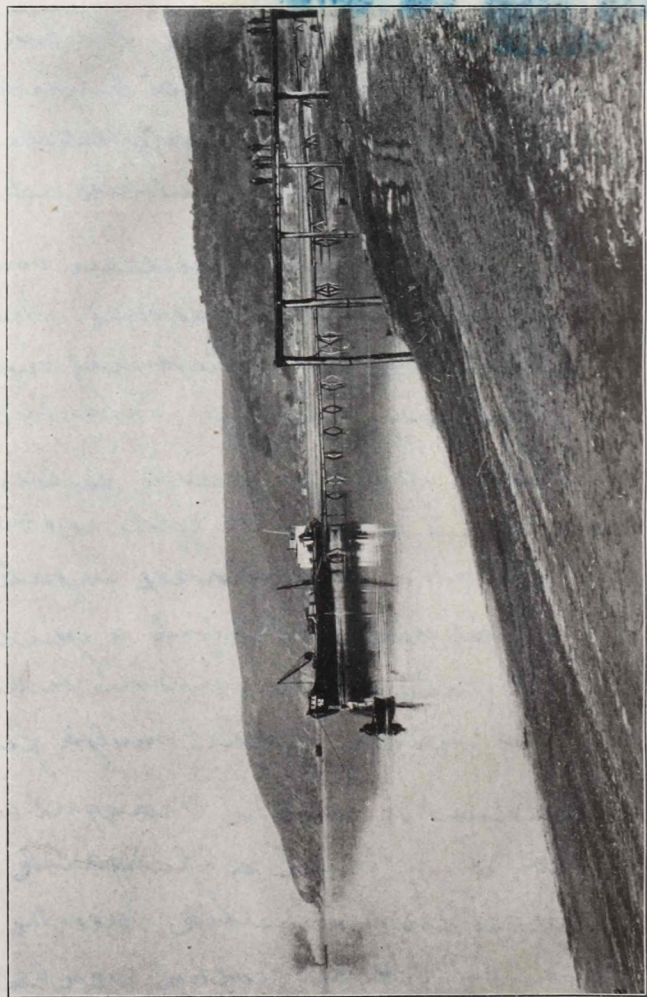
Téli napokban jól érik emlékszem verőfe
nyes. napsugárak utazásokról. Meny
magyar emléke kivétel hájánkal végig
az St. Dušan Városig, Istanbulban.

Értel. 1936-ban. ismét Lestórné
peinkül is jótano, az ifjeli nép bivo
stalmáhan. A csodaszép, hájánkal
melyekben megtalálhatjuk a gimnázium
tal, a zuhalagok egyenlő világon
csak a testéni szűlél mülja felül

Lelelem szerték a magyarok any-
nyja is így, mind a bulgárok is
az isaki pokonnemsték, beleértve a
kengyelket, lettek, lóckel, értékkel és
a fiúkkal.

1938. január 29.

M. J. S. Erővel

II. tábla : A Duna partja Szomovtínál.*

Égy orkán és száz pokol és sokal furdos!
csak nagyon sok bilis!

(Égy orkán és száz pokol és sokal furdos!)

ELŐSZÓ.

A Magyar Keleti Kulturközpont (Turáni Társaság) kiadványsorozatának első kötete Isirkoff Bulgáriája. A kiadványsorozat célja a művelt magyar közönséggel megismertetni a Balkánt és a bennünket érdeklő Keletet, ezeknek föld- és néprajzát, gazdaságát, politikai állapotát, történelmét, irodalmát, művészetét, szellemi és gazdasági törekvéseit, amennyiben azok minket érdekelnek. Törekvése lesz csak kiváló szakembereket szerezni munkatársul és amennyire lehet, az ismertetendő országok és népek fiait, tudósait szólaltatni meg közönségünk előtt. Kiadványsorozatunk a művelt érdeklődőt, az adatot kereső tudóst és a felsőbb iskolák ifjúságát egyaránt kívánja szolgálni.

Első kötetünk Bulgária egyik legkitünőbb ismerőjétől, Isirkoff tanártól származik. Eredeti művének csak némileg meg rövidített szövegét adhattuk közönségünk kezébe, mert sok olyan részlete van, amely bennünket kevésbé érdekel s takarékoskodnunk kellett. A szerző igen alapos gondtal állította össze művét s csakis a tények leírására szorítkozik, mindenféle politikai és nemzetiségi tendenciától távol. S a Balkán országainak leírásaiban éppen rendszeren ezt nélkülözzük. Igaz, hogy leírása nem mindig felel meg a modern geografia módszereinek és gondolkozásmódjának, nem mindig ad összefüggő egész geográfiai képet, de aki elolvassa, mégis igen hű és jó képet szerezhet Bulgáriáról. A szövegben a helyneveket úgy írtuk le, fonetikusán, ahogy azt a szerző eredeti munkájában megadta. Csak azokat a helyneveket neveztük magyarosan, amelyeknek ilyen magyar nevük volt, pl. Drinápoly stb., mert a mai zürzavaros

politikai állapotokban úgy sem lehet mindig biztosan tudni,
hogy melyik nyelven kellene az illető helyet törvényesen
nevezni.

Reméljük, hogy első kötetünket csakhamar több is fogja
követni.

Budapest, 1917. november.

Dr. Cholnoky Jenő.

Dr. Teleki Pál gróf.

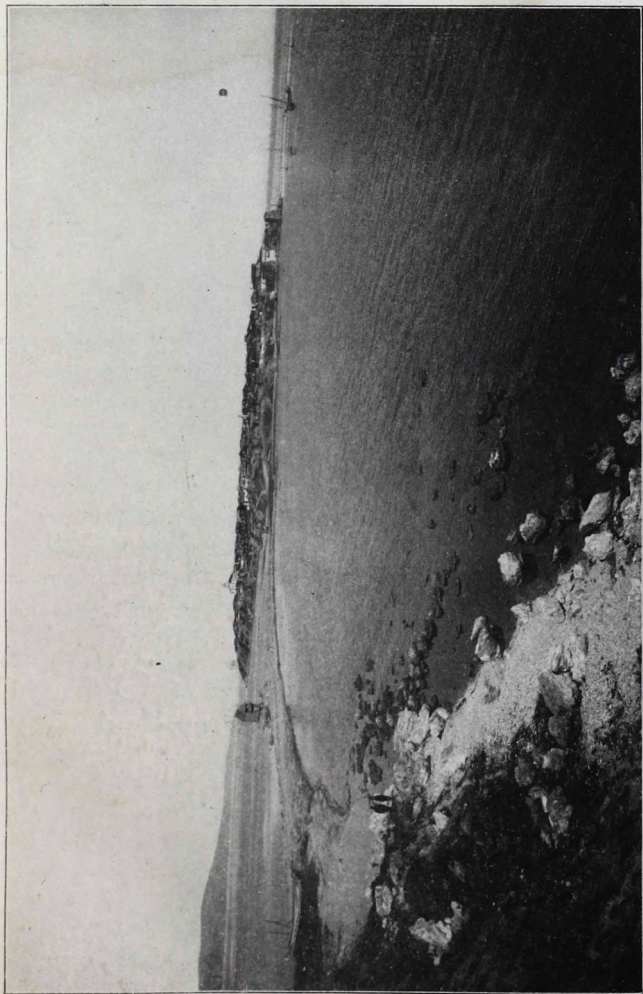
TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
I. kötet.	
Az ország neve, határai, fekvése és nagysága	11
Paleo-geografiai áttekintés	32
Az ország felszine	35
A Rodope csoport	35
A Balkán-hegység (bulg. Sztaraplanina)	45
Az átmeneti hegyzóna keleti Közép-Bulgáriában	52
A Tundzsa-masszívum	54
A Balkán szegély-völgye	55
A Marica lapálya	58
Átmeneti hegységek nyugati Közép-Bulgáriában	64
A medencék	67
A bulgár plató a Duna mentén	69
Az éghajlat	78
A növényzet	82
Termesztett növények	89
Az állatvilág	92
II. kötet	99
I. RÉSZ. A bulgár cárság népe	101
Történelmi bevezetés	101
A népesség száma, sűrűsége, szaporodása és mozgalma	105
A bulgárok	107
Viselet	111
A néptípus	114
Műveltség	115
Idegen népek Bulgáriában	115
II. RÉSZ. A nép gazdálkodása	119
A földművelés	120
Az erdők	124
Marhatenyésztés	124
Bányászat	127
Ipar	128
Kereskedelem	130
Közlekedés	133
Bulgária nemzetgazdasága	135

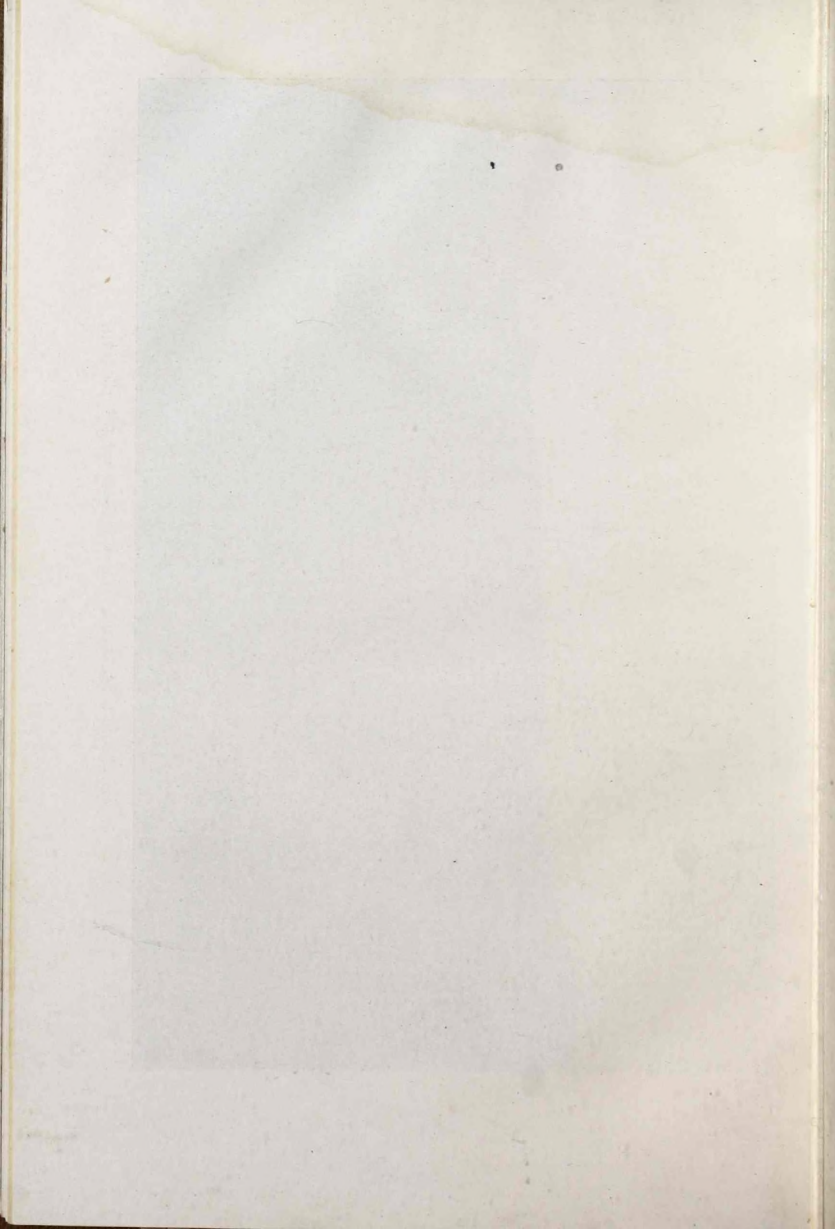
	Oldal
III. RÉSZ. Település	139
Falvak	139
A városok	142
Szofia	146
Tengerparti városok	148
Dunai városok	151
Városok a főút mentén	153
Városok Észak-Bulgáriában	154
Nyugati Közép-Bulgária városai	157
Keleti Közép-Bulgária városai	158
Dél-Bulgária városai	160

I. KÖTET.

1 KÖTTEL

III. tábla : Messzembvria a Fekete-tenger partján.

Az ország neve, határai, fekvése és nagysága.

Az ország neve. Idők folytán a Balkán-félsziget keleti és középső részének különböző nagyságu politikai és néprajzi területét nevezték Bulgáriának. Gyakran, csupa hagyományból olyan etnografiailag idegen területeket is Bulgáriának neveztek, amelyek valaha Bulgária politikai vagy egyházi fennhatósága alatt álltak. Így pld. a 11. és 12. században (1018—1186), amikor Bulgária Bizanciumnak volt alávetve, akkor az írók Bulgáriának nevezték a Balkán-félsziget legnagyobb részét, az Adriától a Duna-torkoiatig, Belgrádtól-Drinápolyig, sőt Konstantinápolyig. A keresztes vitézek szerint Bulgária Belgrádnál kezdődött. A középkorban maguk a bulgárok azzal a szóval, hogy „Bulgárföld“ váltakozva, majd a Bulgár-állam területét, majd a bulgároktól lakott földet jelölték. A török időkben az írók és térképrajzolók a Balkán-hegység és a Duna közt levő területet nevezték Bulgáriának; viszont voltak utazók, akik Szófiát, a rumeliai kormányzó székhelyét tartották Bulgária fővárosának.

1878-ban, amikor megalakult Bulgária mint hűbéres fejedelemség, ez az elnevezés állam-politikai jelentőséget nyert. Később azokra az országokra is kiterjedt, amelyek Bulgária-államhoz csatlakoztak, tekintet nélkül az etnografiai határookra. Ma Bulgáriának nevezzük azt a területet, amely a Bulgár-cár-ság szerződésileg biztosított határai közé van foglalva.

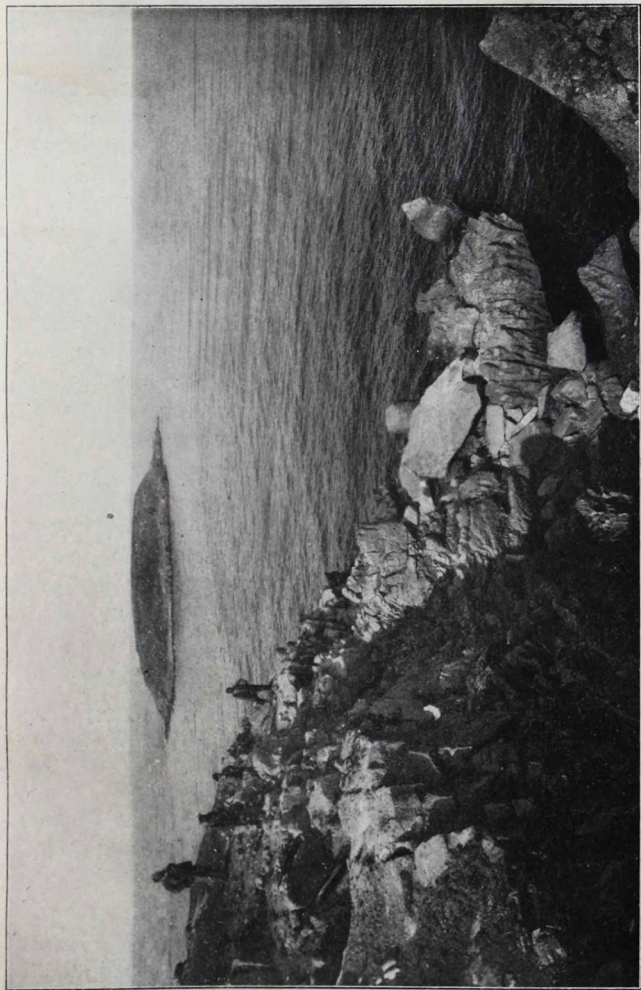
Az ország egyes részeinek megnevezésére még most is leginkább a régi neveket használják, mint pld. az Egei tenger partvidéke: Trákia; a Meszta folyótól nyugatra fekvő vidék: Makedonia stb.

Határai. A Balkán-államok határai a középkorban gyakran változtak, tekintet nélkül az etnografiára. Bulgária *nagy* fejedelmeinek idejében az ország kiterjedt az Adriáig, az Egei- és Fekete-tengerig, sőt túl a Dunán és Száván északnyugat felé; sokszor azonban határai nem terjedtek túl dél felé a Balkán-hegységen, nyugat felé a Sztrumán. Két ízben Bulgária még a függetlenségét is elvesztette és hosszú időn át senyvedett Bizancium, majd Törökország rabigájában. Amikor a törökök az egész Balkán-félszigetet meghódították, a régi politikai határok elmosódtak és helyettük a néprajzi határok kezdtek mind nagyobb jelentőségre szert tenni.

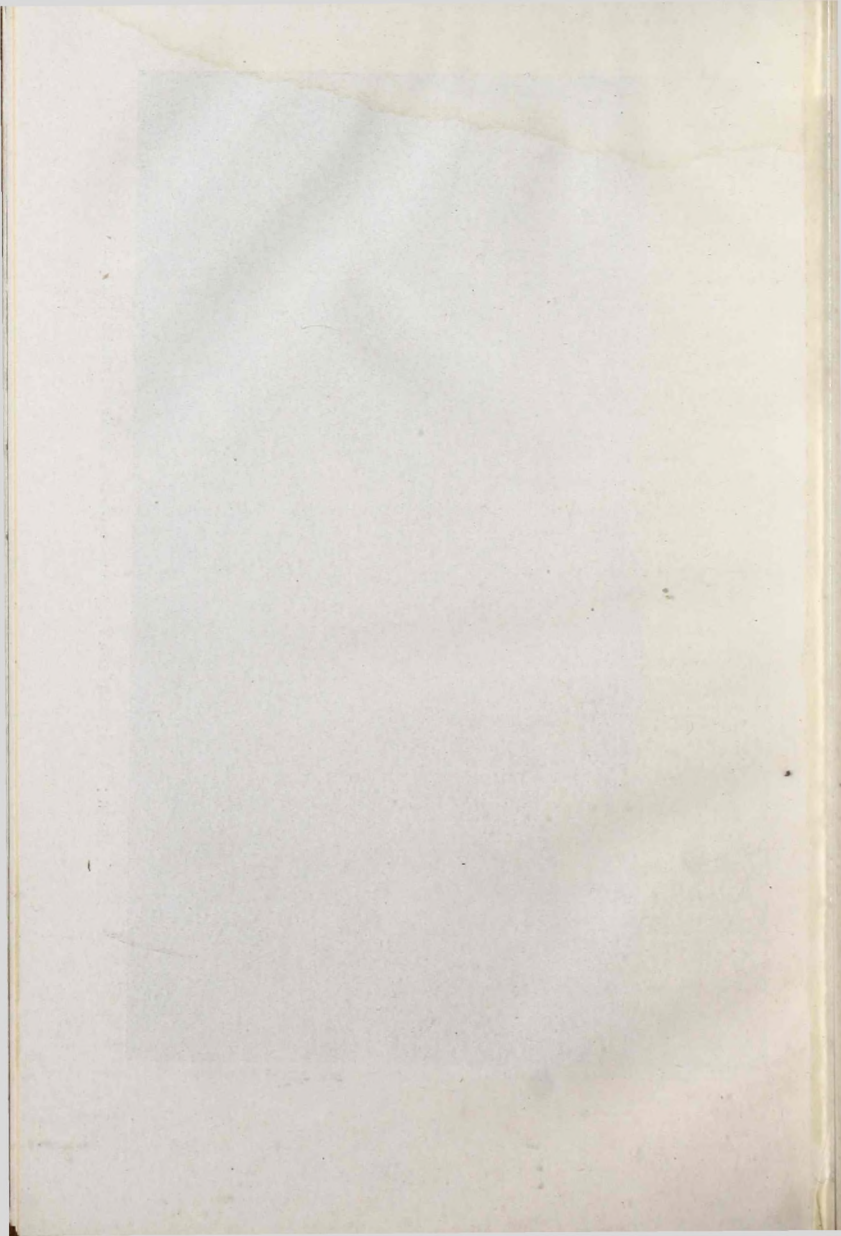
A törökök első benyomulásakor a bulgárok a hegyek közé vonultak vissza, de a két utolsó évszázadban újra nagyon kiterjeszkedtek, megszállták a völgyeket és síkságokat és a városokban gazdag iparos-céheket alapítottak.

Ezt a folyamatot előmozdította a török népség gyors pusztulása. Az örökös háborúk, meg a fatalisztikus törökök között rettenetesen pusztító ragadós betegségek gyorsan megfogyasztták a török lakóságot. Helyüket a bulgárok foglalták el, úgy hogy amikor bennük fellépett a nemzeti öntudat a múlt század elején, már ellepték az egész nagy területet a Duna és az Egei-tenger, a Fekete-tenger és Albánia közt, északnyugaton egész a bulgár Moraváig és a Timok völgyéig. Régebbi utazók, különösen katolikus misszionáriusok tanuskodnak róla, hogy a bulgárok elterjedése már a XV. századtól kezdve körülbelül ugyanez volt. De más alkalmakkor is ugyanezeket a határokat nevezték meg, így a vallásszabadságért való küzdelemben (1833—1897), a konstantinápolyi konferencián (1876—1877), és a san-stefanói békekötésben (1878). Az utolsó száz évben nagy határváltozások színhelye volt a Balkán-félsziget és ma is ömlik a vér, alkudoznak a diplomataik, hogy végre szilárdul kialakuljanak.

A modern Bulgária határai is, rövid állami élete alatt sok-

IV. tábla: A Sztrandsza-hegység lejtője a Fekete-tenger partján.

szor változtak, mert nem a nemzet küzdélméi állapították meg őket, hanem olyan szerződések, amelyekben összekuszálódtak az európai nagyhatalmak és a Balkán-államok különböző érdekei. Nagy szerencséje volt Bulgáriának, hogy független állami létének kezdete óta biztosan támaszkodhatott két természetes határra, északon a Dunára, keleten a Fekete-tengerre. Adva volt tehát természetes terjeszkedésének iránya nyugatra és délre. Az ország északi határa a Duna a Timok völgyétől egészen Türk Szmil faluig. A Duna Bulgária határán széles és mély folyó (700 – 2200 m), és így alkalmas politikai és néprajzi határ.*) Két népet választ el egymástól a bulgárt és a románt, és háború esetén a gyors határátlépést megnehezíti, mert a bulgáriai partok általában magasak és helyenkint mocsaras ártér terül el előttük. Ahol a bulgár partok nem volnának alkalmasak a védelemre, ott szerencsére a romániai oldalon óriási kiterjedésű a mocsaras ártér, úgy hogy csak valami 60 km hosszú darab marad olyan, amelyen az ellenség északról-délre könnyen átkelhetne. Természetes, hogy éppen a legkönnyebb átkelő helyeken már a rómaiak idejében városok keletkeztek, mint: Vidin, Lom, Orechovo, Nikopol (Nikápoly), Szvistoff (Szisztovo) és Ruszcsuk. Béke idején a folyó természetesen egyesíti a két partot és a folyón való közlekedés a városok fejlődését előmozdítja.

A Duna nemzetközi viszonyait Bulgária határán a berlini kongresszus határozatainak 52. számú cikkelye határozza meg; szösz szerint: „A Duna szabad hajózásának, amely általános európai érdek, biztosítékait megerősítendő, a magas szerződő hatalmak elhatározzák, hogy: a Duna mentén a Vaskaputól egészen a torkolatig minden erődtmény eltávolittatik és más helyen új nem létesül. Hadihajónak a Vaskaputól lefelé nem szabad járnia, kivéven olyan könnyebbeket, amelyek a folyamrendőrség és a

*) De csak azért, mert két partján egészen különböző földrajzi jellegű területek állnak egymással szemben, amint azt később látni fogjuk.

vámhivatalok szolgálataira rendeltetvék. A kimondott hadihajók csak Galacig mehetnek.“

A berlini kongresszusnak ezeket a határozatait kezdettől fogva nem tartották be. Minduntalan megsértették, amint valamelyik dunaparti állam határvédelmét fokozni akarta. De legjobban megsértették a mostani háboru alatt a szerbek, mert az Aldunát aknákkal elzárták, a parton ütegeket állítottak fel, s így megakadályozták Magyarországnak az alsó-dunai államokkal való vízi közlekedését.

Ugyanezt cselekedte Románia, amikor a dobrudzsai határtól fölfelé a Dunát aknákkal elzárta.

Bulgária két tengerrel határos, u. m. a Fekete- és az Egei-tengerrel. Első helyen áll, a politikai gazdaságra való tekintettel, az Egei-tenger rövid partvidéke, mert akadálytalanul köti össze Bulgáriát a többi tengermelléki országgal és biztosítja gazdasági szabadságát. Bulgária partvidéke mentén a tenger nem nagyon mély, ezért hajózásra nem igen alkalmas; partjai azonban jól védelmezhetők. Hullámtörőkkel, rakpartokkal kiépített modern kikötő csak Varnában és Burgaszban, a Fekete-tenger partján van. Bulgária a Fekete-tenger miatt Oroszország közvetlen szomszédja, az Egei-tenger miatt pedig Földközi-tengeri állam.

Bulgária Fekete-tenger melléki partvidéke, az Ekrene és Reszvaja folyócskák között, nem nagyon tagozott, de változatos alakulatu, mint a mögötte elterülő vidék. Déli részén, a Sztrandzsa-hegység mentén, a kiugró fokok és öblök mögött mocsarak és mély folyótorkolatok terülnek el. Néha kis sziklás szigetek és félszigetek fekszenek előttük, így pld. Szoszopolisz városka, éppúgy mint északabbra Burgasz, Messzemvria és Anchialosz városok félszigeten fekszenek. (l. 3. és 4. tábla).

Mivel ennek a tengerpartnak a háttérvidékkel való összeköttetése rendkívül nehéz, megmaradt ős idők óta mai napig sajátságos jellegében. Ott, ahol a Balkán-hegység láncai végződnek, a tengerpart diszkordánsan fekszik, t. i. a hegyvonula-

tok irányához képest haránt fut. A magaslatok lejtős fokokkal végződnek a tengerben és kis, szélvédett öblöket ölelnek körül. Ezekbe hosszanti völgyek torkolnak, amelyek azonban nem alkalmasak arra, hogy a háttérvidékkel összeköttetést létesítsenek, mert többnyire úttalanok, mocsarasak és rövidek. A Balkán- és a Sztrandsza-hegység között a tengerpart legtagozottabb, legmélyebben nyúlik bele az ország belsejébe és a legalkalmasabb a belső országgal való összeköttetésre. Természetes, hogy éppen itt már a legrégebb időkben nevezetes telepek keletkeztek. Ma pedig Közép-Bulgária legfontosabb tengeri kapuja a burgaszi-öböl, mert a Szófia—Plovdiv (Filippopolisz)—Sztara Szagora—Burgasz-vasútvonal itt végződik.

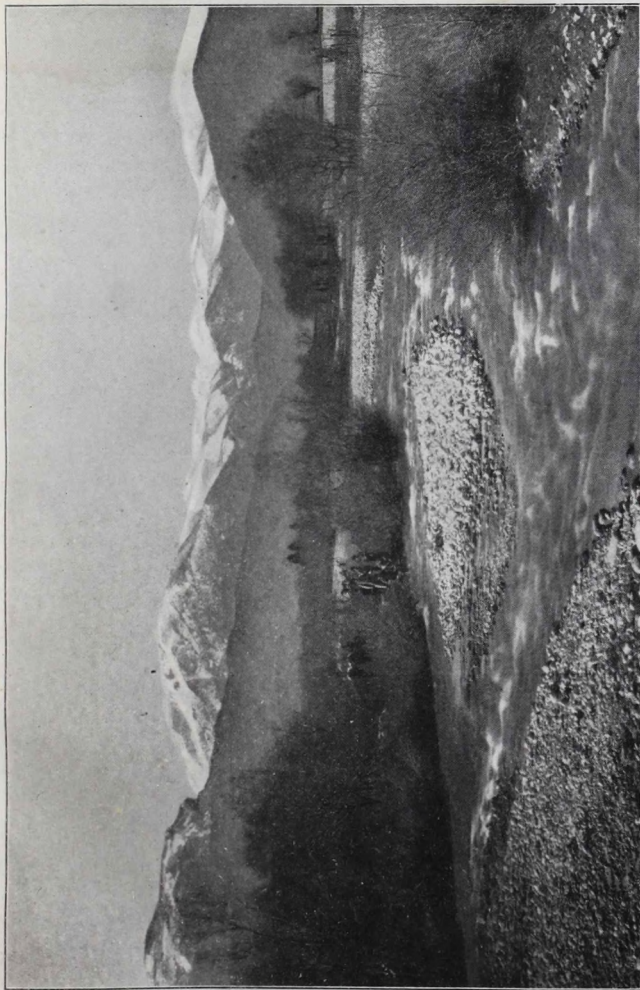
A Galata-földnyelvtől északra terül el a varnai-öböl, ebben a Provadija folyó völgye több tószzerű kibővüléssel végződik. A Provadija völgye pompás útvonal a Varna—Szófia—és Ruszcsuk-vasútvonal részére. Varnának Észak-Bulgáriában éppen olyan fontos szerepe van, mint Burgasznak Közép-Bulgáriában. A Varnától északra elterülő táblásföld nem ereszkedik közvetlenül le a tengerre, hanem lejtős terraszba megy át, amelyet az Ekrene folyó ketté vág és amelynek nagyobb része 40 m magas meredek parttal esik le a tengerre.

Az Egei-tenger partvidéke Bulgária oldalán, a Marica és Meszta torkolata között, rövid, alig 120 km hosszú és nem olyan tagozott, mint Törökországban vagy Görögországban. A Marica mocsaras torkolatától nyugatra Dedeagacsig a part alacsony, mocsaras. Dedeagacstól kezdve 5—10 m magas emelkedés észlelhető, Makri községnél ez az emelkedés még jelentékenyebb lesz egészen a Karakus-hegységig. Itt a tenger közelében is 662 m magasra emelkedik a hegység és ennek mentén a part magas és sziklás.

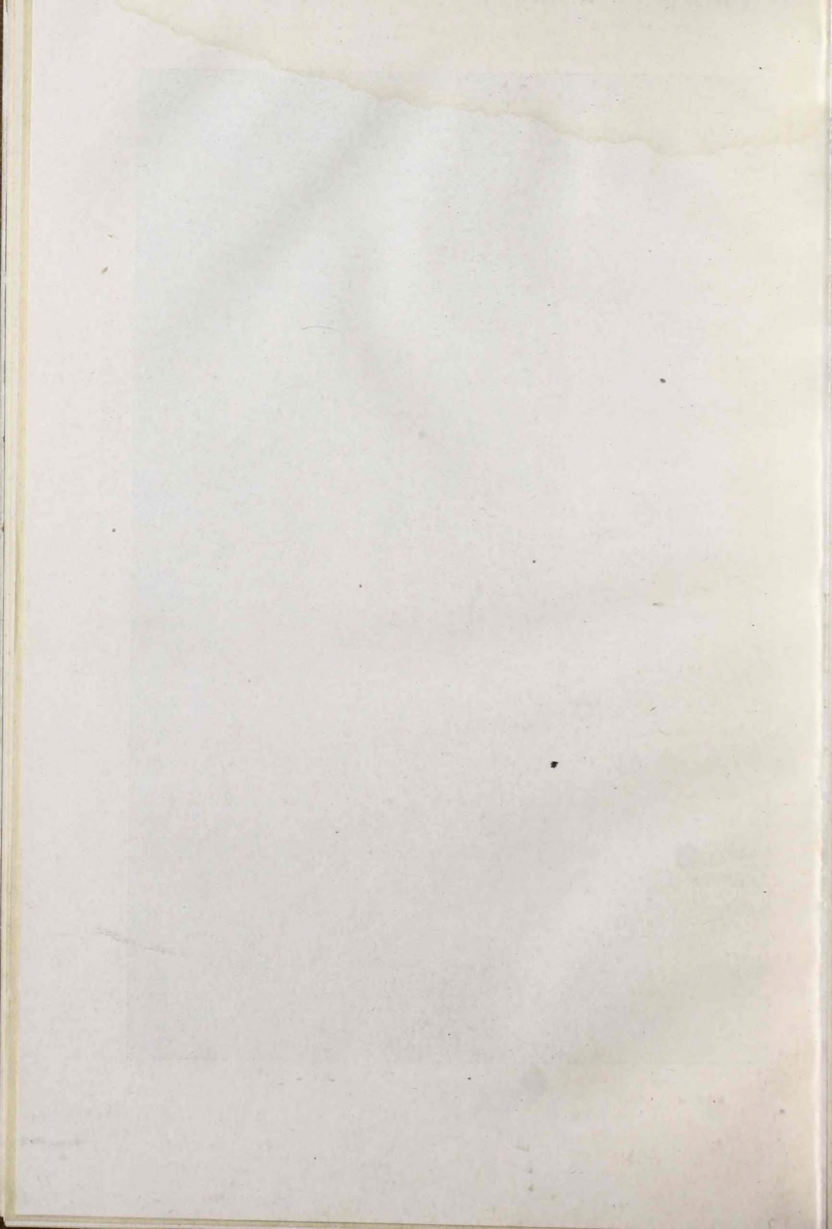
A Karakus-hegységtől keletre, Maronia várostól kezdve a part megint lealacsonyodik. Ezen a szakaszon több kisebb tó terül el, amelyek kedvező fekvésük következtében igen alkal-

masak a só-nyerésre és halászatra. A tavak között sziklaszirtek emelkednek. A tengerbe nyúló utolsó sziklaszirt Ferner-Burun. Ez a Lagosz- vagy Karagacs-öblöt zárja el kelet felé és ezzel a bulgár Egei-tenger partvidéknek legnagyobb tagozását létesíti. A lagoszi-öbölnek mintegy folytatása észak felé a lapos Boru-tó, amely 3 km-re közelíti meg a meredeken lejtő Rodope-hegységet. Mielőtt a török-bulgár szerződés (1915. aug. 15) létre jött és a Marica völgye, valamint jobboldali vasútvonala a bulgároké lett, Porto-Lagosz volt az egyetlen hely, amely a bulgároknak független kijárást biztosított az Egei-tengerre. Porto-Lagoszt körülbelül egyforma hosszú utak kötik össze Gyümürdzsina és Xanti városokkal. A lagoszi-öböltől nyugatra emelkedik a Bulusztra nevű sziklaszirt, még ma is láthatók rajta Abdera görög város romjai. Ettől nyugatra pedig az u. n. Szarisaban terül el, a Meszta lapos deltája.

A Dobrudzsa határai északon és nyugaton a Duna, keleten a Fekete-tenger, délen Bulgária-cárság. A Dobrudzsa földrajzi fekvése igen energikus, ami már az ókorban is mutatkozott, mert kereskedelme virágzó és nagyjelentőségű volt, amikor a centralizáció még nem volt annyira kifejlődve, mint ma és ezért félreeső, távoli városok is fontos szerepet játszhattak. A népvándorlás korában először Bizantium, majd Bulgária és végül Törökország fennhatósága alá került. A fölötté uralkodó államok centrumaitól távol fekvő, állandó pusztítások színhelye volt a Dobrudzsa és még béke idején is, mintha valami elátkozott, gazdátlan ország lett volna. A san-stefanoi szerződés, amely a berlini kongresszuson még kibővített, Romániának ítélte oda a Dobrudzsát, pedig földrajzi, történelmi és részben etnografiai szempontból nézve Bulgária dunai részéhez tartozik, amit az is bizonyít, hogy az orosz-török háború előtt (1877—1878) tényleg Bulgáriának, Kelet-Bulgáriának vagy „Bulgarie maritime“-nek nevezték, amint Taibout de Marigny: „Hydrographie de la mer Noir“ (1856) című munkájában írja.

V. tábla : A nyugati Rila-hegység Szamokoff felől nézve.

1876. márc. 12.-én a szultán rendeletére létesült a bulgár ex-archatus (egyház-község), ebbe Dobrudzsa is beletartozott és egy darabja volt annak az autonomikus területnek Kelet-Bulgáriában, amelyet a konstantinápolyi követségi kongresszus tervezett. Cserkaszki herceg tervezete szerint, aki az orosz-török háború alatt Bulgária polgári közigazgatásának vezetője volt, Dobrudzsa Bulgária fejedelemséghez tartozik.

Románia a Dobrudzsát három elvett besszarábiai kerület: Kábul, Bolgrád és Iszmail helyett, továbbá az 1877—1878.-i szabadságharcban nyújtott segítségéért kapta meg. A bulgárok ezt megértették és sohasem gondoltak arra, hogy a Dobrudzsát megint erőszakkal elvegyék a románoktól. A régi Dobrudzsa Bulgária periferiáján fekszik és az igen kevert lakóságnak csak $\frac{1}{3}$ része bulgár. Ezt a területet bekebelezték Romániába még mielőtt Bulgária a független, szabad politikai élet áldásait ismerte volna és ezért elszakítása az ott élő bulgárok között, valamint a még föl nem szabadított Bulgáriában nem járt különösebb, nagyobb rázkódtatással. Egész másképpen áll azonban a dolog a Dobrudzsának azzal a részével, amelyet az 1913. aug. 10.-i bukaresti szerződés értelmében csatoltak Romániához. Ezen a területen 134,331 bulgár és csak 6359 román lakott; itt egy félszázadon át a bulgár kulturát terjesztették, a bulgár elem megerősödését segítették elő. Ez a rész szorosan összefüggött Bulgáriával és elszakítása súlyos következményeket vont maga után az ott lakó bulgárok között, valamint egész Bulgáriában úgy erkölcsi, mint gazdasági és politikai szempontból egyaránt.

Az új román-bulgár határ, a Duna melletti Türk Szmitől a Fekete-tenger melletti Ekrene torkolatáig, sem földrajzilag, sem etnografailag, sem pedig gazdaságilag nem természetes határ. Ez a határ egységes országot, egységes népet és politikailag szorosan összetartozó területeket szakít ketté.

Ez az új határvonal tehát elejétől fogva nagy veszedelmet rejtett magában Románia és Bulgária jó szomszédi viszonyát

illetőleg, mert a románok a terület annektálása után rögtön belátták, hogy az a Ruszesuk - Varna-vasútvonal birtoka nélkül értéktelen; a bulgárok viszont tudták, hogyha ennek a vasútvonalnak a jelentőségét meg akarják tartani, sőt növelni, akkor föltétlenül vissza kell hódítaniok az elveszett részt.

Amikor 1885. aug. 18-án a bulgár fejedelemség és autonomikus Kelet-Rumelia között, amelyet a bulgárok dacosan, mindig „Dél-Bulgáriának“ hívtak, az egyesülés megtörtént, ennek a területnek a déli határa, kisebb szakaszokat kivéve, egyúttal Törökország és a bulgár fejedelemség határául is szolgált.

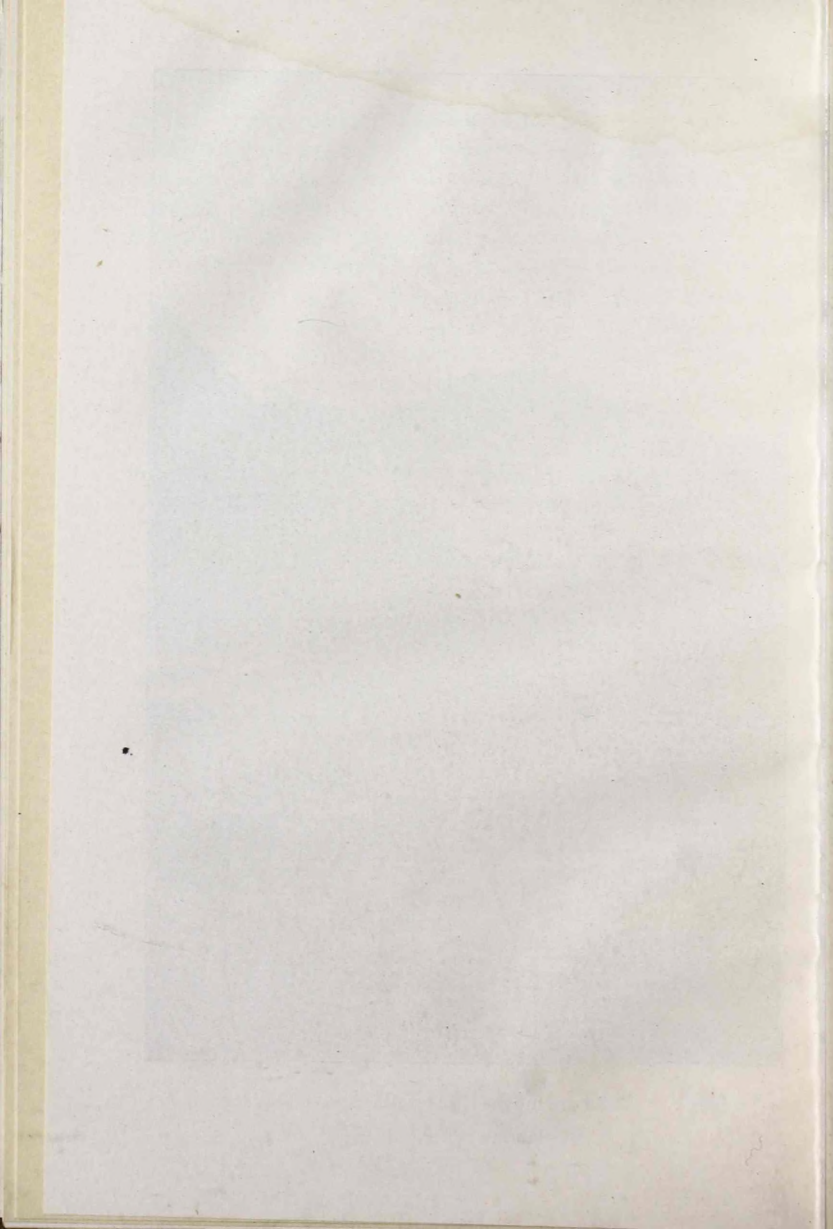
A török-bulgár határ nyugaton a Paterica-hegynél kezdődött, a Vardar és Struma vízválasztóján haladt tovább, Barakovonál a Sztruma völgyébe ért, majd a Rila-hegység déli kiágazását követte, azután pedig a nyugati Rodope-hegység legfontosabb vízválasztóját, amelyet csak a Tämrs és Kärdszali területén hagyott el. A Maricától keletre a határ a Szakar-hegység gerincén ment végig; a Tundzsa folyótól keletre pedig a Fekete-tengerig, Atlimannál. A határvonal nagyobb része 2000 m.-nél magasabb hegyláncokon futott végig az Osszigovo-, Rila- és Rodope-hegységben. A hegység széles és nehezen járható. A főútvonalak a Devebair-hegynyergen át, Küsztendil és Rumanova között, továbbá a Marica és Sztruma völgyén vezetnek keresztül. Néprajzi és politikai szempontból ez nem volt természetes határ, mert mind a két oldalán ugyanaz a lakóság élt és mind a két oldalon megérett volt már az a gondolat, hogy a bulgár népet egy politikai egységgé kell összekovácsolni.

Bulgáriával az élén, az 1912—1913.-i Balkán-háborúnak tulajdonképpen célja a szövetséges Balkán-államok nemzeti egysége volt. A delegátusok londoni konferenciájának határozatai szerint, amely Törökország és ellenségei közt az előzetes-béke kidolgozásával foglalkozott, török-bulgár határnak a Midija-Enosz vonal állapított meg.

Amikor az eddigi szövetségesek közt kitört a második Balkán-

VI. tábla: A 2923 m magas Musszállá a Rila-hegységben és a Bisztrica ötödik tava.

háború a bulgár kormány és a főhadiszállás azt hitte, hogy azok a nagyhatalmak, amelyek a delegátusok londoni konferenciáján a bulgár-török határt megállapították, ezt a határt meg is fogják védelmezni és ezért az összes bulgár csapatokat elvonták a Csataldzsa vonalról és Makedoniába meg Nyugat-Bulgáriába szállították az ott felszabadult katonákat. A törökök pedig felhasználták a bulgárok veszélyeztetett helyzetét és kardcsapás nélkül elfoglalták Drinápolyt, Lozengradot, Dimotikát és Musztafa-Pasát, sőt még a régi bulgár határt is fenyegették és megvesztegetett emberek segítségével megállapították az u. n. Gyümürdzsina köztársaságot. Később, amikor a bulgár kormány belátta, hogy a nagyhatalmak nem tudják, vagy nem akarják Törökországot arra kényszeríteni, hogy a londoni konferencia határozatait betartsa és azt is belátta, hogy Bulgária nem kezdhet egy harmadik háborúba, elhatározta, hogy Törökországgal külön tárgyalásokba bocsátkozik, hogy igényét a Midija—Enosz vonalra megint helyre állítsa.

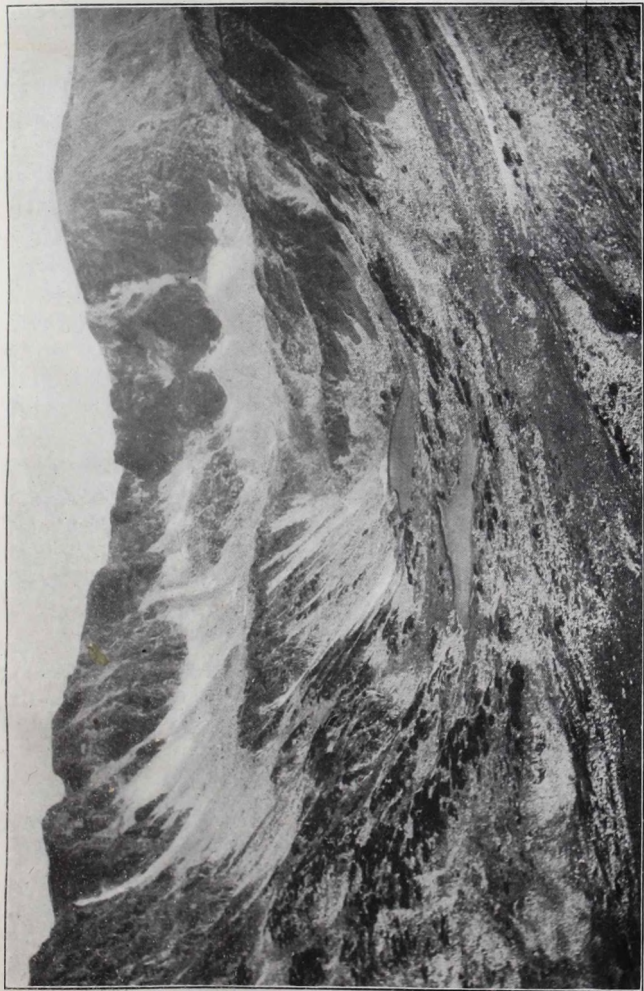
Mindenkitől elhagyva, a háborúban kifáradva, elgyengülve állt Bulgária; nem tudott már védekezni Törökországgal szemben, amely akkor már nagy csapatokat vont össze Drinápolyban, úgy hogy kénytelen volt a törököknek a Marica folyó innenső részét, Kelet-Trákiát Dimotikával együtt átengedni. Törökország tehát megkapta a Marica-völgyét Musztafa-Pasa és Mandra falu között az* ott futó vasútvonallal együtt. Az új török-bulgár határt, bár nagyon természetellenes volt, Bulgáriának el kellett fogadnia, mert abban a pillanatban, amikor minden oldalról megtámadták, nem hogy szembe tudott volna szállni Törökországgal, hanem ellenkezőleg arra kellett törekednie, hogy kielégítse és barátságát megnyerje. Az elvesztett terület helyett Bulgária a Sztrاندzsa-hegységtől délre egész a Reszvaja folyóig nyert területet. Sztratégiai szempontból csak Törökországra nézve volt előnyös az* új török-bulgár határ, mert így megtartotta mindazokat a pontokat, amelyek a Konstantinápoly felé vezető

utat védelmezték. Törökország ezekben a zavaros időkben is javíthatott etnografiai tekintetben határain, mert Kelet-Trákiából a bulgár és görög lakóságot elűzte és helyettük a Bulgáriából és Makedoniából elmenekült törököket telepítette le. Gazdaságilag az új török-bulgár határ egyik félre sem volt előnyös, még a szerződési záradékkal sem. Eszerint mind a két állam 10 éven belül egyforma jogokkal használhatja a Musztafa-Pasa – Dede-agacs-vasútvonalat. Félni kellett azonban mindig attól, hogy kedvező alkalomkor akár az egyik, akár a másik fél az egész vonalat hatalmába keríti. Nagyon rossz hatással volt az új török-bulgár határ a Rodope-hegység körül elterülő keleti vidékekre, mert ezeknek természetes útvonalai Drinápolyba és Dimotikába vezetnek, ahol a vásárterek vannak.

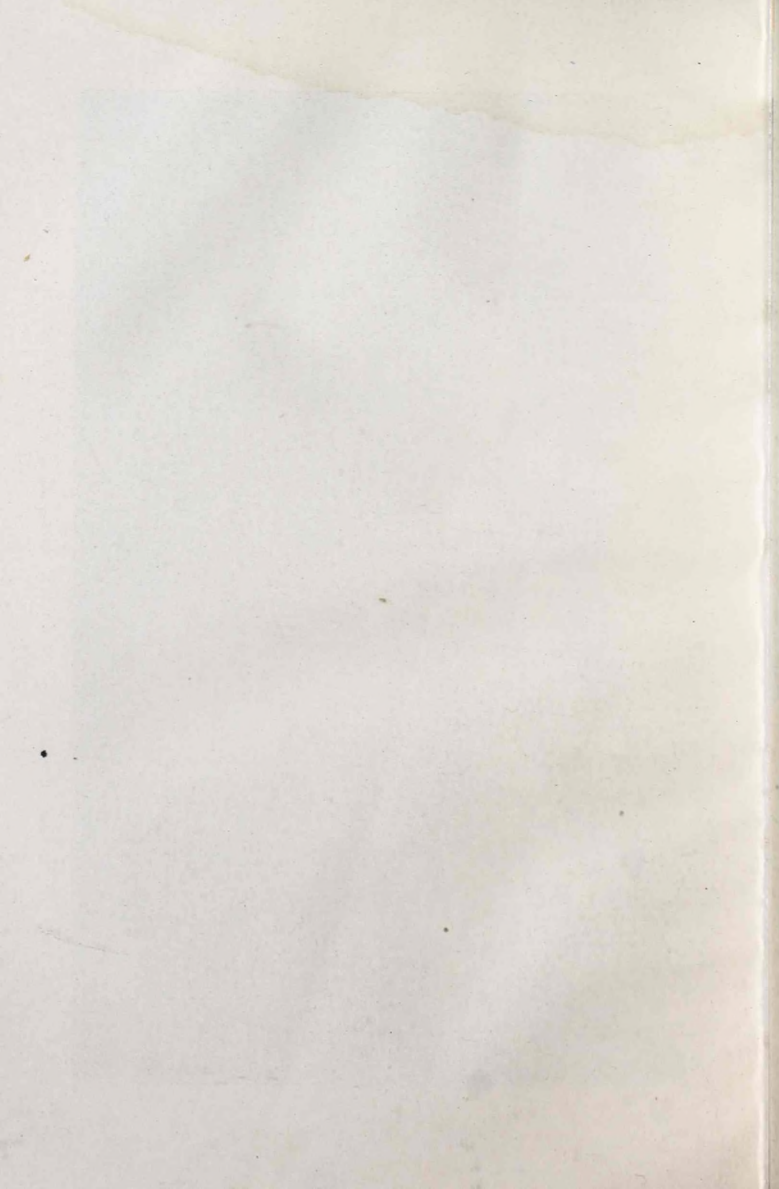
A jelenlegi bulgár kormánynak sikerült, az akkor igen kritikus helyzetben levő Törökország belátásától támogatva, ezt a rossz határt 1915. aug. 25.-én kijavítani és pedig úgy, hogy az egész Maricamenti vasútvonal, maga a Marica folyó és egy keskeny (1.5 – 2 km) földszáv a Maricán túl a bulgároké lett.

A legújabb török-bulgár határnak nevezetes sztratégiai, gazdasági és politikai jelentősége van Bulgáriára nézve. A Maricamenti természetes útvonal Kelet- és Közép-Bulgária legtermékenyebb alföldrét köti össze az Egei-tengerrel. A Marica magas jobboldali partjáról pedig könnyen védelmezhető Bulgária, mert Drinápoly, a legfontosabb török erőd Kelet-Trákiában, rögtön elveszti katonai jellegét és fontosságát, mihelyt a bulgárok a Marica jobboldali magaslatainak urai lesznek. Az 1915. aug. 25.-i bulgár-török határnak kijavításával a bulgár-török barátság szentesítve lett és Bulgária átpártolt a központi hatalmakhoz, amelyek egyesült erővel igyekeznek most a világháborúból győzőkként kikerülni.

A bulgárok több mint 1200 év óta élnek a görögök szomszédságában Albániától a Fekete-tengerig. A középkorban nagy változásokon ment keresztül Bulgária és Bizancium határa.

VII. tábla: Kár-völgy a Marica forrás-tavaival a Musszallán.

Görögország és Bulgária közt új politikai határ csak a bukaresti szerződés alapján létesült. Ezt a határt a reá nézve szerencsétlenül végződött második Balkán-háború után erőszakolták Bulgáriára, de ez a határ nem felelt meg sem a jognak, sem Bulgária reményeinek. Az első Balkán-háború kezdetén Bulgária és Görögország még nem állapították volt meg a jövő görög-bulgár határt. Mind a két ország kormánya félt nyíltan föllépni követeléseiével, hogy a szövetség megalakulását meg ne hiusítsák és ezért elhatározták, hogy belépnek a háborúba csak a folytatott tárgyalások alapján, amelyek az európai Törökországban élő népek jogaira és alkotmányos biztosítékaira vonatkoztak. Törökország leveretése után a görög miniszterelnök, Venizelosz hajlandó volt a Londonban ülésező delegátus- és követségi-konferencián Bulgáriának a következő városokat átengedni: Kavala, Drama, Szeresz, Demir-Hiszar, Doiran és Kukus Kelet-Makedoniában, míg viszont Görögország megkapta volna Kalkidike félszigetet és Szalonikit ezen a területen. A bukaresti béke elfogadására kényszerített Bulgáriának egykori szövetségesei azonban először csak a Dedeagacs—Makoi közti partvidéket ajánlották fel s csak hosszas tárgyalások után engedték át a Meszta folyóig terjedő lapos területet is. A bukaresti békében megállapított görög-bulgár határ minden tekintetben természetellenes volt. Ez a határ először a Belaszica-hegységen fut végig, Rupel városnál átvág a Sztruma völgyén, innen északkeletre fordul, hegyen-völgyön keresztül megy míg legészakibb pontját eléri, a Marica egyik nevezetes mellékfolyójának, a Kricsimnek forrásvidékét; itt délkeleti irányba csap át és lejön a Meszta laplyán, Okcsilar állomásnál, ahonnan kezdve aztán a folyó futását követi az Egei-tengerig.

A görög-bulgár határ politikai és gazdasági szempontból a legtermészetellenesebb. Elválasztja a hegységet a lábuknál elterülő alföldtől és a hegység peremvidékének természetes kijáróit a tengerre. A hegyi lakókat és a síkföldieket, akik pedig külön-

bőző természetnyelveik következtében egymásra vannak utalva, elválasztja egymástól. Kavala és a Sztruma alsó folyásának Görögországhoz való csatolása nemcsak a Meszta körül elterülő Razlog és Nevrokop kerületek tengeri kijáratát tette semmivé, hanem elzárta a tengerpartot Sztrumica, Petrics, Melnik, Gorna-Dzsumaja kerületek előtt is a Sztruma és Sztrumica vidékén, sőt még Nyugat-Bulgária egy részét is az ország fővárosával együtt.

Bulgária politikai térképére nézve rögtön látni milyen egyenlőtlen Bulgária alakja. Az ország közepe mentén Bulgária hossza 500 km, ezzel szemben pedig az Egei-tenger melletti légvonal a alig 100 km hosszú.

A Meszta és Sztruma között fekvő görög terület földrajzi, gazdasági és néprajzi tekintetben lényeges része a Rodope- és Pirin-hegységnek. Kavala mindig természetes kikötője volt a bulgár Rodope—Pirin vidéknek. A san-stefanoi Bulgária főkikötője volt ez a város és a görög államférfiak is Bulgária tulajdonának mondták, ha politikai feladatok igazságos megoldásáról beszéltek vagy írtak. Venizelosz nemcsak az első Balkánháború előtt, hanem még 1915-ben is szükségesnek tartotta Kavalát átengedni, hogy Görögország békéje és Bulgáriával való jó szomszédi viszonya biztosítva legyen. Kavala bulgáriai háttérvidéke a Meszta és Sztruma közti keskeny görög partvidék fölött terül el. Itt, a Szeresz és Drama síkságából kiemelkedő hegyekben és völgyekben halmozódott fel a bulgár néperő, amely majd egyszer, mind egy hatalmas, de szűk mederbe szorított folyó áttöri gátjait és elementáris erővel hömpölyög le a tengerpart felé. Ez természet-törvény! A mesterséges politikai határ pedig gyöngye gát ahhoz, hogy a hatalmas népfolyót medrébe szorítsa és megakadályozza a bulgár népnek a tenger felé való kiterjedését.

A mai Bulgária határául Szerbia felé a régi szerb-török határt állapították meg, tehát végig a Timok alsó folyásán és a nyugati Balkán gerincén egész Vetrenig. Ez a határ is

Krajnát a Vaskapuig elválasztotta Duna-Bulgáriától, bár ez a vidék Vidinnel, mint közigazgatási centrummal szorosan hozzá volt kapcsolva. Így álltak a dolgok Sztraszimir cár, az utolsó bulgár uralkodó idején, aki ennek a területnek is ura volt. De így maradt ez a török uralom idején is egészen 1833-ig. Nemcsak etnografiai, hanem tisztán antropografiai tényezők is fenn-tartották a Timok mindkét oldalán és a nyugati Balkán-hegység körül elterülő országok között az összeköttetést. Ez a természetes kapcsolat megfelelt a hagyománynak is.

A konstantinápolyi követi konferencia elhatározta, hogy a bulgár Morava völgyét az akkori szerb határig Alexineznél, ezután a nyugati, autonómikus Bulgária határaiba bekebelezik. A san-stefanoi szerződés után a bulgár Morava és Nisava mentén fekvő városok: Vranja, Vlaszotinzi, Bela-Palanka és Pirov Bulgáriához csatoltak. A berlini kongresszus azonban megváltoztatta ezt a határ és Caribrodtól nyugatra arra a víz-választóra helyezte, amely egyrészt a Sztrumát és Transzka-Rekát, másrészt a bulgár Moravát választja el.

Az utolsó szerb-bulgárhatárt nagyon nehéz időkben jelölték ki. A Balkán-háború előtt a szerb kormány elismerte, hogy Dél- és Nyugat-Makedonia Bulgária jogos tulajdona. Viszont Északkelet-Makedonia Szkopljé (Üszküb), Tetovo, Kicsevo, Debar és Sztruga városokkal együtt itás terület volt, amely az orosz cár határozata szerint a két ország közt felosztandó. A szerbek azonban elfoglalták Nyugat-Makedoniát és nemcsak ennek a nem vitás, hanem *elismert* „Bulgá földnek“ visszaszolgáltatásáról sem akartak hallani, hanem a *vítés* terület közös kormányzását is megtagadták. Természetes, hogy kitört erre a második Balkán-háború, amely azonban az egyszerre minden oldalról: szerb-, görög-, török- és romántól megtámadott Bulgáriára nézve szerencsétlenül végződött. A bukaresti szerződés azután Bulgáriára erőszakolta az egész új szerb-bulgár atárt. A bulgár népet ez rettenetesen elkésérítette, mert a határ elválasztotta Bulgáriát a

bulgár Makedonia szívetől, amelynek felszabadításáért a múlt század közepétől kezdve a bulgár nép óriási áldozatot hozott már és amelyért most is a török ellen viselő háborúban a balkán népek élére állt.

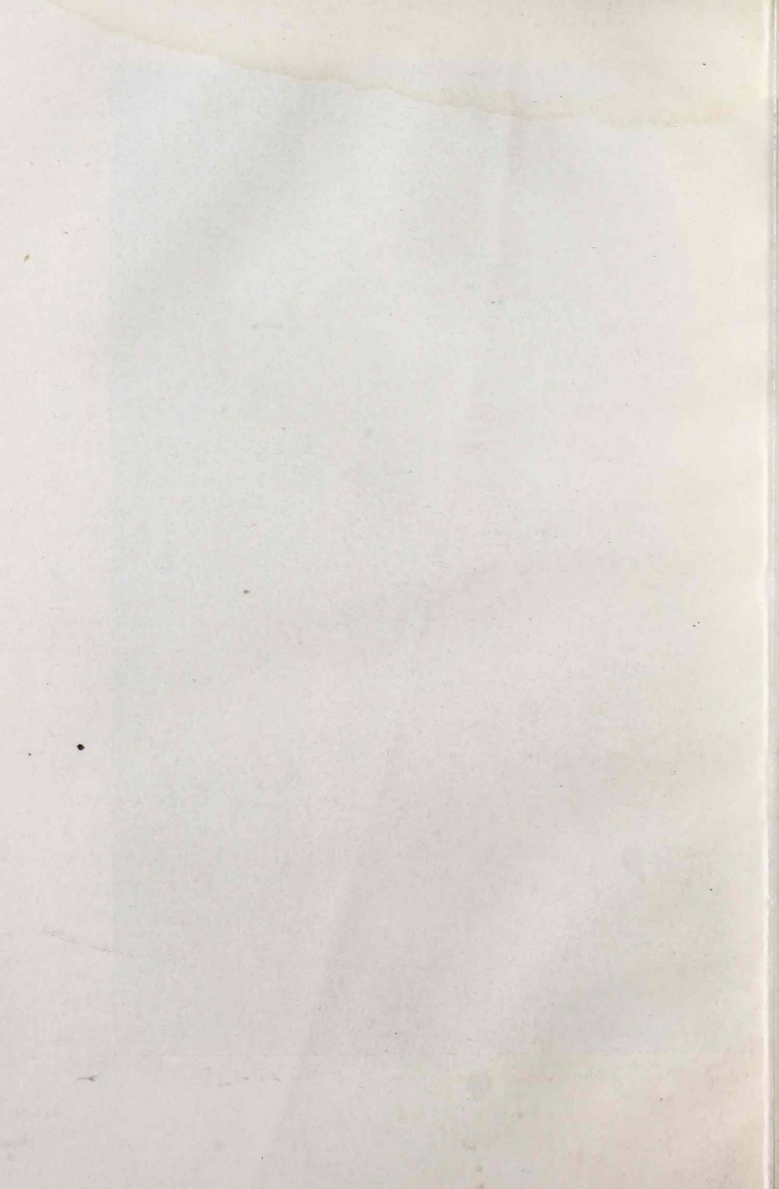
A régi török-bulgár határ, a Paterica három határ“ dombtól kelet felé az Uzemszki (Deve-bair) nyergen át az Osszogovohegység gerincén végig a Lukovo-csucsig, a bukaresti szerződés értelmében tehát szerb-bulgár határrá lett. A Lukovo-csucstól délre a Malesevo-hegység vízválasztóján, átvágva Sztrumica és Radovis városok között a Sztrumica völgyét, húzódik a határ a Bulgária és Görögország közt határurolzó Belaszica-hegységig.

Ez a szerb-bulgár határ etnografiai tekintetben teljesen rossz és természetellenes, hiszen egy és ugyanazt a népet választja ketté; bulgárt, amelynek életmódja, ekölcse, szokása, nyelve, nemzeti viselete a határ mindkét oldalán egyforma. Ez a szerencsétlen állapot azonban csak rövid életű volt; hiszen 1915. őszén a bulgár nép frissen, ujal erővel ragadott fegyvert, nemzeti ereje, öntudata megerősöve támadt fel, vitéz hadserege győzelmesen nyomult előres csakhamar kitolta határát messze nyugat és délnyugat felé. Ma pedig szilárdan, türelmesen, megingadhatlanul várja a bulgár nép a végső, döntő győzelmet, amely meghozza a két, határainak végleges, természetes megállapítását és utal nemzeti egyesülését, politikai megerősödését.

Fekvése. Bulgária a Balkán-félsziget keleti, kontinentális részén fekszik és a Balkán-félsziget sok előnyét élvezi kulturális-földrajzi szempontból. Hisz már az ókorban is a legjobb összekötő kapocs volt Előzsia, Egyiptom és Európa között; ennek az összeköttetésnek pedig tekintélyes része Bulgáriának jut. A legfontosabb útvonalak, amelyek Konstantinápolyt Nyugat-, Közép- és Kelet-Európával összekötik, Bulgárián mennek keresztül. A Duna pedig, amely Balkán-félszigetet északon határolja,

VIII. tábla : Nagy Halas-tó a Rila-hegységben.

Bulgáriát Európa szívéhez és a Fekete-tengerhez egyformán közel hozza. A Fekete-tenger, a Boszporusz, a Marmara-tenger és a Dardanellák segítségével a legmesszebbmenő összeköttetésben van a világ minden tengeri államával. Még szabadabb utat nyit Bulgáriának a tengerentúli államok felé az Egei-tenger. Konstantinápoly fekvése a Balkán-félsziget legdélekeletibb részén, a bel- és külfölddel való könnyű összeköttetés már a legrégebb időkben is nagyjelentőségű politikai és földrajzi átmeneti területté avatták Bulgáriát.

A Bulgár-cárság északon a Timok torkolatáig ($44^{\circ} 44'$), délen a Marica torkolatáig ($40^{\circ} 44'$), nyugaton a Paterica-hegyig ($22^{\circ} 13'$) és keleten az Ekrene torkolatáig ($28^{\circ} 2'$) nyúlik el.

Bármennyire természetellenesen határolt Bulgária, mégis három földrajzi területre lehet felbontani, amelyek úgy felszíni alakulatukra, mint kultúrpolitikai tekintetben és a szomszéd államokhoz való viszonyukban is teljesen különböznek. Ez a három különböző terület: Észak- vagy Duna-Bulgária, Közép-Bulgária és Dél-Bulgária. Közép-Bulgária keleti része tehát megfelel annak a résznek, amelyet ezelőtt Kelet-Ruméliának hívtak.

A Balkán-hegység és a Kárpátok láncai patkószerűen, kelet felé nyitott, széles országot, a Duna alsó medencéjét, zárják körül. A hatalmas Duna két részre bontja szét ezt a nagy medencét, amelynek északi része Oláhország, déli része Észak- vagy Duna-Bulgária. A Balkán-hegység hosszú lánc, amely nyugaton a Timok völgyéhez csatlakozik, elválasztja Duna-Bulgáriát Közép-Bulgáriától és Szerbiától. Keleten a Fekete-tenger határolja és Északkeleten a román Dobrudzsába megy át, amely sok tekintetben mintegy természetes folytatása.

Duna-Bulgária a Balkán-félsziget keleti részének kijáró kapuja. A Balkán-félsziget politikai súlypontja ősidők óta egészen a mai napig, mindig ennek a területnek legkeletibb részén volt. Mindazok a népek, amelyek északkeletről valaha jöttek,

legyenek azok akár harcias nomádok Ázsia pusztáiról, vagy Kelet-Európából elűzve; akár népek, amelyeket Konstantinápoly gazdagsága, vagy a Délvidék buja természete csábított erre; mind Duna-Bulgárián vonultak keresztül. A Duna partja szakadatlan háborúk színhelye volt és a Balkán-hegység keleti részének egykori uralkodói sok véres csatát vívtak itt egészen a Balkán-hegység lábáig, a betolakodó idegenekkel. Duna-Bulgária síksága tehát régi, sok milliók vérével áztatott csatatér.

Duna-Bulgária északon, a Duna felé meglehetősen meredek peremmel esik le, kivéve néhány darabot keleti részén. Az ország nagyobb része gyengén hullámos táblásföld és az ország többi részeivel könnyen összeköthető. A Balkán-hegység láncszerű vonulatának északi lejtőit hosszanti- és keresztvölgyek minden irányban összevagdadják s ez nagyon megkönnyíti a síkságnak a hegyvidékkel való összeköttetését.

Közép-Bulgária határa északon a Balkán-hegység, délen az Osszogovo-, Rila-, Rodope-, Szakar- és Dervent-hegység. Közép-Bulgária déli határa körülbelül azonos volt a Balkán-háború (1912–1913) előtt a bulgár-cárság politikai határával. Közép-Bulgária nem olyan egységes földrajzi terület, mint Duna-Bulgária, de az Ichtiman-hegységgel elválasztott két része geológiai és orográfiai tekintetben sok közös vonást mutat. A két részt ezenfelül még a régi Belgrád—Szófia—Konstantinápoly-i országút fűzi szorosán össze. Keleti részében fekszik a régi autonómikus Kelet-Rumelia, amelyet a bulgárok a Balkán-háború előtt Dél-Bulgáriának neveztek. Egyrészt a Balkán- és Közép-hegység kényelmes szorosai, másrészt a déli hegyvidéket átvágó völgyek pompás útvonalak voltak és összekötötték ezt a területet a bulgár-cárság többi részével és Törökországgal. Éppen ezért Közép-Bulgária keleti része politikailag mindig valamelyik szomszédos területtel függött össze. A Közép-korban hol a bulgár-cárság, hol pedig Bizantium egy része volt. Az orosz-török háború után Közép-Bulgária keleti része autonómikus tarto-

mány volt, de mint ilyen nem birt soká fennállani s csakhamar egyesült a bulgár-fejedelemséggel.

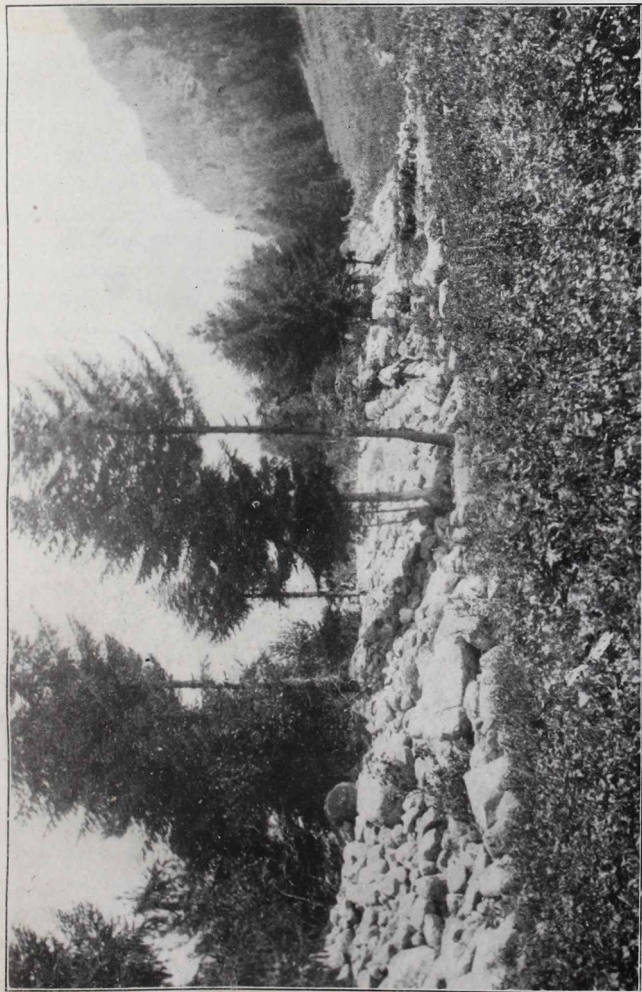
Közép-Bulgária nyugati része két részre válik megint, ú. m. a felső Sztruma és a felső Iszker és Nisava vidékére Nis várossal együtt. Ez az utóbbi a török időkben politikailag és közigazgatásilag Duna-Bulgáriához (Tuna-Vilajet) tartozott.

Nyugat-Közép-Bulgária ugyan legkisebb földrajzi területe a bulgáriai cárságnak, de politikai jelentősége igen nagy. Ma itt fekszik nemcsak a bulgár-cárság politikai súlypontja, hanem az egész bulgár nemzeté és politikai, földrajzi energiája idővel csak még jobban ki fog domborodni.

A Balkán-félsziget középső részén hatalmas hegycsoportok emelkednek, amelyekről a folyók az Adriai- és Egei-tengerbe, a Dunába és Szávába futnak. Ide tartoznak a Rila-, Osszogovo-, Sár-, Vitosa- és a nyugati Balkán-hegység. A hegycsoportok között a szófiai, dupnicai, küsztendili, szkopjei, pologi, kosszovoi, nisi és még több kisebb medence terül el. Sokszor hallani, hogy ezeket a hegycsoportokat a köztük fekvő medencékkel együtt tévesen „*moesia* platónak“ mondják. Legfontosabb jellemvonása ennek a felvidéknek az, hogy akárhonnán igen könnyen megközelíthető, bár hatalmas hegyekkel van körül határolva. Amikor a Balkán-félszigeten a vasútépítés megkezdődött, a régi országutak eltűntek s helyükbe vasútakat építettek. Ha tehát a Szkopje—Mítrovica-vasútvonal Ausztria-Magyarország vasúthálózatával és a Szófia—Gesevo szakasz a Belgrád—Szaloniki-vasútvonallal Kumanovánál még nincsen összekötve ennek oka nem az ország felszíni alakulataiban, sem pedig abban nem rejlik, hogy a török kormánynak nem lett volna rá ideje, hanem csakis abban, hogy politikai aggodalmakra adott okot és jövedelmezősége is kérdéses volt. Közbejártszott azután még a nagy hatalmak versengése, hogy t. i. kinek a befolyása érvényesüljön a Balkán-félszigeten. A szerb kormány vasúti összeköttetést tervezett Szkopjéből az Adriai-tengerre Prisztinán, Priszrenden és Debaron keresztül.

Vasúti csomópontokká fejlődtek a felvidéken Szófia, Szkopje és Nis, amelyek amúgy is ezen a területen a legnagyobb és legfontosabb városok voltak. Azok a folyó-völgyek, amelyek az Adriai- és Egei-tengerhez, valamint a Duna és Szávához vezetnek, nagyjelentőségű befolyást biztosítanak e terület urának a szomszédos országok fölött, ú. m. Szerbia, Bosznia, Hercegovina, Albánia, Macedónia és Bulgária fölött. Amikor Krum cár trónra lépett, a bulgárok megerősítették és kiterjesztették hatalmukat Macedóniára és kelet felé a Marica-völgyén át. A szerbek csak akkor nyerhettek befolyást Bulgáriára és csak akkor igazhették le Macedóniát, amikor Milutin a bulgár Morava felső folyása és a Sztruma közti területet elfoglalta. A törökök pedig hatalmukat a Balkán-félszigeten csak akkor biztosították, amikor a szerbeket szövetségeseikkel együtt a Rigómezőn legyőzték. A felvidék nagy jelentőségét Nagy Konstantin római császár is felismerte, hiszen Szófiát akarta a római birodalom fővárossává megtenni. Ha ez valósággá lett volna, a római birodalom sorsa bizonyára másképp dőlt volna el, amint ezt több hadvezér írja. Konstantinápoly a Balkán-félsziget végén fekszik és hatalmát a Balkán-félszigeten csak az biztosíthatja, hogy uralkodója Elő-Ázsiára támaszkodhatik.

A felvidék ura, ennek a területnek rendkívül energikus fekvése miatt és bizonyos katonai, politikai viszonyok segítségével döntő befolyást gyakorolhat az egész Balkán-félszigetre. A diplomaták, akik a felvidék nagy jelentőségét igen jól ismerték, természetesen arra törekedtek, Törökország szétdarabolásakor, a berlini kongresszuson, hogy ennek fontosságát minél jobban csökkentsék. Ezért feldarabolták ezt a területet Törökország, Bulgária és Szerbia között és engedték, hogy Ausztria-Magyarország Novibazárnál szomszédja legyen. A felvidék ilyen való feldarabolásának természetesen rossz következményei voltak, amelyek között nem utolsó helyen áll a szerb propoganda Macedóniában és az 1913.-i háború a szövetségeselek között. A

IX. tábla : Moréna a Rila-hegységben, Bisztricza és Malareka közt.

bulgár-cárság birtokában levő rész szintén igen fontos, mert éppen olyan nagyjelentősége van a bulgár országokra, mint amilyen a felvidéki a Balkán-félsziget egész kontinentális részére.

Éppen úgy, mint ahogyan hatalmas csomópontja a Vitosahegy Nyugat-Bulgária közepe táján egy egész sor, bulgár nyelven beszélő országokba mélyen benyuló hegységeknek, éppen úgy a Vitosameredek lejtői alatt elterülő szófiai-medence a bulgár-cárságnál nagyobb területek centrumának látszik. A medencén átfolyó Iszker, a közelében eredő többi folyó mind észak, dél, kelet és nyugat felé szaladnak szét, völgyeik pedig átjárókká lesznek és összekötik a medencét a világ minden tájával. Ezeken az utakon mozgott a bulgár nép békés letelepülése idején, a bulgár-cárságnak tehát ebben az irányban kell fejlődni és kiterjedni. Nyugat-Közép-Bulgária, a főváros politikai centrumával, összeköttetést létesít kitűnő földrajzi fekvése következtében a cárság bulgárjai és az egész félsziget társnépeivel és mint a Meszta-, Sztruma-, Psinja- és Nisava-völgyek ura kitűnő alkalmat nyújt a közös munkára.

Nyugat-Közép-Bulgária folyói minden oldalon a szomszéd országok felé folynak le, de viszont egyetlen völgy sem vezet a többi részről a bulgár-cárságba be és így a felvidék bulgár része teljesen különálló s kitűnő védelmet nyújt Bulgáriának háború esetén. Az 1913-i Balkán-háború megmutatta már, hogy milyen természetes erőd ez az ország, számos hegyiségeivel, szorosával és hegynyergével; a mostani világháborúban pedig világosan kitűnt a felvidék bulgár részének domináló fekvése, a bulgár hadseregnek a Psinja, bulgár Morava és Nisava-völgyén való gyors előretörésével. Ha Bulgária Macedóniának, valamint a bulgár Morava, Nisava és Timok vízgyűjtő területének feltétlen ura akar lenni, akkor okvetlenül szükséges, hogy Szkopje és Nis az ő biztos tulajdona legyen. Ez a két város Szófiával együtt, mintegy a természettől már megerősített

háromszög sarokpontjai, amely egyaránt alkalmas a védelemre, mint a támadásra.

Bulgária fővárosa, Szofia csak akkor fogja centralisztikus fekvését igazán kiaknázni s régi nevének: „Szardika“ átformálását: „Szredec“-re (a. m.: közép) igazolni, ha Szkopje, Nis, Plovdiv, Szeresz, Vidin és Plevna városok igazi centrumává fejlődik.

Dél-Bulgária, két nagy földrajzi egységnek, Macedóniának és Trákiának elszakított terület-részeiből áll. A hajdani drinápolyi vilajet nyugati határa: a Meszta folyó, Dél-Bulgáriát egy nyugati vagy macedóniai és egy keleti vagy tráki részre bontja szét. Dél-Bulgária egész területe úgyszólván végig hegyvidék, amely dél felé az Egei-tengerre lejt; csak a Rodope-hegységben, a Marica néhány mellékfolyója mentén mutatkozik erősebb kelet felé való lejtősődés.

Dél-Bulgáriában a fontosabb természetes utak meridionálisak, csak az Egei-tenger partvidékén épült a régi időkben egy fontos út, amelyet ma a Szaloniki—Szeresz—Dedeagacs-vasútvonal helyettesít. Dél-Bulgária súlypontja politikai és gazdasági tekintetben tráki területén fekszik, mert a Sztruma és Meszta között elterülő, bulgároktól lakott vidék a görögök tulajdona. A főútvonalak azonban nem vezetnek a hegységen keresztül, hanem ezt megkerülve, a Sztruma és Marica-völgyét követik. A hegységen keresztül csak nagyon kényelmetlen, nehezen járható utak vezetnek. Miután a Sztruma alsó folyása a görögök birtokában van, a Marica pedig röviddel ezelőtt még a törököké volt, a bulgár kormány vasutat akart építeni a Marica síkságán fekvő Haszkovo várostól Porto-Lagoszig, a Rodope-hegységen keresztül, hogy így független, szabad utat nyerjen az Egei-tengerhez. A hegységben sok nevezetes nagyobb telepet találhatunk 1000 m, sőt ennél is magasabban, ami annak köszönhető, hogy a hegységben sok mélyen fekvő katlan, szélmentes magas völgy fekszik és a rozs a déli lejtőkön 1300—1400 m

magasan is megterem. A Rodope-hegység több hegyláncból áll. A hegységnek ez a sajátos fölépülése a régebbi időkben, különösen a középkorban sok kis önálló állam keletkezését és megerősödését mozdította elő.

Nagysága. Bulgária territoriális fejlődése: a san-stefanoi szerződés után, Strelbitzki generális számítása szerint Bulgária területe 175,000 km², a bulgár fejedelemség pedig, a berlini kongresszuson megállapított határok közt, csak 62,140 km² volt. Kelet-Rumélia területe egymagában 35,207 km². Ennek a területnek a bulgár-fejedelemségbe való bekebelezése után a cárság területe 95,704 km² volt, miután a határok rektifikálásakor 16,426 km² területet a törököknek engedtek át. Az irodalomban a törzskarnak egy másik határmérése fordul sokszor elő, amely szerint a cárság területe 95,434 km² volt. A Balkán-háború sikeres befejezése után Bulgária 85,000 km² területi megnagyobbodást remélt, de csak 23,000 km² nyert Trákiából és Macedóniából a bukaresti békében, míg viszont Románia elvett tőle még 75,255 km²-t úgy, hogy teljes nagysága csak 111,178 km² lett. A 1915. szept. 7-i török-bulgár kiegyezésben azután még 2100 km² trák földet kapott és így most már teljes nagysága 113,278 km² vagy hivatalos adatok szerint kerekén 114,000 km² (pontosan 113,920 km²).

A kicsiny Bulgáriában a Föld legváltozatosabb alakulatai csoportosulnak. Ott van a Duna széles medencéje, amely egymásik részén majdnem steppéhez hasonlít; ott vannak a magas, erdőborította hegyláncok, amelyeknek gerincei a Rila-, Pirin- és Rodope-hegységben egész alpi jellegűek. Az előhegységben pedig, ahol meridionális és horizontális irányú magas hegyláncok húzódnak, gyönyörű, termékeny medencék rejtőznek. A változatosság mindenfelé nagy. A síkságok lakóinak látóhatárát hatalmas hegységek koszorúzzák; a hegyi lakó pedig gyönyörű síkságokon tekinthet végig, amelyeken gabona- és rizs-földek kalászaival hullámzanak. Aki Bulgárián keresztül utazik a Dunától

az Egei-tengerig, az rövid idő alatt keresztülmegy a vízszintes rétegekből felépített dunai fensíkon, aztán két-három mélyedésen, majd három hatalmas hegyvonulaton: a Balkánon, a Középhegységen és a Rodopén.

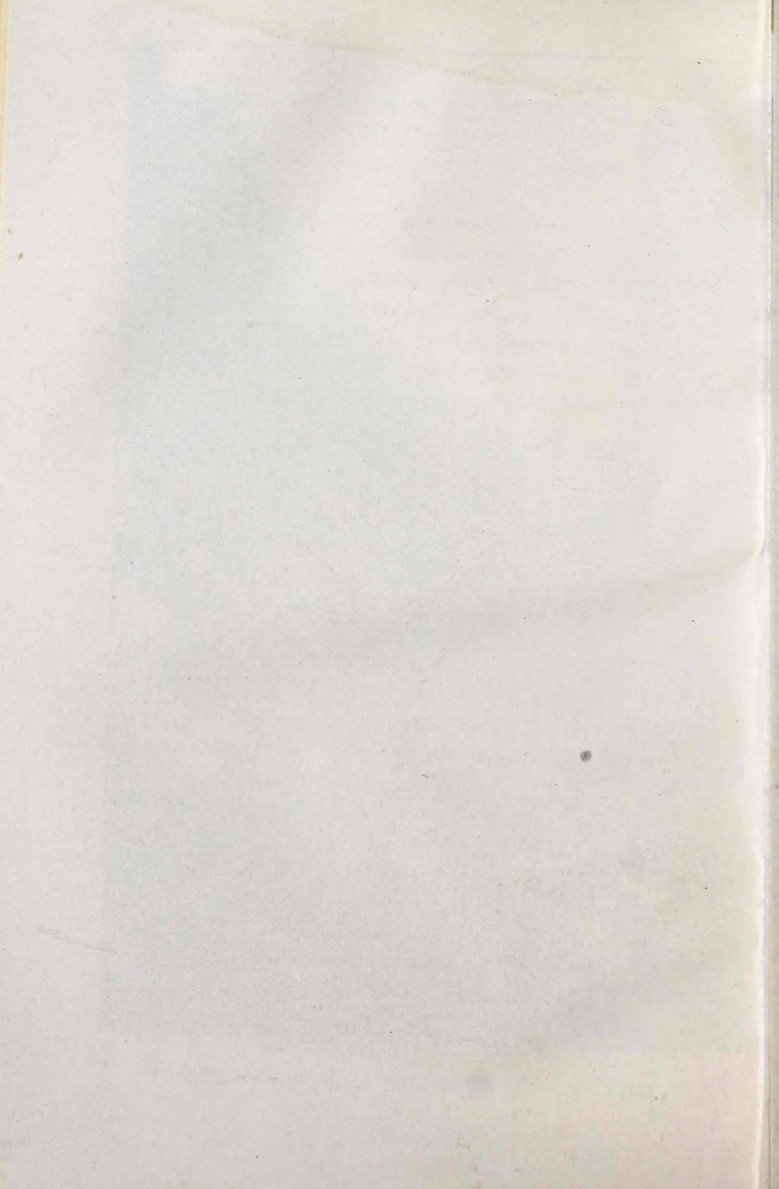
A hatalmas, hajózható Duna északon, a Fekete-tenger keleten, az Egei-tenger délen, a felvidék és medencék gazdag változatosága, kopár és erdős vidékek tarkasága Bulgáriát változatos, szép országgá teszik, népének pedig sokféle módot nyújtanak a megélhetésre. Ez előmozdítja a kereskedelmet, a közlekedést, az ipart és oly városok létesülésére szolgáltat kedvező körülményeket, amelyek megint az ország műveltségének mértékei lehetnek.

Paleo-geografiai áttekintés.

Bulgária legnagyobb része őskontinens, amelyet a tengerek sohasem leptek el egészen. A Rodope-, Rila-, Pirin-, Sartija-, Belasszicza-hegységek és mások nyugaton a Balkáni-masszivum részei és megtartották a mai napig kontinentális jellegüket. A paleozoikus kor első korszakaiban a Balkán-masszivum szárazföld maradt, bár a földkéreg összehúzódása következtében vetődések érték. A szilur korszakban már némi változások észlelhetők rajta; ezek aztán a karbon korszakban nagyobb méreteket öltenek, miután jelentékeny kéregmozgások mélyedéseket létesítettek, amelyekbe meglehetősen vastag üledékes rétegek rakódtak le. Az utóbbiak az archaikus kori kristályos palákra diszkordánsan települtek. A karbon kori tenger Bulgária nyugati részeibe hatolt be. Ennek a korszaknak képződményei partvidéki és kontinentális jellegűek: vörös homokkövek, konglomerátumok és agyag-palák. A karbon korszak meglehetősen erős kéregmozgásokkal végződik; ezek az üledékes rétegekben az első gyűrődéseket okozták, úgy, hogy az eruptívus kőzetek: diorit, diabasz, porfir stb. a felszínre nyomulnak. Ezeket legjobban az Iszkernek a Balkán-hegységen való áttörése mentén látjuk.

X. tábla: Az Elli-dere-szurdok a Rodope-hegységben.

A geológiai középkorban Bulgária legnagyobb részét az a nagy nyílt tenger öntötte el, amely Délkelet-Európa és Dél-Ázsia nagy részét is borította. Ennek a korszaknak tengeri lerakódásai főképpen krétamészkö és csak másodsorban homokkő, agyag és márga.

Bulgáriában a krétaképződmények rendkívül nagy kiterjedésűek. Duna-Bulgária altalaja krétaképződményekből van. A Balkán-hegység több északi előhegye krétamészkö-redő, csak keleti részén, ahol a gyűrődés ereje gyengébb volt, maradt meg az egész hegységben a kréta-takaró, sőt még a déli előhegyekig is borítja. A legtöbb krétamészkö-redő Közép-Bulgária nyugati részén található, a Balkán-hegységtől délre. Ezek a közép-bulgáriai krétamészkö-redők a Nyugati-Morava-medencében lévőeknek folytatásai. Abban az időben, amikor a felső-krétamészkö lerakódott, a Balkán-hegység két oldalát két különböző tenger borította. Az északi mély és sós volt, a déli sekélyebb és brakkvizű, félig sós. Hogy egyesült-e ez a két tenger egymással valahol keleten Szliven és a Fekete-tenger közt, azt nem lehet kimutatni.

A Balkántól délre a mezozoikus kor végén élénk vulkanizmus kezdődött. Ennek az időszaknak fiatal eruptívus kőzetei három főcsoportba oszthatók: 1. a burgaszi-öböltől nyugatra Nova-Szagora vidékéig és délen a Sztrandzsa-hegység tengerparti zónájában; 2. a Szredna-Gorától délre; 3. a szófiai-medence déli peremén. A régi harmadkorban a Balkán-masszivumot néhány helyen vetődések érték, főképpen a Rodope-hegység és a Tundzsa-masszivum között; a Marica területén súlyedések keletkeztek, ezeket kitöltötte aztán az eocén-tenger, amely eddig csak a Balkán-félsziget partvidékét borította. Ennek a tengernek lerakódásait nyomokban még ma is meg lehet találni főképpen Csirpan és Haszkovo vidékén, a Sztrandzsa-hegységben, Ortaköjnélnél, Dedeagacsnál, Gyümürdzsinánál s még több más helyen.

Az eocén-tenger behatolt a Balkán-hegységtől északra is és a varnai-öböltől keletre a szárazföldre. Ide tartoznak a gebedzei típusos nummulites-mészkövek (l. 24. tábla). A harmadkorban Bulgária területén nagy kéregmozgások voltak, amelyek szétválasztották azt a rengeteg tengert, amely Magyarországtól a Himalaja-hegységig terült el. A dél felől és a délkeleti kontinens felől jövő erős nyomás, valamint a dunai-táblásföld süllyedése következtében összegyűrődtek és kiemelkedtek a süllyedésből a Balkán-hegység és a Szredna-Gora. Ugyanekkor törések keletkeztek nyugatról-keletre; a főtörés mentén pedig kifejlődött a Tundza-völgy, amely a Balkán-hegységet elválasztja a Szredna-Gorától. A törések vidékén fiatal eruptívus kőzetek és meleg ásványvíz-források jelentkeztek. Ugyanekkor összetöredezett a Balkán-masszivum is és a szakadásokban fiatal eruptívus kőzetek ú. m. andezit és trachit tolódtak fel. A Marica lapálya, a szófia-medence és még más katlanok szintén ekkor süllyedtek le. A Balkán-hegység kibontakozása idején is folytatódtak még Bulgáriában a geológiai változások. A fiatalabb harmadkorszakban a mezozoikus-tenger képződményei a dunai-táblásföldön, a varnai-öböl mindkét oldalán rakodtak le. Duna-Bulgária belsejében pl. Plevnánál a képződmények ugyanebből az időből valók. Az alsó Duna síkságát, Dél-Oroszország nagy részét, az Azovi- és Fekete-tengert, továbbá a Kaukázust előntő szarmata-tenger lerakódásai, képződményei leginkább Timok és Osszám között, de Kelet-Bulgáriában is láthatók.

Ugyanebben a korszakban nagy kiterjedésű édes vizű tavak terültek el a Vitosától nyugatra és délnyugatra, amelyeknek lerakódásai között kőszén-rétegek képződtek, mint pl. Perniknél, Radomirnál és Bobovdolnál. Majdnem egyidejűleg ezzel és kissé később szakadt el a Fekete-tenger a Kaspi-tótól és kapcsolódott össze a negyedkorszakban keletkezett Egei tengerrel, amivel a tengerek mai eloszlása a Balkán-félsziget körül kifejlődött.

A jégkorszakban kis glecserek keletkeztek a Rila-, Pirin-

és a nyugati Rodope-hegységen, amelyeknek nyomait még ma is igen jól lehet látni. A síkságokon és völgyekben mindenütt vastag diluviális képződményeket lehet találni. A Marica felső-folyását különösen tipikus terraszok kísérik. A Fekete-tenger partján alacsony dűnék keletkeztek, amelyek közül a legmagasabbak (20 m) Messzemvria mögött mozognak.

Az ország felszíne.

Már a legelső geológiai és földrajzi kutatások alkalmával felismerték Bulgáriában, hogy a Rila-, Rodope- és Pirin-hegység a régi kontinensnek összefüggő maradványa, hogy a Balkán és előhegyei gyűrődött vidék; továbbá, hogy a dunai allóid táblásföld és hogy a többi részek a régi kontinens darabjai, amelyek közé különböző geológiai korszakokban üledékek, valamint régibb és fiatalabb vulkáni kőzetek és tufák rakódtak le.

Az ország területéből 66,985 km², vagyis 70,3% igen alkalmas intenzívus földművelésre. Bulgária középmagassága, a Balkán-háború előtti határokon belül 425 m, az ország legnagyobb része azonban nem fekszik 500 m-nél magasabban a t. sz. f. Bulgária középmagassága azonban a bukaresti békekötés után az Egei tenger melléki terület bekebelezése következtében, jóval emelkedett, miután most az egész Rodope- és magas Pirin-hegység is ide tartozik.

A Rodope-csoport.

Bulgária egész területét a geológiai ókorban gyakran öntötte el a tenger s csak a Rodope-masszívum magaslott mindig ki az alkotó és pusztító hullámok közül, mint szárazföld. A Rodope-masszívum a Rila-, Rodope-, Pirin-, Sarlija- és Belasica-hegyekből áll. Ezekhez jönnek még nyugaton más hegycsoportok is, de ezeknek összefüggése a balkáni-masszívummal még nincs tisztázva.

A Rodope-masszívum főképpen gneiszből és csillámpalából

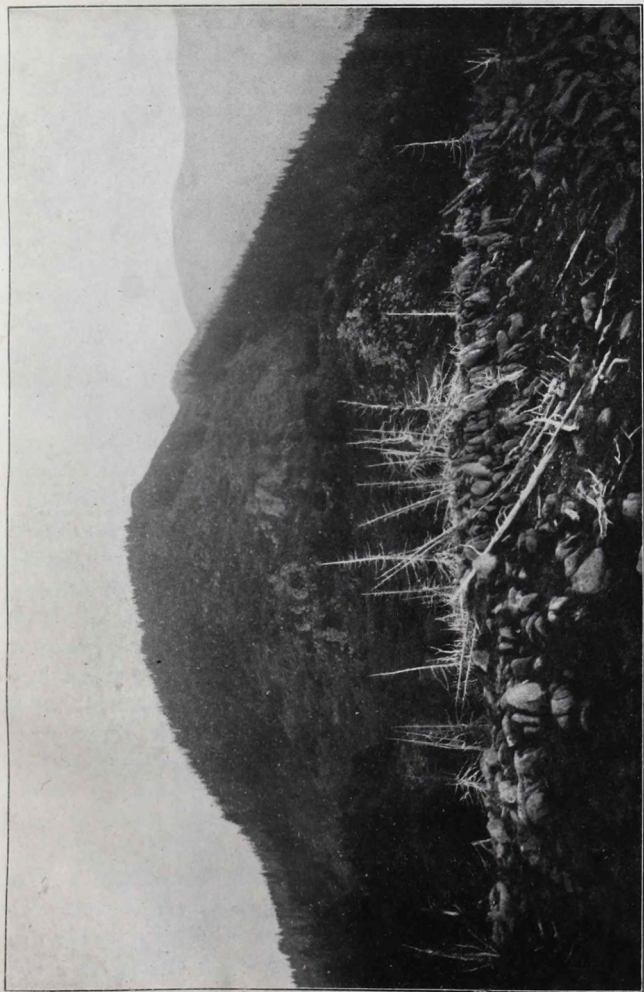
áll. Ezeket a rétegeket hatalmas gránit tömegek törik át. A kristályos-palákból álló hegységek igen különböző irányokban húzódnak. A tulajdonképpeni masszívum hegységeiből a paleozoikus és mezozoikus üledékek teljesen hiányoznak. A paleogén tenger csak itt-ott hatolt be a masszívumba és a kristályos-palára vízszintesen fekvő homokkővet rakott le. A Rodope-masszívum kristályos magja is résztvett a szomszédos területek permikor előtti főgyűrődésében. A permii korszaktól egészen az eocén korszakig semmiféle tektonikus zavargás nem mutatható ki; csak az oligocén korszakban törik össze a masszívum és a törések irányában számos eltolódás és süllyedés keletkezett.

A Balkán-félsziget hegyvilága között a Rodope-masszívum igen fontos szerepet játszik, mint ellentálló tömege egyrészt északon a Balkán-szisztéma, másrészt nyugaton a Dinári és a görög-albán-szisztéma redőképződésének.

A Rila-hegység. A Balkán-hegység után, amelynek neve a bulgár nép életével és történelmével a legszorosabb összefüggésben áll, a legnépszerűbb hegység a bulgár hegyvilágban a Rila-hegység. Magas csúcsai, gyönyörű erdői, alpi jellege, a híres Rila-kolostor, amely egyik legszebb völgyében fekszik, számtalan bucsú-járót, turistát, természet-buvárt és szlavistát csábít ide. Az ősi, valószínűleg trák eredetű Rila név mellett a régi időkben még a Dipach vagy Dopisza név is előfordul.

Geológiai és orografiai tekintetben a Rila-hegység szoros összefüggésben áll a nagy kiterjedésű Rodope-hegységgel és ezért igen sokan jogosan ennek egyik részéül tekintik. A nagy Szamokoff-, Dupnicza-, Raszlog-, Dzsumaja-medencék és a mélyen bevágódott Sztruma-völgy, amelyekre a Rila-hegység hirtelen esik alá, szigoruan elkülönítik azonban a többi hegy-csoporttól és világosan mutatják önállóságát.

A népies elnevezéseket és az orografiai körülményeket egybevetve, a Rila-hegység keleti határának a Muszlicsal benyergelését lehet tekinteni.

XI. tábla: A Petszenk (2070 m) a Rodope-hegységben.

A Rila-hegység középmagassága 1470 m, területe 2026 km². Középmagassága szerint nemcsak Bulgária, hanem az egész Balkán-félsziget legmagasabb hegysége. Mivel a Rila-hegységnek igen nagy része (421,56 km²) 2000–2500 m magasságra, továbbá mintegy 56,40 km²-nyi területe 2500 és 2923 m magasra emelkedik, azért az egész magas hegységnek tűnik fel. Az egész déli Balkán-félszigeten csak az Olimpus-hegység emelkedik 2700 m-nél magasabbra, de a Rila-csoport 12 csúcsa túlhaladja ezt a magasságot is. Távolról tekintve a Rila, kerekded körvonalú masszívumnak tetszik, behatolva azonban belsejébe látni, hogy erősen tagozott hegység.

A Leva és a Rila folyók ellenkező irányban futó völgyei a Rila-hegységet két részre vágják. Ez a tektonikus völgy É.-K.-ról D. Ny-ra fut, alacsony völgyi vízválasztóján van a Szuchotó. A közlekedést természetesen nagyon megkönnyíti. (L. 5. tábla).

A hegység É. Ny-i része mintegy 22 km hosszú, K. Ny-i irányú hegyhát. Délről a Rila folyó völgye határolja. Északról a Fekete-Iszker és a Dzsermen-völgye. Ez a legmagasabbra emelkedő hegyhát, É-i részét Pasaniczának is lehet nevezni. Legmagasabb csúcsai Elen-Verch (Szarvas-hegy 2731 m) és a Popova-Sapka (Papsapka 2704 m). Az É-i oldalát sok kárvölgy teszi meredekké, kopárrá és sziklássá. Különösen az egyes károkat elválasztó sziklafalak vakmerőek. A károkból rejtőzködő tengerszemek, a horhókban fehérülő hófoltok a mi Magas-Tát-ránkhoz teszik hasonlónak. A D-i lejtők ezzel szemben lankásak, glaciális nyomok, tehát kárvölgyek, tengerszemek, sőt még hófoltok sincsenek rajta, hanem legelők és alacsony bozót borítják.

A Rila-hegység K-i részében különösen impozánsan emelkedik ki a Musszalá (béke-hely) masszívuma. Merészebb formák csak szórványosan találhatók így pl. a Musszalá és a Csadar-Tepe közt. Itt emelkednek a legmagasabb csúcsok, mint a Musszalá (2928 m), a Csadar-Tepe (Sátor-hegy 2781 m) és

a Juruski-Csal (Jürük-havas 2774 m), de ezeken kívül még számos más csúcs éri el a 2700 m-t.

A Musszalá-hegység Ny. felé meredeken szakad le a Fehér-Iszker völgyére s gyakran hatalmas lavinák omlanak itt alá. K-i oldalán kiürült gleccser-fülkékben kis tengerszemekből ered a Marica. (L. 6—9. tábla). A Rila D-i részén magasra emelkedik a Szkakavicza (2734 m) és az Angeloff-Verch (2715 m).

A Rila-hegység Bulgáriának fontos hidrografiai centruma. Innen erednek az Iszker, Marica és Meszta, sőt a Sztruma is sok vizet kap belőle. Forrásaik legnagyobb részt a tengerszemekben vannak. A Rila tengerszemei 2100—2400 m magasan vannak, csak az Iszkerbe ömlő Bisztrica négy forrás-tava fekszik magasabban 2400 m-nél, sőt a Buszlu-Gjol (Jég-tó) 2780 m magasban van, (tehát magasabban, mint a Ferenc József-csúcs teteje).

A tavak vizüket az olvadó hófoltokból nyerik, aztán lépcsősen egymásba folynak. A víz hőmérséklete persze lefelé fokozatosan nő. A Buszlu-tó jege sohasem képes egészen elolvadni. A tavak vize átlátszó, zöldes vagy sötétzöld színű, csak néhányról említik, hogy kékes színű. Ritkán mélyebbek 10 m-nél. Az egyik tóból a másikba folyó víz gyakran nagy görgetegek alatt tűnik el, máskor meg gyönyörű vízesésekben zuhanik lefelé. Több mint száz tengerszem van a hegységben, éppen olyanok, mint a mieink.

A Rodope, amely a Marica, a Meszta és az Egei-tenger vízvidéke közt foglal helyet, gneiszből és kristályos mészkőből áll, Ny-on gránit is van. Az a sok fiatal eruptívus kőzet, amely gyakran a főcsúcsokat építi föl, továbbá a hegységben rejlő, néhány kis medencét kitöltő, vízszintes réteg fiatalabb geológiai korból származik.

A Rodope név régi, már Herodotosz említi. É-on és D-en a hegység közvetlenül emelkedik ki egyrészt a Marica síkságából, másrészt az Egei-tenger lapályából Gyümürdzsina mellett.

Ennek az az oka, hogy a hegység nagy része elsüllyedt. A Filipopoliszban látható sziklák, meg az Egei-tengerben levő ú. n. Trák-szigetek (Lemnosz, Imbrosz stb.) a hegység elsüllyedt részének csúcsai. A hegység különösen azért egységes, mert a fővízválasztó egyszerűen fut rajta végig. A hegy oldalkiágazásai leginkább É—D-i irányuak és csak mellékpatákat választanak el egymástól.

A hegység Ny-i része egészen olyan jellegű, mint a Rila. Itt is vannak magas csúcsok alpi legelőkkel; ezeket itt „csal“-nak nevezik; itt is vannak meredek sziklafalak, zugó vízesések, szűk völgyekben tajtékos hegyi patakok, itt is vannak kár-fülkék, ezeknek árnyékos oldalán is csillog egy-egy állandó hófolt; itt is vannak tengerszemek és a jégkorszak egyéb nyomai. A törpe-fenyő kusza bozótja itt ép oly jellemző a magas lejtőkön, mint a Rilában, de a Belmekentől K-re már nincs többé. Tegyük még hozzá, hogy a Rodope Ny-i részének geológiai felépítése egészen olyan, mint a Riláé és akkor világos lesz előttünk, hogy a két hegység egymástól való elhatárolásának nincsen tudományos jelentősége, hanem csakis gyakorlati okokból történik.

A Ny-i Rodopében méltóságteljesen emelkedik ki a 2746 m magas Belmeken, Kosztencze falu felett. K. felé a hegység mindinkább kisélesedik és körülöleli a forró, melegforrásokkal telt Csepinó-katlant. Azok a patakok, amelyek itt egyesülnek Elli-dere néven hosszú, nagyszerű szurdokvölgygyel törnek keresztül a szép Alabak és Karkarija közt (l. 10. tábla).

A fő vízválasztót mindkét oldalán fiatal eruptívus zóna kíséri. Ezekben van É-on a Kricsim egyik melléktolyójának, a Damlának a völgye, Ny-on meg a Meszta mellékvölgye a Doszpat-völgy. Az előbbi a Rodope egyik leggyönyörűbb vidéke. Aki a Batak-hegy É-i lejtőjét megmászta, a Karlak és Dzsenevra csúcsok közt, mintegy 1400 m magas platóra jut. Ezen sok, hegyes trachit-csúcs emelkedik, közöttük vízenyős legelők és

pompás túlevelű erdők terülnek el. A hegységnek ez a része művelés alatt áll s bár magas fekvésű, mégis könnyen hozzáférhető. A „Köves-hágó“ (törökül: Tas-Boasz) rendkívül festői, ezen át vezet az út Macedóniába.

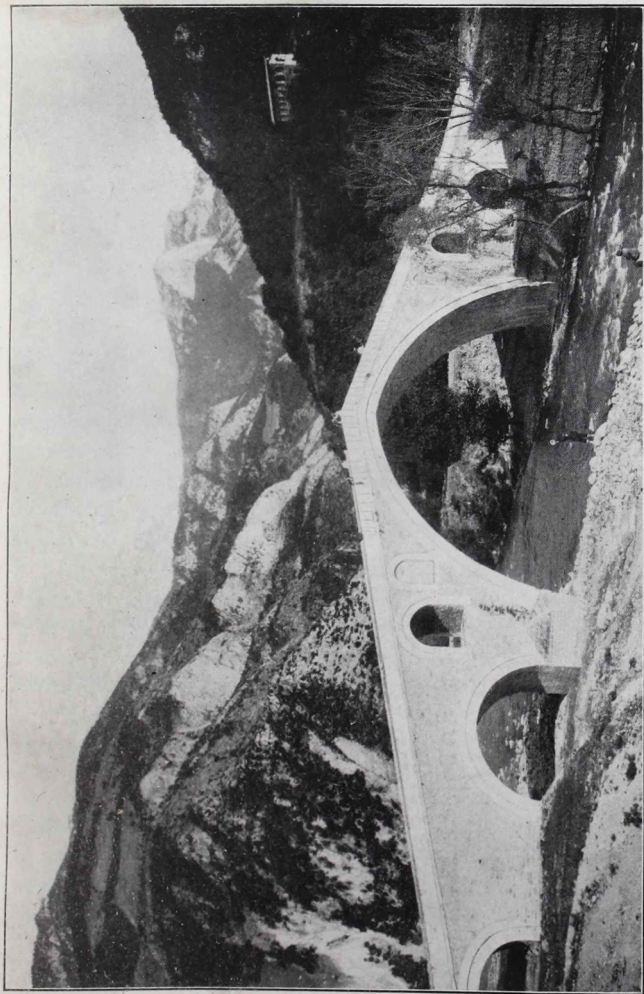
A Kricsim folyó völgye jellemző az egész Rodope-hegységre. Hosszú völgye mélyen bevágódott a magas hegyek közé és így egészen elkülönült világ, nem csoda, hogy Bulgária egyesítésekor (1885) a törököké maradt, bár lakóainak legnagyobb része pomák vagyis mohamedánus bulgár. Ezt nevezik Tamras-vidéknek.

A Kricsim völgytől K-re nyulik el a Rodope leghosszabb ÉD-i irányú oldallánca, a Kara-Balkán. A Kricsim völgyét a Sztanimaka folyó völgyétől választja el, legmagasabb csúcsa a Perszenk (2075 m) (l. 11. tábla).

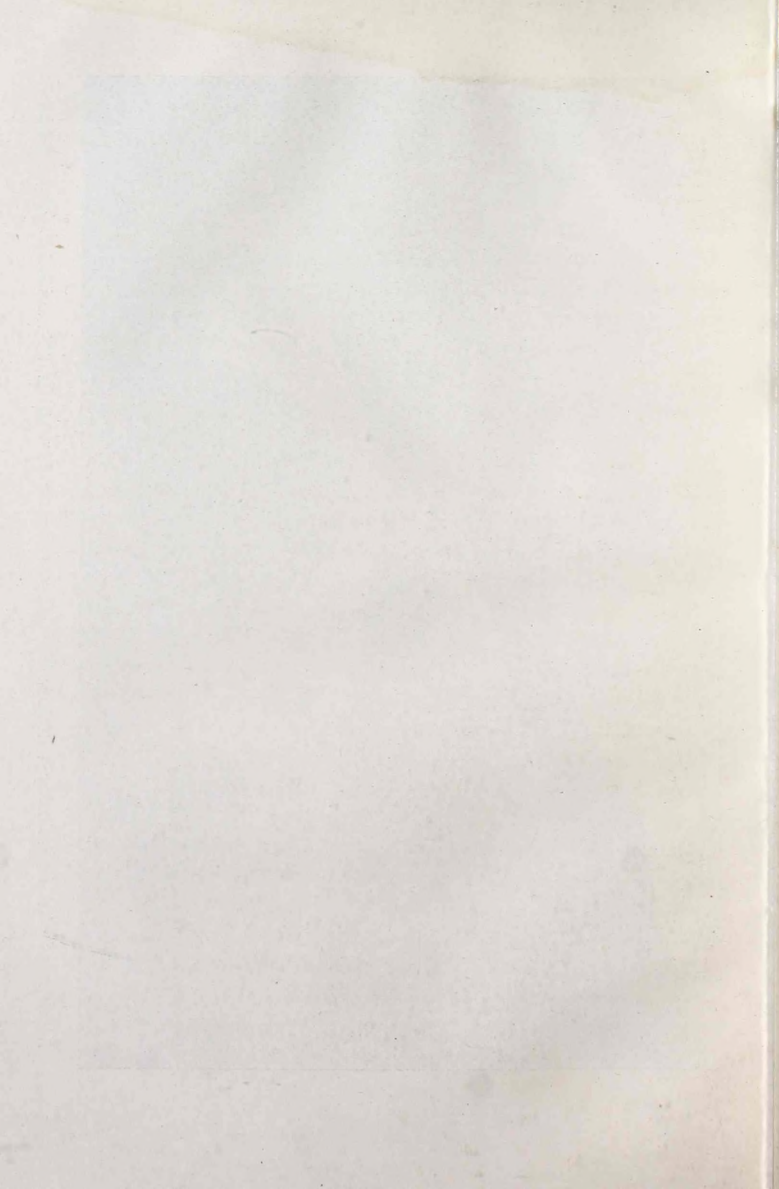
A Középső-Rodope vízválasztó főgerincétől D-re van a Cserna folyó antropogeografiai szempontból rendkívül érdekes völgye az u. n. Acha-Cselebi-vidék. A Cserna az Ardának egyik mellékfolyója. A Meszta és Arda közt a Rodope DK-i része a vízválasztó. Ez Krucsevo falunál válik el a Középső-Rodopetól és az Egei-tenger síkságán, Xanti környékén végződik. Teljesen hasonlít az előbbihez. Havasi legelőkkel vagy erdőkkel fedett gerincéhez meglehetősen meredek lejtők vezetnek fel s különösen ahol kiszélesedik, ott pompás havasi legelők vannak rajta, még a legnagyobb magasságokban is. Legmagasabb csúcsa a trachitból álló, 2177 m magas Kuslár.

A K-i Rodope É-i lánc a Kokesz-Tepével (1538 m) kezdődik. Ez már jóval alacsonyabb, ritkán emelkedik 1000 m fölé, lejtői lankások. Még tovább K-re Kardzsali kerületben a hegység dombvidékre hull szét s hegyei már nem emelkednek többé 600 m. fölé. Ide süllyedt be a meleg forrásokkal ékes Chaszkovó-medencze.

A Rodope K-i része az Arda folyó vidékén, éppúgy mint a Balkán, szerte ágazik. A láncok K felé lehanyatlanak, a har-

XII. tábla : Hid és kolostor a Rodope-hegységben Baeskovo mellett a Sztanimaka folyó partján.

madkori tengerek üledékes kőzetei elfedik a kristályos palákat. Termérek fiatal eruptívus kőzet is megjelenik, különösen a hegység Ny-i részében. Azok a hegyek, amelyek az Arda vizét a közvetlenül az Egei-tengerbe folyó patakoktól elválasztják, némileg más jellegűek. Meredeken emelkednek ki a síkságból, legnagyobb részt gránitból vannak s meglehetősen magasak. A Kartal-Dag vagy Karlak Gyümürdzsina fölött 1900 m magas.

A K-i Rodope legdélibb nyulványai Makri és Maronya közt érik el a tenger partját, közvetlenül a tenger mellett emelkedik a Karakus-Dag.

A Rodope nagy magassága és nagy terjedelme jelentékenyen akadályozza a közlekedést a Maricza síksága és az Egei-tenger partja közt. A legfontosabb közlekedő utak nagy kerülővel Ny-on a Sztruma mentén, K-en a Maricza mentén vezetnek. A régiebb időkben csak gyalogösvények vezettek keresztül a hegységen, újabban néhány katonai és kereskedelmi utat építettek, amelyek Középső-K-i-Bulgáriát a Meszta vidékével, továbbá Xanti és Gyümürdzsina városokkal kötik össze

A Rodope D-i lejtői és az Egei-tenger közt 68 km hosszúságban és 25 km szélesen terül el a partvidék. Ha a Boru-tó felszínét is beleszámítjuk akkor 1685 km² a területe. Legnagyobb része alig emelkedik a tenger fölé, csak itt-ott vannak 200 m-nyi magaslatai. Legkeskenyebb a Boru-tó és a hegység közt, t. i. csak 3 km. azért ez a hely a középkorban nagyon meg volt erősítve. A szorulat a síkságot két részre bontja, a K-in van Gyümürdzsina, a Ny-in Jenidze.

Számos kisebb, nagyobb folyó fut itt le a hegyekből a tengerre s jól megöntözik a síkságot. A legnagyobb köztük a Kuru-Csai. Mindegyiknek völgyét könnyű volna duzzasztó-művekkel elzárni, hogy az alföldet tervszerűen öntözhezzük, mert ebben az esetben a forró napsütéses vidéken könnyen lehetne két dus aratást elérni. Ha a Rodope folyói szabályozva volnának, mennyi művelésre alkalmas területet nyerhetnénk ott, ahol ma

csak a hordalék tömegei rakodnak le. A malária okát is megszüntethetnők, különösen Jenidzse és Szarasaban környékén, ha a nagy kiterjedésű mocsarakat lecsapolnánk. A síkság legértékesebb része közvetlenül a hegy lába körül huzódik, itt a föld olyan sárga, mint az arany; híres dohány és kitűnő szőlő terem benne.

A Mariczába futó Arda igazi Rodope-hegyi-folyó, sehol sem folyik síkságon vagy lapályon; igaz, hogy a mellékfolyók betorkolásainál kiszélesedik a völgye, de csak a völgy-lejtők lesznek lankásabbak. Ott, ahol jelentékenyebb mellékfolyók ömlenek az Ardába, nagyobb falvak is képződtek, de a sok völgyoszoros és az Arda kanyarulatai miatt nehéz itt az út-építés s azért egyetlen város sem fejlődött ki. Legtöbb mellékfolyója a D-i Rodopeból jön, legnagyobb köztük a Szütlü. Ennek völgyén, meridionális irányban utat lehetne keresztül vezetni. Itt tervezik a vasutat is Porto-Lagosz felé. A Tundzsa után az Arda a Maricza legnagyobb mellékfolyója. Drinápoly közelében, torkolata mellett sok törmeléket halmoz fel azért igazi hegyi patak, amelynek nincsen jól kifejlődött alsó-szakasza. Hossza 310 km.

A *Pirin* Kelet-Makedonia legmagasabb hegysége, a Rodope-masszivum egyik darabja, teljesen hasonlít a Rilához s vele szorosan össze is függ. ÉD-i irányban a Sztruma és Meszta völgye közt nyulik el s D felé fokozatosan alacsonyodik. Nevrokoptól D-re az Alibotus és a Bozdag hegység megy át görög területre. Pirinnek rendesen csak a legmagasabb részét nevezik Mechomija és Nevrokop közt. Itt emelkedik legmagasabb csucsa, az El-Tepe (2681 m). A Pirin főtömege kristályos palákból áll, különösen gneiszből, de az El-Tepe É-i vidéke kristályos mészkőből. Fiatal eruptívus kőzetek nem igen vannak. Az El-Tepe csoport legmagasabb csucsai és gerincei gránitból valók. Itt vannak a Szichi-Dol, Todorin-Dol, Uvinati, Beslicza, Valjovicza stb. csucsok, mind magasabb 2200 m-nél. A csucsok közt típu-

sos kár-fülkék képződtek, bennük hófoltok és tengerszemek ragyognak s nagyon hasonlítanak a Rila hasonló képződményeihez. A Pirin kárjai leginkább K felé nyitak s mélyebben vannak, mint a Rilában (2060—2300 m). Legnagyobb köztük a Papasz-tó, számuk mintegy 40. Az eljegesedés itt sem volt erős (l. 13., 15. tábla).

A *Meszta* vagy ahogy a törökök nevezik Kara-Szu (fekete-víz) választja el a Pirint a Rodopetól. A Fehér- és Fekete-Meszta folyókból ered. Egyesülésük helyén, mintegy 900 m magasságban tágas völgy kezdődik a közlekedés kényelmére. Mechomijánál meleg források bukkannak elő a Raszlog nevezetű völgy-katlanban. Itt sok hegyi patakot vesz fel a Meszta, de a Raszlog alatt szűk áttörése van, ezt „Molina-Kliszurá“-nak nevezik, törökül: Kysz-Dervent = leányszoros. A szorulat mintegy 30 km hosszú, alatta van a 15 km hosszú és 5 km széles Nevrokopi-katlan. 530 m magasságban. Ezen alul következik a Csecs-szoros sok sellővel. Buk falun alul a folyó megcsendesedik és tekintélyes nagy lesz; mocsaras deltája van. Bár 226 km hosszú, nincs nagy emberföldrajzi jelentősége, mert szorulatai nehezen járhatók s forrásai a Rodope legmagasabb részein vannak.

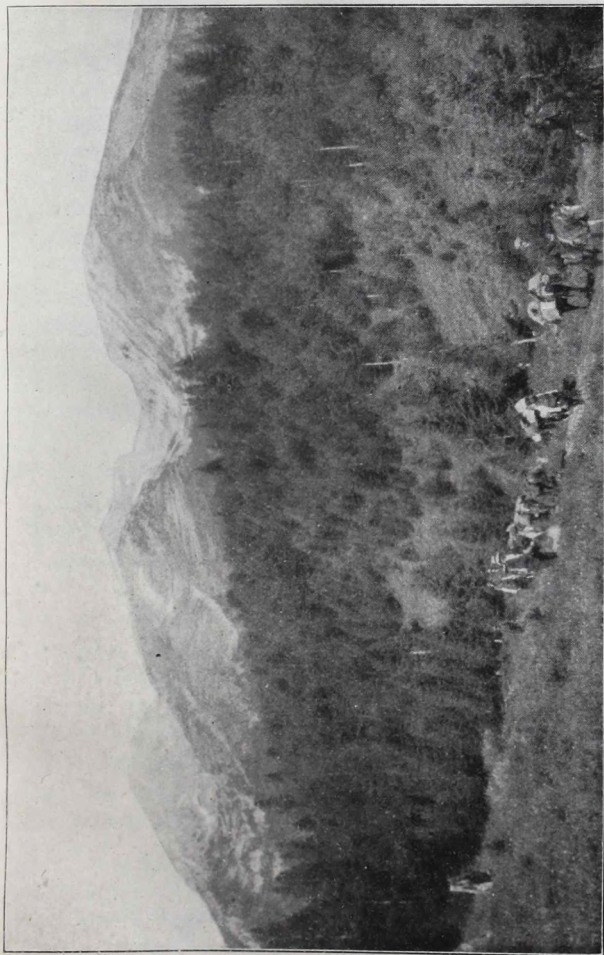
A Sztrumától Ny-ra, messze benyulnak Makedoniába és a Bulgár-Mořava vidékébe a Rodopemasszivum részei. Bulgária határán még megkülönböztethetjük a Belasszicza és a Males-hegységet.

A *Belasszicza-hegység* Bulgária és Görögország határán, nyugat-kelet irányú. Észak felé meredeken esik alá, gyakoriak a törések, amelyekből a hegység peremén meleg források bukkannak elő. A déli lejtők meredek: nyugati része széles és alacsony (800—900 m). Kelet felé mind keskenyebb és magasabb lesz; legmagasabb csuca a Turkovecz. A hegység főképpen kristályos palából épült fel, magasabb részeiben azonban sok gránit is van. Az északi lejtőket szép lombos erdők

(gesztenye, bükk és hársfa) borítják, a déli lejtőkön csak a nyugati oldal erdős, itt örökzöld tölgyek és puszpángfák pompáznak; keleten a lejtők kopárak. A hegységtől északra besűlyedve fekszik a Sztrumicza termékeny völgye és attól délre a Doiran és Butkovo-tavak katlanai. A Belasszicza-hegység keleten a Sztruma folyó rupeli szorosával végződik; ez a Pirin-hegység elágazásaitól választja el. A Belasszicza- és Pirin-hegység geologiai felépítése egyforma.

A Bregalnicza felső szakasza és a Sztruma közt meridionális irányban húzódik a *Males-hegység*. Ennek vízválasztóját jelölték ki bulgár-szerb határnak a bukaresti békében, míg a Malesevo és Pechsevo vidéke, továbbá Berovo Szerbia tulajdona maradt. A hegység keskeny és magas; 1000 m-nél sehol sem alacsonyabb, a Kadijcza-csúcs pedig 1900 m. magas. Alapkőzete a kristályos pala és gránit, tehát folytatása tulajdonképpen a Pirin-hegységnek. Legnagyobbbrészt kopár, szagatott és ezért nehezen lehet hozzáférni. A bulgár királyság területén van még az Ograsden-hegység. Ez szorosan összefügg a Garven-hegy utján a Malasevóval és a dús erdőkkel borított Placskovicza-hegységgel. Az Ograsden ugyanabból a kőzetből épült fel, mint a Males-hegység; kopár és tagozott, legmagasabb csúcsa a Markoff-kút 1630 m magas.

A termékeny Sztrumicza völgy nagyobb része a bulgár cárság területén van. Ezt délről a Belasszicza-hegység, délnyugaton a Plaus (Blagus) és a Placskovicza déli elágazásai, továbbá az Ograsden-hegység határolja. A völgy a felső harmadkor után úgy keletkezett, hogy hosszában besűlyedt anélkül, hogy tóvá lett volna. A völgyön át lomhán folyik a Sztrumicza. 30 km-re szélesedik ki, középmagassága 240 m, területe 250 km². Nagyon termékeny, ezért sűrűn lakott; három város is fejlődik ki benne, u. m. Radovics, Sztrumicza és Petrics. A felső völgyet az alsótól szurdok választja el. Az alsó völgyben fekszik Petrics. A völgy a Sztruma völgyére nyílik s erre felé szűkebb.

XIII. tábla: Az El-Tepe, Kutela és Szuchidol a Pirin-hegységben.

A Sztruma széles, termékeny völgyben folyik, miután a Dzsermen patakkal egyesült. Völgye különösen Kocserinovo falunál szélesedik ki, ott ahol a Rila patak a Sztrumába ömlik. A melegforrásairól nevezetes Gorna-Dzsumaja katlanban a Sztruma nagy és széles lesz, számos ágra oszlik és szigeteket zár körül. Itt ömlik bele a Bisztricza, amely a Rilát és Pirint elválasztja. A katlantól délre kezdődik a gyönyörű Kresznaszoros, a Pirin és Males-hegység között és elhuzódik majdnem a Sztrumicza torkolatáig. A bulgár-görög határt vezető rupeli szoros mögött széles alföld nyílik, amelyet a diluviumban tó töltött ki. A Sztruma aztán a Tachino-tóba ömlik, hossza 392 km. Völgye a legrövidebb út Közép-Bulgária és a tenger között; számos áttörése pedig nyugati Közép-Bulgáriában megkönnyíti a vasútépítést Szófiától dél felé.

A Balkán-hegység (bulg. Sztaraplanina).

A Balkán-hegység (régii időkben „Haemus“-nak hívták) a bulgár nép életével és történelmével ősi idők óta szorosan összefügg; ezért nevezik Sztaraplaninanak, vagyis „öreg hegység“-nek. A nyugat-európai irodalomban a törökök útján „Balkán“ (a. m. hegység) név alatt vált ismeretessé. A Timok-völgyénél*) kezdődik, északnyugati részén gyöngén hajlott ívet ír le, aztán pedig a Baba-hegytől az Etropol-hegységben egyenesen kelet felé húzódik és meredeken (60 m) esik le a Fekete-tengerre. A Balkán-hegység főjellemonásai a következők: hossza 600 km, szélessége ezzel szemben közepesen csak 30 km. Magassága szélességéhez és masszívus kifejlődéséhez képest igen nagy és bármely oldal felől nézve, szembetűnő.

*) Sokkal helyesebb a hegyláncot a Duna-völgyével kezdeni, különben a Duna és a Timok-völgyek közt levő darabnak nem lesz gazdája! A Timoktól északra a hegység szervesen folytatódik s szervesen csatlakozik a Krassó-Szörényi hegységhez, azért a Kárpátok és a Balkán közt csakis a Dunát vehetjük választó vonalnak. *Cholnoky.*

A Jumrukcsal, (törökül: ököl-hegy) vagy ahogy a bulgárok nevezik a Ferdinánd-csúcs, körülbelül a Balkán-hegység közepén emelkedik 2372 m magasra. A Balkán-hegység szélessége 45 és 21 km között ingadozik, legkeskenyebb ott, ahol legmagasabb csúcsai emelkednek. Ezek a csúcsok régi kőzetekből vannak, de a hegygerinc alacsonyabb részein, mint pl. keleti részén, a felszínen fiatal üledékes lerakódások jelennek meg. A hegygerincet az Iszker és a Kamcsija folyók keresztül vágják, egyébként legnagyobb része tájképileg két egészen különböző világot választ el. A Balkán-hegység két oldalának ellentétéről Jean Erdick a következőket mondja: „Jamais antithèse plus parfaite ne fut offerte aux yeux d'un voyageur!” vagyis magyarul: „Soha utazó szeme elé nem tárult tökéletesebb ellentét”. E mondat illusztrálására néhány sort írok ide a Trojan-hegység csúcsán tett feljegyzéseimből: „Észak felé tekintve egész sor egyformán futó, bükk- és tölgyfa erdővel borított hegyvonulatot lehet látni, amelyek kulisszaszerűen sorakoznak egymás mögött, mind alacsonyabbak, kopárabbak lesznek, míg végre eltűnnek a távoli, párák, homályos síkságon. Az Oszám-folyó kedves völgye itt ott bukanik elő az erdős magaslatok és a kopár lejtőkön szét-szórt, vagy sűrű tölgyerdők mélyén elbujt, kis fehérre meszelt kunyhók között. Gyönyörű, változatos és mégis hasonló kép. Dél felé a kilátás egészen más. Itt lábunk előtt Sztrema pompás mezői terülnek el. Szinte olyan, mintha papirosra rajzolták volna. Patakok, utak, falvak, mezők, rétek és fák oly tisztán, oly világosan tűnnek fel, ahogy csak képeken lehet látni.

A Sztrema-medencét dél felől a Közép-hegység sötét erdei határolják, emögött előbukkanik a Maricza-völgye és azután látni a Rodope-hegységet. Szürke köd, foszlányokra tépve hőmpolyög felette, hogy pillanatokra hol ezt, hol azt a részletét lássuk a hegységnek, majd az egész hegység tűnik fel, csodás, magas, az ég kék azurjában ragyogó csúcsaival, hogy utána rögtön, hegy és völgy megint elrejtőzzék bámuló tekintetünk elől

sötét felhő fátyolába. A köd e változatos mozgása, szüntelen hömpölygése életet, lelket lehel a képbe és megtanít bennünket arra, hogy megértsük azt, mint él, mint haragszik vagy mosolyog az előttünk elterülő panoráma“.

A Balkán-hegység a hegygerinc fölött ritkán kulminál meredek, csipkés csúcsokban. Glecsernyomokat nem találni rajta; árnyékos oldalán nincsenek örökös hómezők, szikláik között nem rejtőznek kristálytiszták tavak, egyszerűen nem alpi jellegű. Csúcsai rendszeresen legömbölyített, kupola alakú magaslatok, gyönyörű üde rétekekkel borítva, az ú. n. balkáni havasi mezőkkel. A Balkán-hegység legmagasabb kiemelkedése, a Jumrukcsal nagy kiterjedésű legelő, amelyen nyáron ezer meg ezer juh legel. A hegység lejtőin és a vad hegyi-patakok szűk völgyeiben néha látni meredek sziklafalakat, a legtöbb helyen, különösen alacsonyabb részein azonban magas, dómszerű bükk- és tölgyfák tompítják a hegyes sziklák merész formáit. A Balkán egyes részeit a lejtőin fekvő falvak után nevezték el, így pl. Sipka-Balkán; vagy pedig a hegységen átvezető hágók után, pl. Arabakonák-hegység (törökül: kocsípihenő); vagy pedig legkiválóbb hegye után, pl. Murgas-hegység, vagy pedig a hegyi formációk szerint, pl. Csatal-Balkán (törökül a. m. villa-hegység), vagy Golema-Planina (bulgár) a. m. nagy-hegység.

A Balkán-hegység gyűrődött-hegység, ezért természetesen sok azonos jellemvonása van a Föld összes gyűrődött-hegységeivel. A jelenlegi Balkán-hegységben a gyűrődésnek két főperiodusát lehet megkülönböztetni és pedig: egy permi előtti és egy oligomiocént. Az első periodusban keletkezett a földkéreg gyűrődésével a permi előtti Balkán-hegység, amely a mostani Nyugat- és Közép-Balkán törzsoke. A kristályos, paleozoikus rétegek a karbon rétegekig összegyűrődtek, az utána következő képződmények lerakódásai ezekre diszkordánsan telepedtek le. Ezt legjobban az Ízker áttörésében látni. (L. 16. tábla.) A permi

előtti gyűrődéssel kapcsolatban gránit, kvarcporfir, porfir stb. tör fel.

A magas Balkánlanc előhegyei és az egész Keleti-Balkán-hegység a második főgyűrődéssel keletkeztek, az oligomiocén korszakban.

A legújabb kutatások a Balkán-hegységben nagy tarkaságot tüntettek fel, sok részében, de erről még nincsenek részletes leírásaink. Orográfiai- és tektonikai szempontból három részre bontandó: *Nyugati-Balkán*, kezdetétől az Iszkerig; *Közép-Balkán*, az Iszker áttörésétől Demirkapuig; *Keleti-Balkán*, Demirkaputól a tengerig.

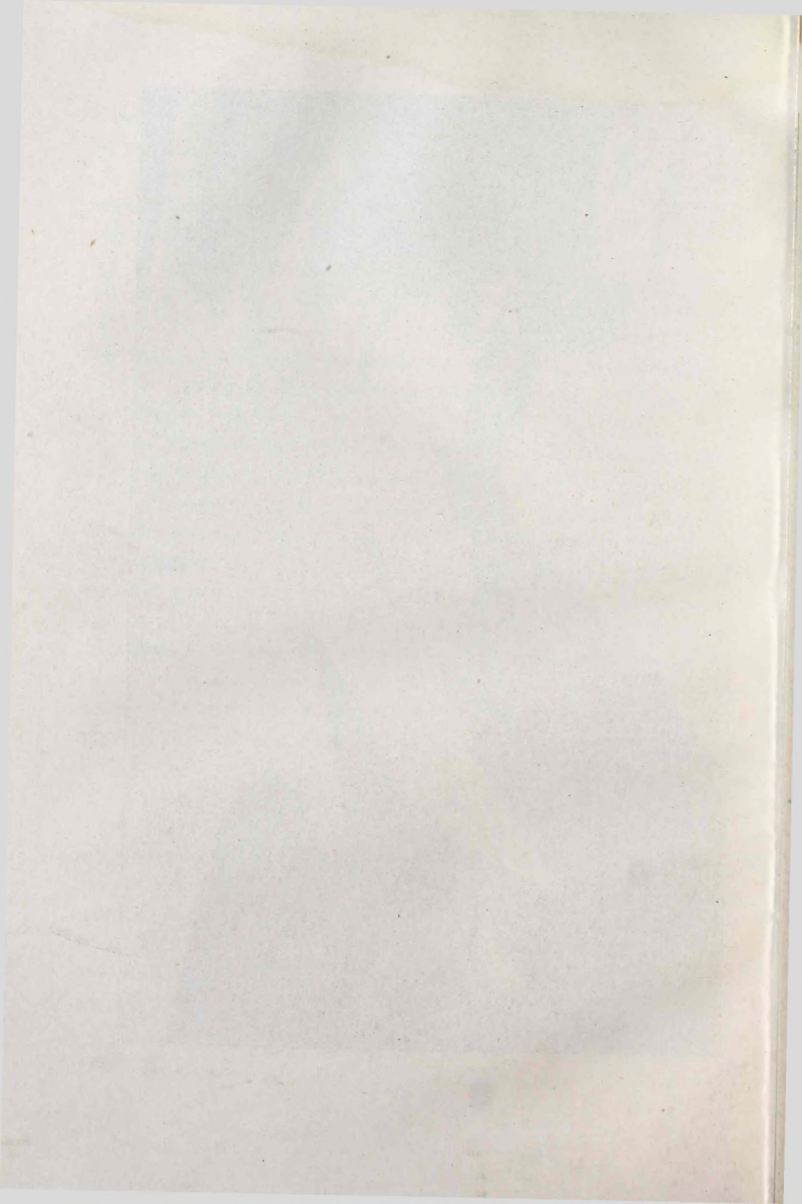
A *Nyugati-Balkán* észak-kelet felé nyitott ívben húzódik az Iszker-völgyéig. Fővízválasztóját északról és délről oly párhuzamos láncok kísérik, amelyeknek tektonikája részben azonos. A Babi-Nosz (bulg. öreg-asszony-orra) 1120 m magas. A hegység egészen gerincéig erdővel van borítva. Alapközete a vörös homokkő; északi részében a homokkövet mészkő takarja, ezt Venecznek hívják; déli részében a mészkő nagy része letarolódott és a szabadon fekvő vörös homokkő és konglomerátum az erozió hatása alatt csodálatos formákat öltött. A nép hite szerint itt van a sárkányok és szörnyetegek székhelye. A hegység legmagasabb csúcsa 904 m magasra emelkedik. (L. 18. tábla).

A Belogradcsik-hegység gyönyörű sziklacsőportjai minden utazó lelkére mély benyomást gyakoroltak, és valamennyien elragadtatással emlegetik nagyszerűségüket. Blanqui, aki először írta le ezeket a sziklákat, ezt mondja: „Az Olioules keskeny szorosai a Provenceban, a Pancorbo áttörése Spanyolországban, az Alpok, Pireneusok, a legvadabb tiroli- és svájci hegyek nem hasonlíthatók a Belogradcsik-hegység szikláihoz“. Toul*)

*) Toul, Reisen und geologische Untersuchungen in Bulgarien (1896), p. 17.

XIV. tábla : Hómező nyáron a Szuchidolon a Pirin-hegységben.

a Belogradcsik-hegység szikláit az Elbe-völgy szikláival (Elbehomokkő-hegység) hasonlította össze s ezeket mondja: „Az, ami ott széthuzva, egymástól távol van és fakó színű, itt, mint modell, szűk téren összeszorult és vörösbarna, vérpiros színekben pompázik“.

Legmagasabb része, a Midsur-hegycsoport 2000 m-en felül emelkedik, és nagy formagazdagságával és változatosságával tűnik ki. Legmagasabb csúcsa, a Midsur 2116 m magas.

A Midsur-ív keleti része a Berkovica- és Vraca-hegység. A Vraca legmagasabb csúcsa a 1433 m magas Persevica. Mind a két hegység széles hát, karsztos tüneményekkel. (l. 19. tábla).

A *Közép-Balkán-hegység* az Iszker áttörése és a Demir-kapec között terül el. A hegységnek ez a része nem tűnik ki felépítésének egységességével, mint a két másik része, és ezért általánosságban nehezen jellemezhető. A Közép-Balkán-hegység két vége fokozatosan megy át a Keleti- és Nyugati-Balkán-hegységbe. A Nyugati-Balkán magját tevő paleozoikus kőzetek a Közép-Balkán nyugati részében is folytatódnak; a Keleti-Balkánt összetevő üledékes kőzetek a Közép-Balkán keleti részében is uralkodnak. A kréta-rétegek főképpen az északi lejtőket borítják a Balkán-hegységben; keleten a gerincen bukkannak elő; a régiebb üledékes kőzetek, mint pl. a triasz a déli lejtőkre is átterjednek. Archaikus kőzetek csak a magas Közép-Balkán-hegységben vannak.

A legmagasabb csúcsok nincsenek mindig a fővízválasztón. Az Arabakonak és a Sipka nyerge között terül el a Magas-Balkán-hegység. Ezen a hosszú részen a hegygerincnek csak néhány része kulminál 1400 m-en alul, a legtöbb csúcs és gerinc pedig a tenger színe fölött 2000 m-en felül emelkedik. Jellemző a Magas-Balkán-hegységre, hogy a legmagasabb csúcsok és a hegygerinc között a különbség ritkán több 200—300 m-nél; ezért a hágók magasán fekszenek (Ribarszki 1916 m,

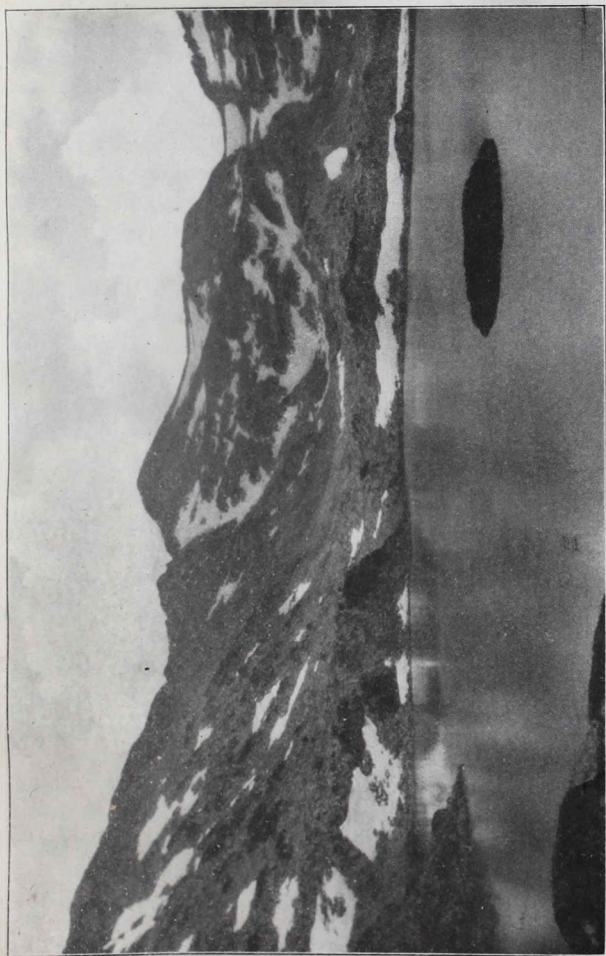
Rosszalijszki 1855 m), míg az Alpokban a 4000 m-ig emelkedő csúcsok között a hágók 2000 m-en alul vannak bemélyedve.

Ezen a részen a Balkán-hegység kristályos palákból van és meredeken szakad le közvetlenül a síkságra, északon pedig a meszes, üledékes kőzetekből álló, erősen tagozott lejtő csak a folyók völgyeiben meredek, egyébként mint a Duna mellékfolyóinak vízválasztó magaslatai, messze északra benyúlik a mellékfolyók vízterületei közé és összeköttetésbe hozza az előhegyeket a főlánccal.

A déli lejtők kopárak ; kevés vizű szakadékokkal vannak összeszabdalva, amelyekben erős esőzésben vad patakok hömpölyögnek le, durva törmeléket és földet sodorva magukkal. Az északi lejtők ellenben szép erdők és szakadékaikban patakok zúgnak.

A *Kalofi-hegység* a Balkán-hegység legmagasabb része. Legszelesebb része 1400—2000 m magasságban van. Itt emelkedik a Balkán-hegység legmagasabb csúcsa, a 2362 m magas Jumrukcsal, újabban Ferdinánd csúcs is. Nagy kiterjedésű legelő ez, innen származik török neve is, a „csal“ (= havasi legelő). Lejtői északon és délen is, felső részével ellentétben, nagybárá sziklásak és meredek. A Balkán-hegységben a zergék pedig éppen ezeken a járhatatlan, sziklás lejtőkön maradtak meg. (L. 17. tábla.)

A Keleti-Balkán gyöngye gyürődése folytán nem tudott magasra kiemelkedni és minél jobban keletre megyünk, annál alacsonyabb lesz. 1000 m-en felüli magasságok csak nyugati részén, a Szliven- és Kotel-hegységben található, míg keleti részén a legtöbb magasság 500 m-en alul van. A legmagasabb csúcsokig fiatal üledékes kőzetek fedik. Nagyobb részén két-három, egyformán jelentékeny főlánchól áll, úgy hogy alacsony hegygerincei mellett is, a sok hegysor következtében a közlekedés mégis igen nehéz. Amíg a Nyugati- és Közép-Balkánban a folyók rendszeren keresztül vágnak az előhegyeken és így átjáró-

XV. tábla : A Papasz-tó a Pirin-hegységben.

kat létesítenek, itt rendszeren párhuzamosan futnak a hegységgel. A vad Kamcsija a Balkán-hegység északi párhuzamos láncát és főláncát átvágja keskeny, nehezen járható, harántos áttöréssel.

Az Északi- és Közép-Bulgáriát elválasztó Balkán-hegység, bár sok helyen 2000 m-nél magasabbra emelkedik, még sem nehéz rajta keresztül a közlekedés, mert egyrészt az Iszker nagy-szerű áttörése, másrészt sok kényelmes hegynyereg az átjárást megkönnyítik. Az 1877—78-i orosz-török háborúban kitűnt, hogy még a legszigorúbb télben is nagy csapatok átjuthatnak rajta. F. Kanitz 30 átjárót számolt össze a Balkán-hegységen át; ma pedig már vasút visz az Iszker-szoroson keresztül, egy másik pedig a Borusticzán a Trevna-hegységbe és egy harmadik vasutat most terveznek a Keleti-Balkánon keresztül. Nagyon sok átjáró (Sv. Nikola 1444 m, Petrochan, Arabakonak, Sipka és sok más) még kocsin is könnyen járható. (L. I. tábla).

Járhatóságát a Balkán annak köszönheti, hogy északi elő-hegyeiben nagyon sok a keresztvölgy. Az Ogoszta, Vit, Osszám és Jantra folyók vidékén hosszan elnyúló völgyek terülnek el és a keresztvölgyekkel együtt gyönyörű, termékeny katlanokat alkotnak, de a vízvásztótól délre, hosszan elnyúló völgyeket csak a gyűrődés vidékének nyugati részében lehet találni. Itt a Visszocska- és Iszkreczka-folyók hosszan elnyúló völgyeinek különösen jelentékeny antropogeografiai jelentősége van. A Visszoczka a Nisava, az Iszkreczka pedig az Iszker mellékvíze.

A Golema-Planina északi előhegyei és az Etropol-Balkán között terül el a 305 m magas Orchanye-medence. Közepén emelkedik az 504 m magas Medvin. A síkságot folyami lerakódások töltik ki.

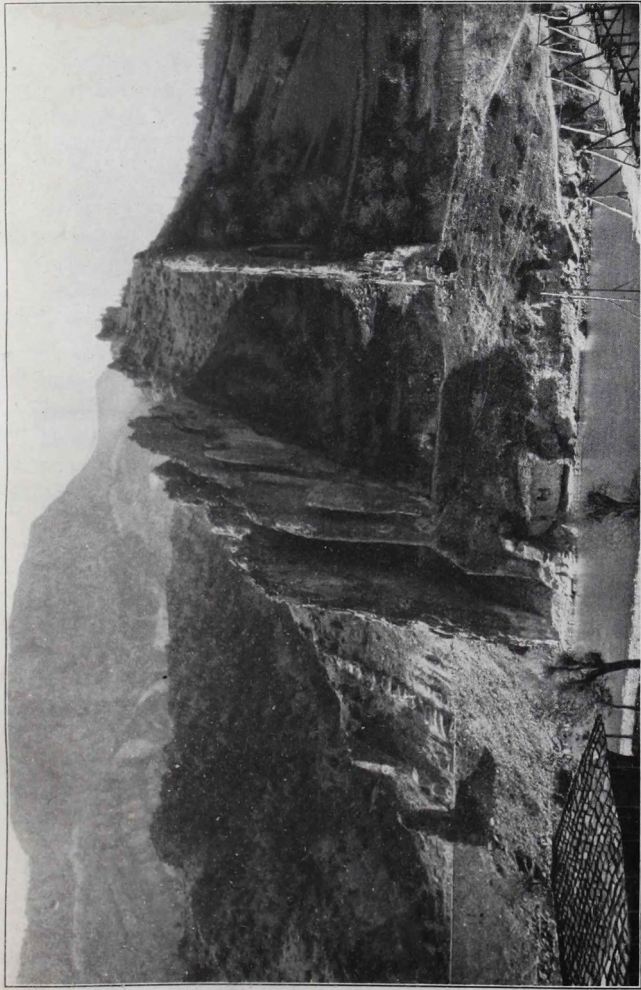
Az átmeneti hegyzóna keleti Közép-Bulgáriában.

A Nyugati- és Közép-Balkán-hegység kristályos és paleozoikus hegymagjai régebben a Szredna-Gora (Közép-hegység), Szakar és Sztrandzsa-hegységgel együtt önálló hegységet alkottak, amely körülbelül északnyugatról-délkelet felé húzódott. Ez a hegység már az eocén előtti korszakban vált el a Mariczalápályal a Rodope masszívumától és átmeneti zónává lett a Rodope-csoport meg a most fejlődő fiatal gyűrthegeység közt. Az oligomiocén korszakban a Balkán-hegység intenzívus összetorlódásakor déli részén sok kelet-nyugati irányú törés, néhány helyen árok keletkezett, amelyek a gyürt láncokat az átmeneti zónától elválasztották és a Balkán elé helyezkedett medencéket létesítettek.

A keleti-közép-bulgáriai átmeneti zóna hegységei közt, vagy ezeknek peremén helyenként keskeny, mezozoikus rétegekből álló övek rakódtak le, többnyire a triász és kréta korszakból; ezekenkívül a Szakar és Sztrandzsa-hegységben a kristályos palákra vízszintesen települt paleozoikus üledékeket és mindenféle fiatal eruptívus kőzetet lehet találni. A gyűrődés itt hamarabb fejeződött be, mint a Balkánon, t. i. csak a paleogén korszakig tartott. Említésre méltó még a rétegek dél felé való dülése.

A *Közép-hegység* (Szredna-Gora). Fischer Theobald tanár megkísérelte a Balkánnal párhuzamosan futó hegységeket, és pedig a Vitosától a Tundzsáig, Jambol mellett, összefoglalni és egységesen Antibalkánnak elnevezni. A tudomány azonban nem fogadta el ezt az összefoglalást és elnevezést; sőt a már ismert „Közép-hegység“ név alatt ezután nemcsak a Topolnicza és Sztrema közti részt értették, hanem ide számították az Ichtiman- és Őz-hegységet (Szárņena-Gora) is és csak a Vitosát vonták ki ebből a hegycsoportból.

A hegység eszerint három részre oszlik; ú. m. az Ichtiman-hegység, a tulajdonképpeni Közép-hegység és az Őz-hegység

XVI. tábla: A Rítli (szekér oldal) Lyutibrod mellett, az Iszker partján, Vraca kerületében.

(Szärnena-Gora); ez az utóbbi törökül: Karadzsa-dag (= őz-hegység). Az első részt a tulajdonképpeni Közép-hegységtől a Topolnicza-folyó völgye választja el; a harmadik rész pedig a középsőtől a Sztrema-völgyével válik el.

Az *Ichtiman-hegység* tágabb értelemben véve kitölti a szófiai-medence és a Maricza-lapálya közti nagy területet és vízválasztóul szolgál a Duna és Egei-tenger közt. Az Ichtiman-hegység nagyobb részében masszívum, amelyet a Maricza és Iszker mellékfolyói tagoztak. Archaikus kőzetekből áll; lejtői lankásak, körvonalai enyhék. Meredek sziklák és szakadékok nincsenek benne. Csak a hegyi-katlanok szélein vannak nagyobb meredekségek, úgy hogy az ilyen helyeken a hegység nagy-szerűnek látszik, pedig az egész mindössze csak 900—1200 m magasságban fekszik. A medenczék és a vízválasztó egyes részei 900 m-en alul fekszenek, mint pl. a Vakarel-nyereg (819 m), amelyen a konstantinápolyi út vezet.

A legnagyobb katlan az Ichtiman-medence. Közepes magassága 650 m, területe 94 km². A medence közepe lapos, pereme fokozatosan megy át a körülötte fekvő, erdős lejtőkbe. A Mativir folyik rajta keresztül.

A *Közép-hegység* (Szredna Gora) geológiai felépítése szerint tulajdonképpen folytatása az Ichtiman-hegység északi részének. Az orográfiai határon, vagyis a Topolniczán át folytatódnak a kristályos palák, a triász- és krétaredők és a fiatal eruptívus kőzetek. A Topolnicza-völgye áttörés az Ichtiman és a tulajdonképpeni Közép-hegység között. Jobb oldali mellékfolyóját, a Mativirt hosszú időn át a Vit forrás-patakának hitték. A Mativirnek szintén sok szurdoka és kanyarulata van, ami a közép-korban a várépítést elősegítette.

A tulajdonképpeni Közép-hegység főiránya nyugat-keleti. Legmagasabb csúcsai a fővízválasztón emelkednek.

Temérdek völgy szabdalta össze a tulajdonképpeni Közép-hegységet és mégis nehezen járható. Ennek oka pedig abban

rejlík, hogy meredek völgyei aszimmetrikusan fekszenek és ezért hegnyergek nem fejlődhettek ki.

Az *Őz-hegység* (Szárnena-Gora) a Sztrema-völgyétől kelet felé húzódik és Jambólig terjed, ahol a Tundzsa a Szliven-medencét elhagyva, dél felé kanyarodik. Ebben a hegységben a hosszanti kifejlődés jobban tűnik fel, mint a tulajdonképpeni Közép-hegységben, de itt az erdők nem olyan szépek, a rétek nem olyan dúsak, mint ott és a csúcsok nem emelkednek olyan magasan a hegygerincek fölé, hanem rendesen szélesek és kocsiútakra alkalmasak. Kelet felé a hegység mind alacsonyabb és keskenyebb lesz. Keleti része közvetlenül észak felé esik alá és a közlekedés nagyon könnyű rajta keresztül, mert az utak csak alacsony gerincen visznek át. Különösen kényelmes a 469 m magas Dervent (= hágó), amelyen keresztül az út Sztara-Szagorából a Kaszanlak völgyébe visz; itt most transzbalkáni vasútvonalat építenek.

A Tundzsa-masszivum.

Tundzsa-masszivum alatt értendők azok az alacsony hegyek, amelyek a Tundzsa-folyó mind két oldalán terülnek el.

Szakar-hegység. A Tundzsa és Maricza közti szögletben emelkedik a Szakar-hegység. Ez gneisz masszivum, legmagasabb csúcsa a Bojuk-kale (törökül: magas torony) 823 m magas. Nagyon gazdag megalitikus (kőtömbökből álló) emlékekben; ezeknek bizonyos jelentőségük van az ország őstörténetére nézve.

A *Sztrandzsa-hegység.* A Burgaszi-öböltől délre, a Fekete-tenger, a Tundzsa-folyó és a Maricza alsó szakasza között terül el, észak-déli irányban a Sztrandzsa nevű perem-hegység.

Altalaja gneisz, ritkábban gránit és fiatal eruptívus kőzet, peremén pedig mészkő is. Fővízválasztója majdnem párhuzamosan fut a tengerparttal és átlag 15 km-nyire fekszik tőle. Leg-

magasabb része Törökországban van; Bulgáriában inkább széles, erdős halomvidékhez hasonlít. Sok rövid folyó fut le róla a parti-tavakba vagy a tengerbe.

A Balkán szegély-völgye.

A Balkán és a Közép-hegység között hosszanti völgy nyúlik el, amely törések és vertikális eltolódások következtében keletkezett. Az erozió különösen a nyugati medencékben, a keleti részen pedig a bezökkenések játszottak nagy szerepet. Alacsony hegynyergék, keskeny áttörések számtalan részletre bontják fel ezt a szegély-völgyet. Ezek a völgyek, minthogy azonos eredetűek, nagyon hasonlítanak egymáshoz. Kissé megnyúlt, szép hegyi-medencék, termékeny alluviális talajuk van és helyekkel közel típusos halmok emelkednek ki belőle.

A jó föld, a sok víz és az enyhe éghajlat rendkívül termékenyé teszik. A sok ásványvízforrás és fiatal eruptívus kőzetek előfordulása arra engednek következtetni, hogy tektonikus eredetűek.

A *Szlaticza-medencét* északról a Balkán-hegység meredek lejtői, délről a Közép-hegység erdős hegyháta határolják. Itt gyűlnek össze a Topolnicza vizei. Hossza 31 km, szélessége ritkán több, mint 5 km; területe 121 km², közepes szélessége 3.9 km, közepes magassága 750 m.

A mező legnagyobb részét az észak-bulgáriai löszhöz hasonló, 2 m vastag, hamuszürke, töredező, kissé zsiros föld borítja, amely igen termékeny. A völgy ugyan magasan fekszik, de védett helyen és ezért mindennemű gyümölcs pompásan terem, különösen szembetűnők a Szlaticzai kertekben a gyönyörű, lombos diófák.

A *Karlovo-medencét* északon a Balkán kopár, meredek lejtői határolják, délen pedig a Közép-hegység és Őz-hegység széle, a kettőt a síkság főfolyója, a Sztrema választja el.

A sztrasai magaslat keleten a Sztrema és Tundzsa közt

vizválasztóul szolgál. Főtengelye északnyugat-délkelet irányú, ilyen irányú a Sztrema is. A síkság területe 283 km², közepes magassága 400 m, éghajlata melegebb, mint a Szlaticza-medencéé, azért rózsza és szőlő termelés folyik rajta. Banya falunál meleg ásványvízforrások vannak.

A *Kaszanlák-medence* a Balkán elé települt völgyek között a legszebb és legtermékenyebb Északon a Balkán-hegység legmagasabb részének meredek lejtői, délen pedig az Őz-hegység erdős hegyháta határolják; iránya nyugat-kelet.

A Tundzsa az Őz-hegység erdős hegyhátaival közel keresztül folyik rajta. Itt is a lejtők közelében diluvium, a folyók mentén alluvium található, itt is vannak elkülönítve álló dombok, széles, köves folyómedrek. Területe 560 km², hossza 71 km, közepes szélessége 8 km, legnagyobb szélessége 12 km, közepes magassága 350 m. A völgy valóságos rózsaliget. Moltke gróf 1837. május 21.-én a helyszínen ezeket mondta: „Már messziről feltűnt egy óriási diófa-erdőske és benne elrejtve Kaszanlák városa, úgy hogy még a minaretek sem tudnak kibújni a lomb-tenger fölé.”

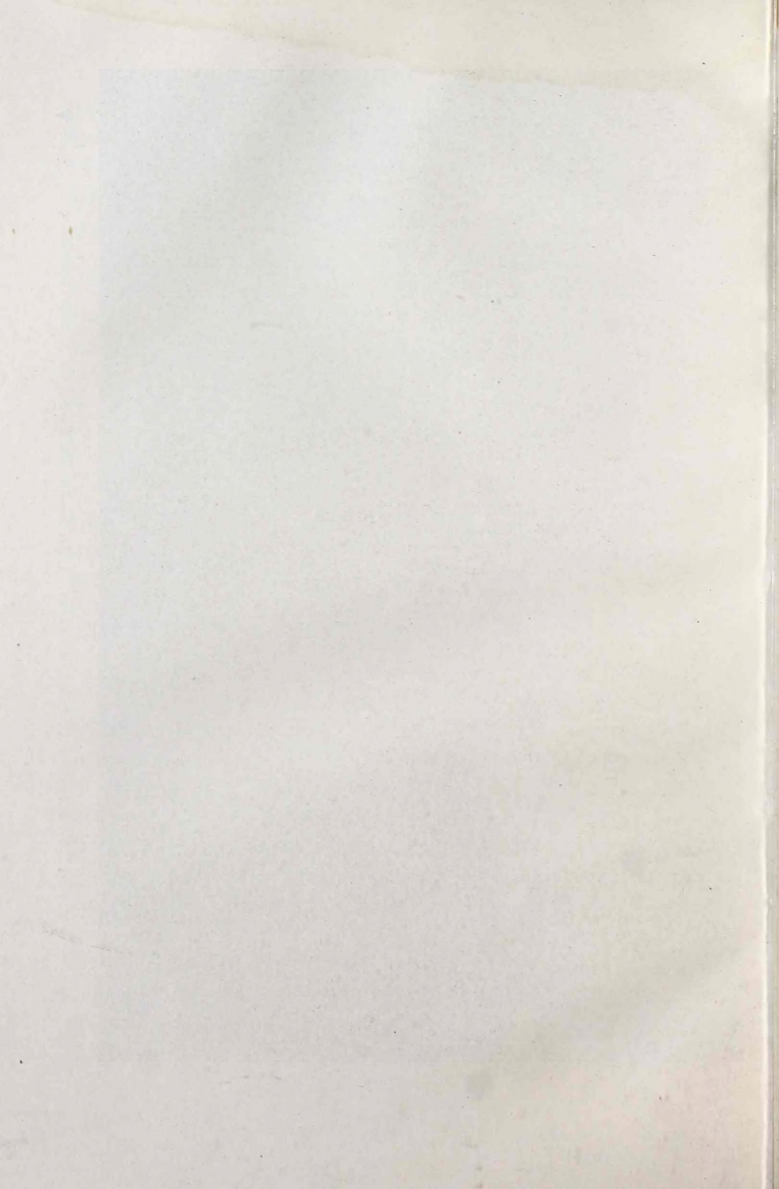
„A diófa a világ egyik legszebb fája és itt olyan hatalmasakat láttam, hogy ágaik vízszintesen 100 láb átmérőjű terület felett terjedtek ki, a levelek sötét friss zöldje, a dómszerűen egymásra boruló ágak alatt a félhomály, a törzsek körül a gyönyörű növényzet, a patakok, források zúgása, a fák ágai közt turbékoló galambok stb. mind-mind csodaszép. Arról a vízbőségről, ami itt van, senkinek fogalma sincs. Az útszélen forrásra bukkantam, amely merőlegesen 9 hüvelyk vastagon szökött fel a kavicstalajból s mint kis patak futott tova.

A kerteket, mezőket, mint Lombardiában, kis csatornák, árkok segítségével mindennap öntözik. Az egész völgy az áldott jólét képét mutatja és gazdag, dús termékenységgel igazán az ígéret földjévé lesz.

A mezőket embermagas kalásztenger borítja, a legelőkön

XVII. tábla : A Jumrukesal (2372 m) a Balkánban, dél felől nézve.

megszámlálhatatlan juh- és bivalycsorda legelészik. Az eget néhez zivatar-felhők borítják, a hegyek hófedte csúcsai körül tornyosulva, hogy időközönként áldásukat hullassák a gyönyörű tájra; közben kiragyog a forró Nap és felmelegíti megint a lehűlt levegőt, amely a szó szoros értelmében telítve van a legjobb illatokkal.

A *Tvardica-hegykattan* törések következménye. A Tundzsa nem folyik keresztül rajta, csak a katlant délről határoló, gránitból és kristályos kőzetekből álló Medserlik-hegységet vágja át. A Tvardicza-katlan 121 km² területű és 350 m magas.

A *Szliven-medence* eltér a többiektől, mert dél felé, az Őz-hegység lassan elmuló végénél ott, ahol a most már tekintélyes Tundzsa a Maricza felé veszi útját, nincsen határolva. Eredete azonban szintén tektonikus, ásványvíz-forrásai ugyanolyanok, mint a többié, sőt az alluviumból kiemelkedő dombok magassága nagyobb az előbbieknél. Kis esése következtében a medence sok helyen mocsaras. Keleti részén a nagy Sztraldzsa-mocsár terül el. Területe 827 km², közepes magassága 150 m, hossza 70 km, közepes szélessége 11,8 km.

Ennek a medencének mintegy folytatása a *Karnobat*, *Aitosz* és *Anchialosz*-medence. Ezeket északról már nem a Balkán-hegység fővízválasztója határolja, hanem ennek déli kiágazásai, délről pedig a déli Tundzsa masszívum északi nyulványai, amelyek a Közép-hegységet helyettesítik. Az előbbi vizei az Aszmacon keresztül a Tundzsába, az utóbbi vizei pedig a Fekete-tengerbe futnak le.

A Karnobat-medence szorosan összefügg a Keleti-Balkán-hegységre oly jellemző, hosszan elnyúló Szunyurlare völgyel. A Karnobat és Szunyurlare-völgy területe együttesen 315 km², közepes magassága 180 m. Az Aitosz-medence 24 km hosszú, középszélessége 4,5 km, közepes magassága 100 m.

Az Anchialosz-síksága az az alacsony partvonal a Fekete-tenger mellett, amely a Balkán-hegység és a Sztrandzsa-hegység

északi nyúlványai között terül el; nagysága 620 km², átlagos magassága 40 m.

A síkság fiatal harmadkori talajában, Messzemvria város mellett, nagyon sok olyan kövületet találtak, amelyből a vidék egykori szubtropikus éghajlatában élő gerinces állatokról nyerhetünk fogalmat. Az Anchialosz-síkságban a tengerpart mentén az Anchialosz, Atanaszkjői és Vajakjői sekély tavak terülnek el. A két elsőből sót nyernek. A Mandra-tó körül a mocsaras Mandra-síkság fekszik. A burgaszi-öböl szélén fekvő tavak a pliocén korszakban, az akkor a Fekete-tengerbe ömlő Tundzsa deltáján vannak.

A Kelet-Balkán-hegységhez tartozó völgyek között említésre méltó a szép Hadsi-Dere-völgy. Ezt a hosszan elnyúló Balkán-hegységi Boasz-Dere-völgytől az alacsony Ulanlijszka-hegynyereg választja el. Mind a két völgy a Balkán-hegység nem gyűrődött rétegeiben képződött és régi tektonikus súlyedés.

A Marica lapálya.

A Marica völgye Bulgária legnagyobb lapálya. A régi felszín súlyedése folytán keletkezett és a medence-töltelékéből kimagasló szienitsziklák Filippopolisz mellett nem egyebek, mint az elsúlyedt masszívum csúcsai. Az Őz-hegység déli nyúlványai, a Csirpan-magaslatok messze lenyulnak délre és két nagy részre bontják a Marica lapályát, u. m. a filippopoliszi- és a Sztara-Szagora-síkságra.

A *filippopoliszi-síkság* a pontusi korszakban tó volt, ma terjedelmes, háromszög alakú lapály; bázisa a Rodope hegység lába a Momina-hágótól Borisszograd (Hadsi-Jelessz) városig; csúcsa a Sztrema áttörése a Közép-hegységben. A Maricza a lapály déli szélén folyik, a Rodope lejtők közelében.

Feltűnő a filippopoliszi síkság aránylag csekély magassága, ha tekintetbe vesszük mennyire távol fekszik a Dunától, Fekete- és Egei-tengertől. Tatár-Paszardzsiknál 200 m a magassága,

Filippopolisznál 160 m és Borisszogradnál már 100 m-re süllyedt; feltűnő kicsi esése is, 36—40 km hosszúságban az esése alig ugyanennyi méter. Ez a kicsiny lejtés a rizstermelésre nagyon alkalmas, mert a Maricza számos mellékfolyója sok mesterséges vagy természetes ágra oszlik fel és így sűrű csatorna-hálózat keletkezik és a rizsföldek öntözése igen könnyű.

A hegyek közelében diluviális talaj, a széles lapályban pedig kövér alluviális agyag van. Itt a talaj termékeny lösz, amely észak felé fekete-földbe megy át. Az enyhe éghajlat, a bővízű patakok és a termékeny talaj a mezőgazdasági-telepeket rendkívül termékenynyé és változatossá teszik. Az utazót valószínűleg meglepi a lapály nagy termékenysége, ha Szófiából Filippopolisz felé utazva, a Momina-hágó után kiér a síkságra és bármerre tekint, mindenhol hullámozó gabona, zöld szőlőkertek, magasba nyúló diófák és egyéb gyümölcsfák köszöntik. Ez a darab föld valóságos park itt.

A Belovo-szorostól a Csirpan-magaslatokig a lapály hossza 117 km, legnagyobb szélessége 48 km, közepes szélessége 38·2 km, egész területe 4470 km², közepes magassága 120 m.

A filippopoliszi-síkság a Marica-lapály legnagyobb részét foglalja el. Itt a Marica egész más jellegű, mint a felső vidéken, a Kosztenecz-Banya-medencében. A Maricza esése Belovo és Szkobelevo között igen kicsi, a víz lassan folyik az alacsony partok közt és széles, homokos medrében folyton változó zátonyokat épít.

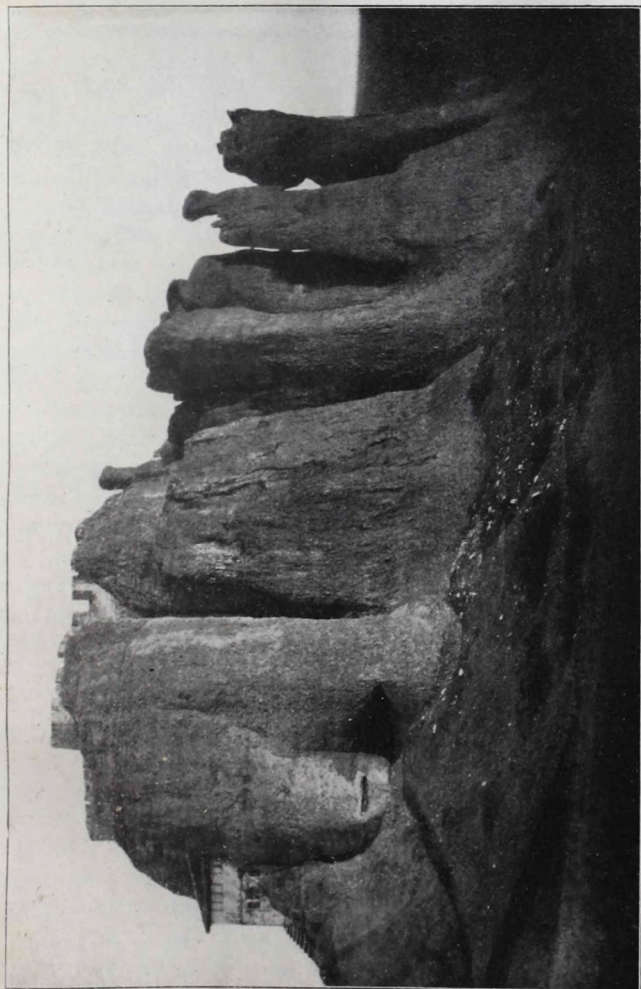
Tatár-Paszardzsiktól lefelé már elég bővízű a Maricza, úgy hogy tutajozásra már alkalmas és lapos fenekű hajók is járhatnának rajta. A vasút építése előtt a lakosság fel is használta ezt és tutajokon szállította a rizst, gabonát és egyéb árut a szomszédos vidékre.

A jobboldali mellékfolyók a Rodope-hegységből jönnek, amelynek erdei messze felnyulnak északra és az eső vizét összegyűjtik. A hó itt tavasszal nem olvad gyorsan és az ár-

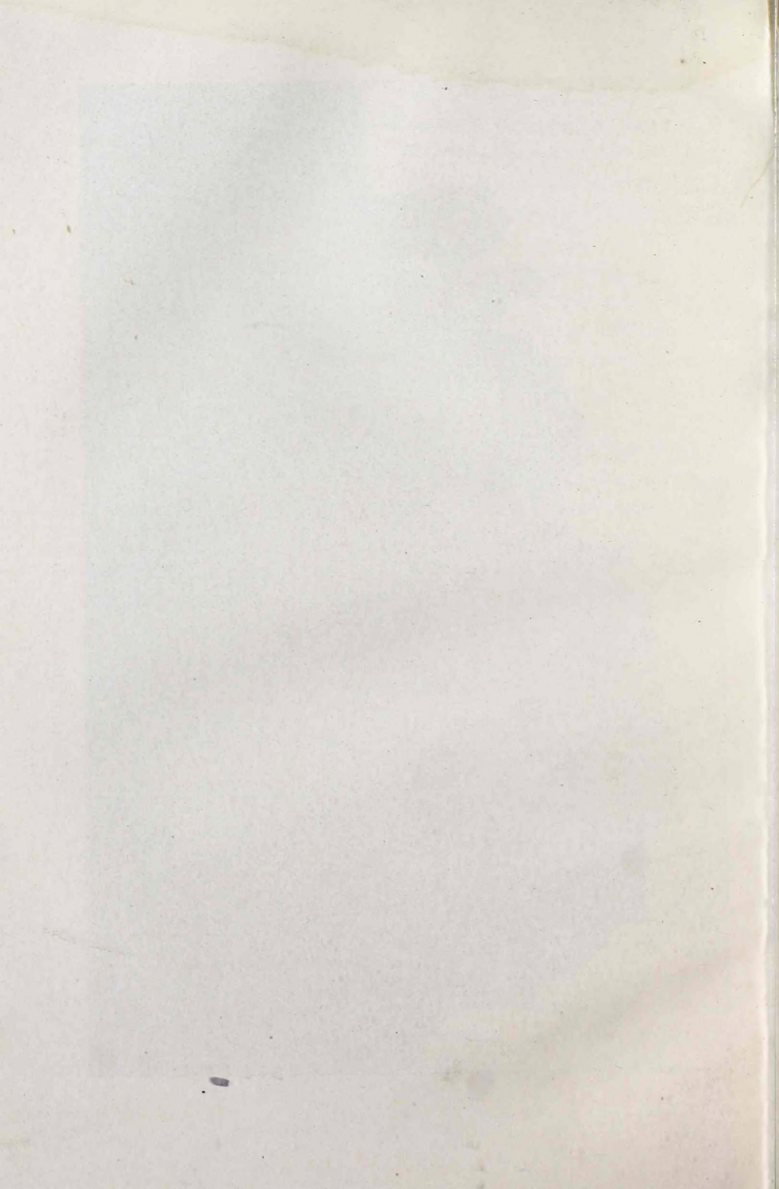
kok zivatarok alkalmával nem lesznek vad hegyi patakokká; hanem vizük egy részét oda ajándékozzák az erdő földjének, amely ezt aztán az egész éven át számos forrásban és patakban adja megint ki. Ezért a Maricza jobboldali mellékfolyói a legnagyobb szárazság idején is bővíűek.

A jobboldali mellékfolyók közt a legfontosabbak az: Elli-Dere, a Sztara-Reka, a Kricsim és a Csaj. Ez az utóbbi ugyan kisebb és nem olyan bővíű, mint a Kricsim és Elli-Dere, de antropogeografiai szempontból sokkal fontosabb azoknál, mert egyrészt kényelmes útát tör Filippopoliszból a Rodope bel-sejébe, másrészt pedig a tengerpart felé.

A Marica baloldali mellékfolyói a filippopoliszi-síkságon nagyon különböznek a jobboldaliaktól. Csak a Topolnicza forrása fekszik az erdős hegységben és hosszú folyás után, szűk szurdokon keresztül ér ki a síkságra. A többi baloldali mellékfolyó forrásvidéke majdnem kivétel nélkül kopár, meredek, dél felé néző lejtőkön van és a folyók többnyire sík területen folynak. Ezért rögtön rohamos, vad patakokká lesznek, mihelyt tavasszal az olvadás megindul, vagy ha nagyobb esőmennyiségek hűllnek le, ilyenkor sok törmeléket hordanak magukkal és elárasztják vidéküket törmelékkel, kavicssal és iszappal. Nyáron pedig széles medrűkben igen kevés víz folyik, sokszor teljesen kiszáradnak és vizük a homok és kavics között elszivárog. Sok folyó már annyira feltöltődött itt, hogy medre magasabban fekszik, mint a szomszédos föld és ha aztán gátszakadás történik, előnti az alacsonyan fekvő földeket és rettenetes pusztításokat visz véghez. Miután itt a vízszintes rétegfekvés uralkodik, a Marica baloldali mellékfolyói akadálytalanul követhetik eredeti esésüket, valamint a Maricáét is és ezért délkeleti irányban folynak. A folytonos törmelék-felhalmozódás következtében a Maricza és a baloldali mellékfolyóival körüzárt sarokban a folyó-torkolatok folyton kelet felé vándorolnak.

XVIII. tábla: A Belogradcsiki sziklák.

A legfontosabb baloldali mellékfolyók a következők: a Topolnicza, a vad Jana és a Sztrema vagy Gyopsza.

A filippopoliszi-síkság a pliocén korszakban tó volt és a pliocén végén még a diluviumban a Tárnovo—Charmenli-szoroson folyt le. Ezzel a tóba ömlő folyók erózió-bázisa alászállt, a folyómedrek mélyebbek lettek és a szépen kifejlődött, törmelékkel fedett terraszokon, mint pld. a Topolnicza és régi mellék-patakjai mentén, megmaradtak annak az időnek a nyomai. A Sztrema abban az időben a Közép-hegység déli lejtőin eredt és a Balkán-hegység vonulatának előterén folyt végig a burgaszi öböl, az erősen visszavágódó erózió azonban lefejezte felső szakaszát és a Maricába vezette.

A Marica-lapály *keleti* részét a Sztara-Szagora-medence és a harmadkori Chaszkovo-katlan foglalják el. A filippopoliszi-síkságot jellemző orohidrografiai egységesség hiányzik itt. Az Őz-hegység, a keleti Rodope- és a Tundzsa-masszivum nyúlványai betöltik a lapályt és összeszűkítik a Marica-völgyét. Síkság helyett halomvidék terül itt el, amelyben a mellékpatakok nem tudnak kifejlődni és kicsik maradnak. A Marica-völgynek ezen a részén a folyók alacsonyan fekvő forrásokból fakadnak és ezért vízmennyiségük nyáron nagyon megfogyatkozik.

A filippopoliszi-síkság után a legnagyobb a sztara-szagorai. Ezt az Őz-hegység, a Rodope- és a Tundzsa-masszivum határolják. A Szaszlijka keresztül folyik rajta és árka a síkság legmélyebb része. A Sztara-Szagora-síkság Bulgária többi medencéitől abban különbözik, hogy nem katlan alakú és hogy a horizontális területek hiányoznak belőle. A térszín a Szaszlijka irányában lejt és a mellékfolyók a felszínt hullámossá tették. A medence területe 1538 km², közepes magassága 160 m, talaja: medencetöltelék.

A Marica meglehetősen nagy folyóvá fejlődve, a Tárnovo-Szejmen-szoroson áttörve kiér a drinápolyi medencébe.

A Tundzsa és az Arda Drinápolynál torkolnak a Mariczába és ezért Drinápoly a közlekedés fontos centruma.

A Marica alsó szakaszának lapálya, az Egrene-lapálya lényegesen különbözik a Marica közép-bulgáriai lapályától. Utóbbi bővizű, termékeny talajú, ez pedig többnyire homokos agyag; folyói alacsony hegységekben erednek és nyáron teljesen kiszáradnak. Kelet-Trákia Marica-lapálya pusztai jellegű. A bulgár cárság határain belül az alsó Marica lapályának csak igen kis része terül el, az Arda és Kaszöldeli torkolata mellett.

Drinápolytól délre a Marica egészen Bulgária területén folyik. Itt már annyira bővizű, hogy kisebb hajók közlekedhetnek rajta, de éppúgy, mint középső szakaszán, zátony képződései következtében vízmélysége igen változó, ami a hajózást megnehezíti. Esése Drinápolytól a tengerig km-kint kb. 20 cm, vize lassan folyik és völgye alsó részén mocsaras. Az Ada Ovaszi nevű lapálya, amely a Maricza és egyik, részben mestersegesen fenntartott, a nyugati mellékpatkokat felvevő ága között terül el, 35 km hosszú; déli végén a Marica völgye összeszűkül és a folyó délnyugati irányban folyik tovább. Ezen a helyen ömlik a Maricába balról a Dermendzsi-patak, amelynek völgyében a vasút visz keletre. Alig egy km széles vízválasztó választja el a Dermendzsi völgyét a Maricza legtekintélyesebb baloldali mellékfolyójától, az Ergenetől. Ennek mentén vezet az út Konstantinápoly felé. Az Ergene hegyes-szög alatt ömlik a Maricába, miután hosszú darabon át egy irányban folyt vele; partjai mentén völgye széles és mocsaras.

Jobboldalán a Marica a tekintélyes Kaszál-Delit veszi fel. Ennek völgye jó utat nyit a Rodope belsejébe; torkolata mellett pedig a történelmi nevezetességű Dimotika város fekszik.

Az Ergene torkolata alatt kezdődik a Marica deltája, tele van mocsarakkal, fattyú-ágakkal s tágas öblöt vesz körül. Termédek hordaléka a delta déli részén rakodik le, elrekeszti és feltölti tavait, az eredeti nagyobb öböl maradványait. Enosz

régi város környéke, a Marica torkolata mellett mindinkább eliszaposodik és elmocsarasodik és ezért a vidék maláriás. Miután pedig a kereskedelmi forgalom az utóbbi időben folyton növekedik a Marica völgyén át, lassan Dedeagacs foglalja el azt a helyet, amelyet azelőtt a visszamaradt Enosz töltött be. A Marica hossza kb. 514 km.

Az Egei-tenger, vagy ahogy a bulgárok nevezik, a Fehér-tenger, fiatal, főképpen a diluviumban keletkezett tenger és így az ember már tanuja volt azoknak a változásoknak, amelyekről a földrengések és a vulkánosság ma is tanuskodnak. A Fehér-tenger szigetei mind megannyi elsüllyedt hegység csúcsai és tönkjei, folytatásuk világosan felismerhető Kis-Ázsiában és Törökországban. A szigetek és kontinensek és az egyes szigetek közötti tipikus tengerszorosok pedig nem egyebek, mint az elsüllyedt hegységek elsüllyedt völgyei. A Fehér-tenger szigetei részben a Rodope-masszivum, részben a Kis-Árzsiai és Törökországi hegységek részei és egészen könnyen osztályozhatók eredetük és fekvésük szerint. Így tehát a partközeli szigetek: Thaszosz, Szamothrake, Imbrosz és a távolabb fekvő Lemnós kétségtelenül a Rodope-masszivum részei. Az Egei szigetei lapos, vízalatti masszivumokról emelkednek ki, de ezek között gyakran igen nagy mélységek vannak; így pld. a tenger déli részén, Kréta szigetétől északra 2200 m-es mélységet is lehet találni.

Bulgária összes folyói a két határfolyó, a Duna és Timok kivételével, mind Bulgária területén erednek. Bulgária orografiai természete és kis területe folytán nem fejlődhetek benne hosszú és hajózható vízfolyások. Bulgária folyói kis vízűek, mert az évi csapadék mennyisége mérsékelt, a hegységekben nincsen állandó hó és gleccser és nagyobb tavak is hiányoznak. Csak a bővebb vizű Maricát lehet szabályozni és hajózhatóvá tenni Drinápolyig, mert kis esés mellett hosszú útát tesz meg.

Átmeneti-hegységek nyugati Közép-Bulgáriában.

A régi Rodope-masszivum nyugati Közép-Bulgárián is átmege, mélyen belenyúlik a bulgár Morava vidékébe, itt is nagy átalakulások érték és mélyen lesúlyedt részeire a paleozoikus és mezozoikus korszak üledékes kőzetei települtek le.

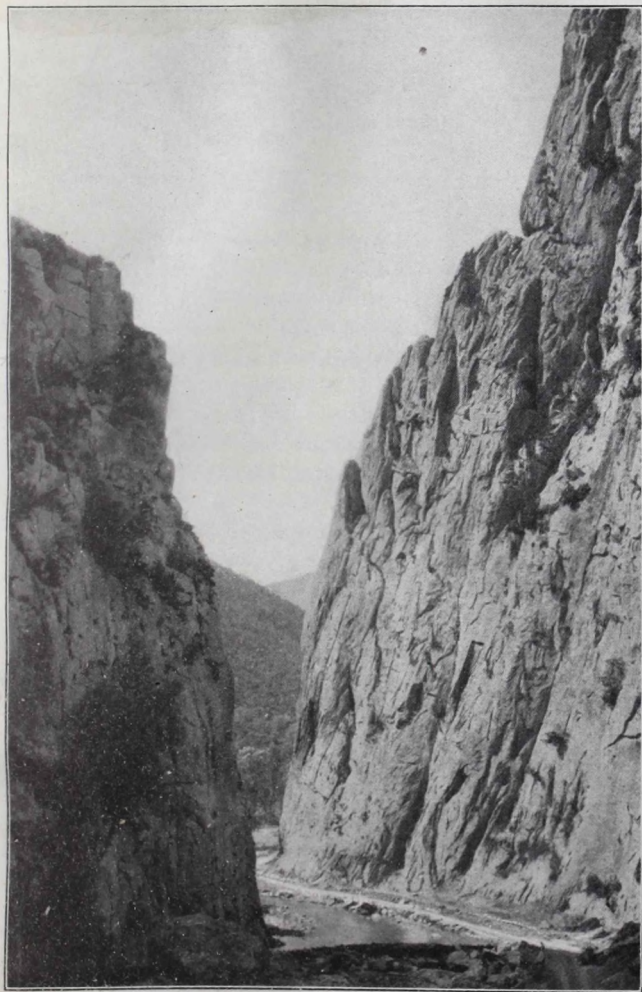
Különösen típusosak erre a vidékre a kréta és fiatal erup-tivus kőzetek redőképződményei a szófiai medencében.

Nyugati Közép-Bulgária hegyvidékének közepes magas-sága 990 m, legmélyebben fekvő pontja a Sztruma mellett 327 méter magas. Nagyon típusos ennek a kis területnek sok kis medencéje. Ezek eredeti jelleget kölcsönöznek a vidék arcula-tának és igen nagy jelentőségük antropografiiai szempontból. A nyugati közép-bulgáriai medencék nagyobb része törések mentén keletkezett súlyedés, ami ma a meleg források egész sorával világosan kimutatható. A harmadkorban a leg-több ilyen medence tó volt. Nyugati Közép-Bulgáriában in-kább a nomenklatura segítségével, mint tektonikus felépítésük szerint a következő hegységek különböztethetők meg.

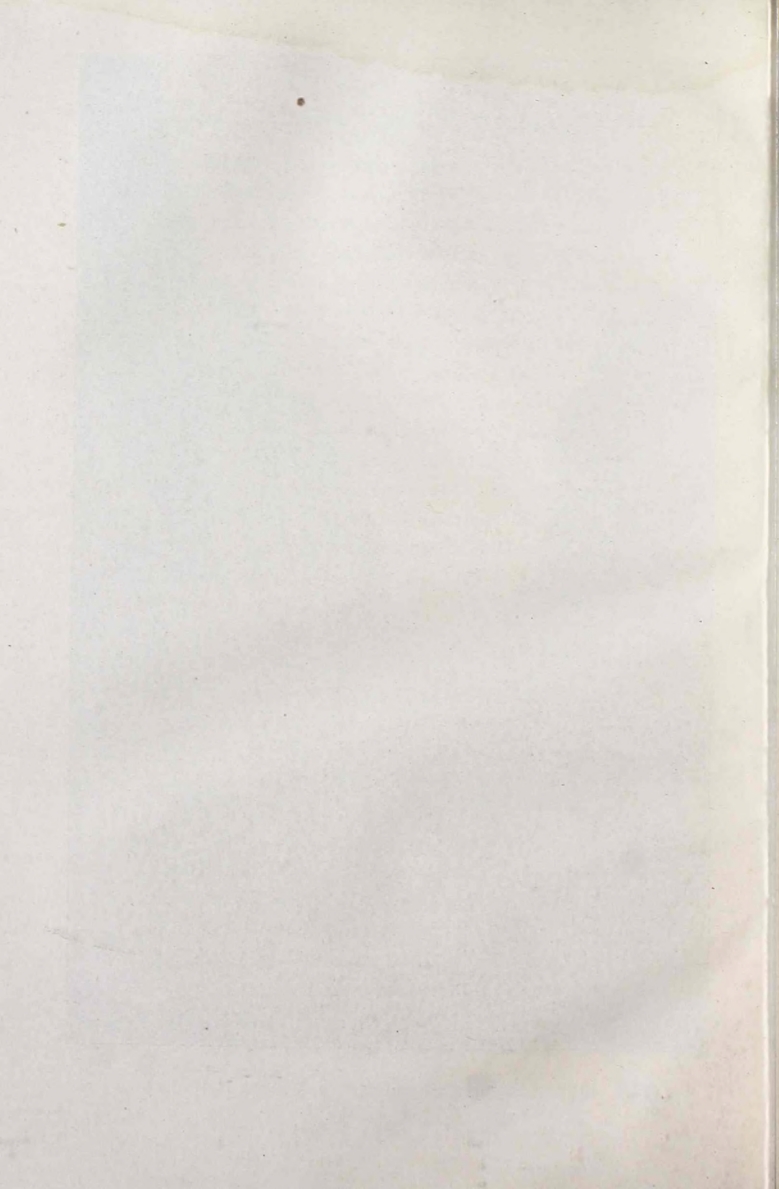
Az Osszogovo-hegység. Ez nagy kiterjedésű hegyvidék, amelyet északon a küsztendili medence, keleten a Sztruma, délen a Bregalnica és nyugaton a Pesinya határolnak. A cárság területén belül fekvő része két részre bontható fel, nyugatira és keletire: mind a kettő úgy orografiai, mint geológiai tekin-tetben lényegesen különbözik egymástól.

Az Osszogovo-hegység nyugati része archaikus kőzetekből felépült, magas, alig tagozott masszivum. Széles, minden olda-lon meredek, mélyen bevagdalt lejtők jellemzik. Az Osszogovo-hegység legmagasabb csucsai itt emelkednek; ezek közül első helyen a kopár 2253 m magas Ruen határhegy áll.

A hegység keleti része változatos felépítésű és sok meridio-nális irányban huzódó magaslatra bomlik szét. Az Osszogovo-hegység keleti része többnyire művelés alatt áll és számtalan,

XIX. tábla : Szgorigrad-szurdok a Vracza-Balkánban.

szétszórtan fekvő kunyó és falu települt rá. A hegygerinceken ösvények vezetnek a küsztendili medence szélén a hegység belsejébe és Makedóniába. A magaslatok ritkán emelkednek 1500 m fölé.

A *Kraiste-hegyvidék* messze nyugatra húzódik a Küsztendil-, Iszvor-, Gorno-, Kobile-, Treklyano-, Zigrilefci-, Raniluk-, Rudmina-hegygerinc szerb-bulgár határvonalától nyugatra. Kevés kivétellel archaikus kőzetekből áll és csak itt-ott törik át fiatal eruptívus kőzetek. A legmagasabb magaslat a vízválasztó határvidék, ahol 1800 m-nél magasabb csúcsok is vannak.

A Kraiste-hegység legfontosabb vízere, a Sztrumába ömlő Bosicska mély völgye választja el a határhegységet egy másik nevezetes magaslattól, a Milevo-hegységtől. Ez egész sor, egymással szorosan összefüggő magas csúcsból és magaslatból áll. A Meljana mély völgye elválasztja ezt a hegységet a tőle keletre fekvőktől, amelyek nem annyira alakjukkal, mint geológiai és petrográfiai szerkezetükkel különböznek tőle.

Miután a Kraiste-hegység főképpen kristályos kőzetekből áll és ezek nem nagyon alkalmasak az erózióra, formái gömbölyűek. A hegyek többnyire agyaggal vannak takarva és ezért még a magasban is művelhetők. Egész Bulgária területén, még a Rodope meleg vidékén is alig van annyi emberi település ilyen magasságban, mint itt.

A Kraiste-hegység északkeleti részén a Ljuszkan és ezzel szemben a Ruj válik ki. A teljesen kopár Ruj (1707 m) sem nem magas, sem nem széles, izolált fekvése miatt azonban tetejéről szép kilátás nyílik és a Balkán-, Rila-, Vitosa- és Osszogovo hegység nagy részét, valamint a szerb és makedon hegyeket és Szófiát is jól látni róla.

A *Vitosa-hegység*, vagy amint régebben hívták a Komber-hegység centrális fekvésű Közép-Bulgária nyugati részén és a határoló medencék és alacsony hegyek közül messze kimagaslik, nagyszerű háttérül szolgálva délen az ország fővárosának.

Északnyugat-délkeleti irányban nyúlik el. A Vitosa-hegység egész tömegében archaikus kőzetekből, főképpen szienitből van.

A Vitosán 1850 m magasságban nagy kiterjedésű, északnyugat felé lejtő, egymástól alacsony sziklagerincekkel elválasztott, lapos területek vannak, amelyeken hegyi legelők és magas dudvával benőtt mocsarak terülnek el. A hegység legmagasabb pontja a 2286 m magas Cserni Várch (bulg. fekete csúcs).

A *Verila-hegység* szorosan összeköti a Rila és Vitosa-hegységet egymással és elválasztja a Sztruma és Iszker vizeit.

A *Plana-hegység* a Vitosától délkeletre, az Iszker és Szamokoff-medence között fekszik; alacsony és szétterült.

A *Lozen-hegység* az Iszker-től keletre, nyugat-keleti irányban húzódik. Ez a hegység nagyobbára kopár; észak felé meredeken esik alá, dél felé lejtősebb és tagozottabb.

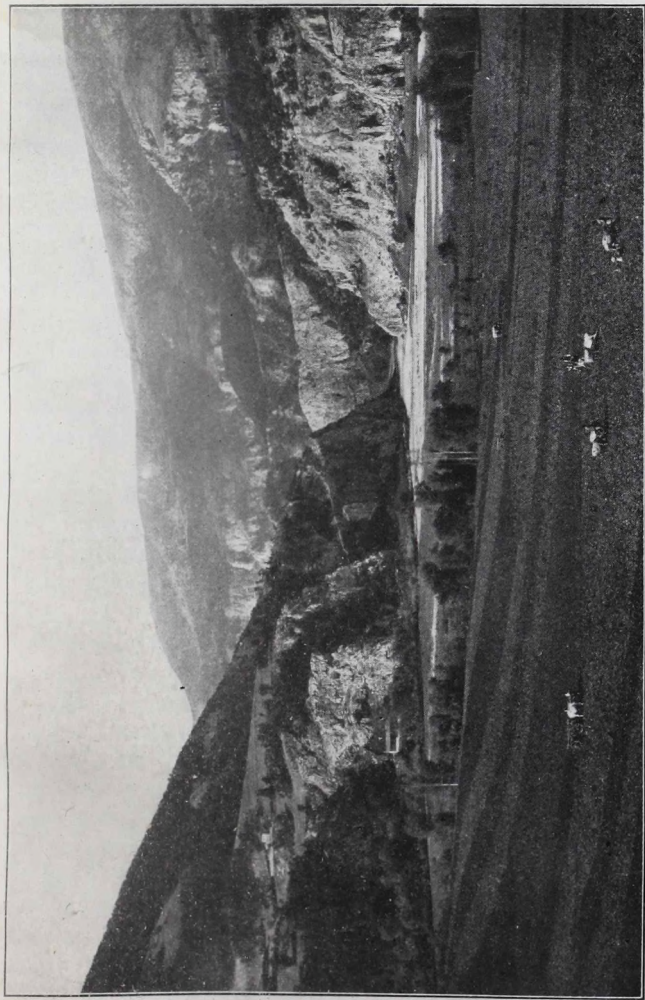
A *Ljulin-hegység* szintén szorosan összefügg a Vitosával. A Vladaja-hágótól nyugatra húzódik. Fiatal eruptívus kőzetekből, főképpen andezit- és melafirból épült fel.

A *Golo Bărdo*, a m. kopár-hegy nevét jogosan viseli. Három oldalról a Sztruma felső folyása határolja.

A Ljulin és Golo Bărdotól északnyugatra nagy kiterjedésű hegyvidék terül el, északnyugat délkelet felé.

Még északnyugatabbra húzódik a meredek *Greben-hegység*. Ez főképpen kréta és juramészkőből épült fel; gerince élesen rovátkolt. Innen származik a neve (Greben=fésű). Legmagasabb része (1235 m) a hegység északnyugati részén van, ott ahol a Nisava egyik mellékfolyója, a Jerma mélyen bevágott, romantikus szurdokkal elválasztja ezt a Vlaska mészkőhegységtől, amely Bulgária és Szerbia politikai határául szolgált. Mély völgykatlanban, gyönyörű helyen fekszik a régi szt. Iván kolostor, Poganovo falu közelében.

A most felsorolt hegységektől délnyugatra még egész sor ugyanilyen irányú hegycsúcs fekszik, de a masszívum itt nagyobb méretű lesz és az egész hegyvidék szorosan hozzásimul a

XX. tábla : „Szemun“, a Sztruma áttörése Radomir és Kúsztehdil közt.

Kraiste-hegység archaikus masszívumhoz. A hegység alig tagozott északi része, a terület legmagasabb kiemelkedése, a Golemi-Värch (= nagy hegy 1414 m) után Golemovrăskának nevezhető; déli részét pedig ugyan ilyen módon a legmagasabb csúcs, a Beli-Kamen (= fehér kő 1357 m) után Belikamenszkanak lehet mondani.

Keleten a Sztruma legnagyobb áttiörése mentén húzódik a nagy kiterjedésű *Konyafszka-hegység*, amely a radomiri és küsztendili-medencét választja el. A Konyafszka-hegység minden oldala meredeken, a Sztruma felé pedig majdnem merőlegesen esik alá. A hegység keleti részét a patakok erősen összeszabdalták. Ez a rész dombos hegyvidék és geológiai felépítése nagyon hasonlít a szomszédos Osszogovo hegységéhez, Küsztendil és Bobosevo közt.

A medencék.

Közép-Bulgária nyugati részén több medence terül el. A Rila, a Verila, a Vitosa és az ichtimani Középhegység között fekszik a Szamokoff medence. Területe a Palakarija völgygel együtt majdnem 160 km² sík terület. Szamokoff város 937 m magasan fekszik a tenger színe fölött. A medence besüllyedt katlan, ami délnyugat Bulgáriára nézve tipikus jelenség. A medence tekintélyes magassága folytán éghajlata zord, talaja pedig, a diluviális medence-töltelék, terméketlen. Az Iszker forrás-patakainak, a Fekete-Iszker, Fehér-Iszker és Leva-Reka (bal-patak) egyesülése után, mint tekintélyes patak lép be a medencébe és a Bisztrica meg Palakarija fölvétele után egész kis folyóvá fejlődik itt. A medencét sok csatorna szeli át, amelyeket a szorgalmas lakosság a vasöntődék részére épített.

A szófiai-medence Közép-Bulgária nyugati részén a legterjedelmesebb medence. Elnyult, teknőszerű süllyedés a szófiai medence. Északon az alig tagozott Balkán lejtői és előhegyei,

délen a Ljulin-, Vitosa- és Lozen-hegység meredek, egyhangú lejtői, keleten és nyugaton pedig a Balkán nyúlványai és a szemben fekvő magaslatokat összekötő, az Iszker, Morava és Marica közti vízválasztó magaslatok határolják. A szófiai medenczét határoló hegységek általában magasak, ahol pedig alacsonyabbak, ott a háttérben emelkednek távolabb fekvő magas hegyek.

A medence déli részén Bankjától kezdve, Szófián át, Pancserevo felé meleg források vannak egy vonalban.

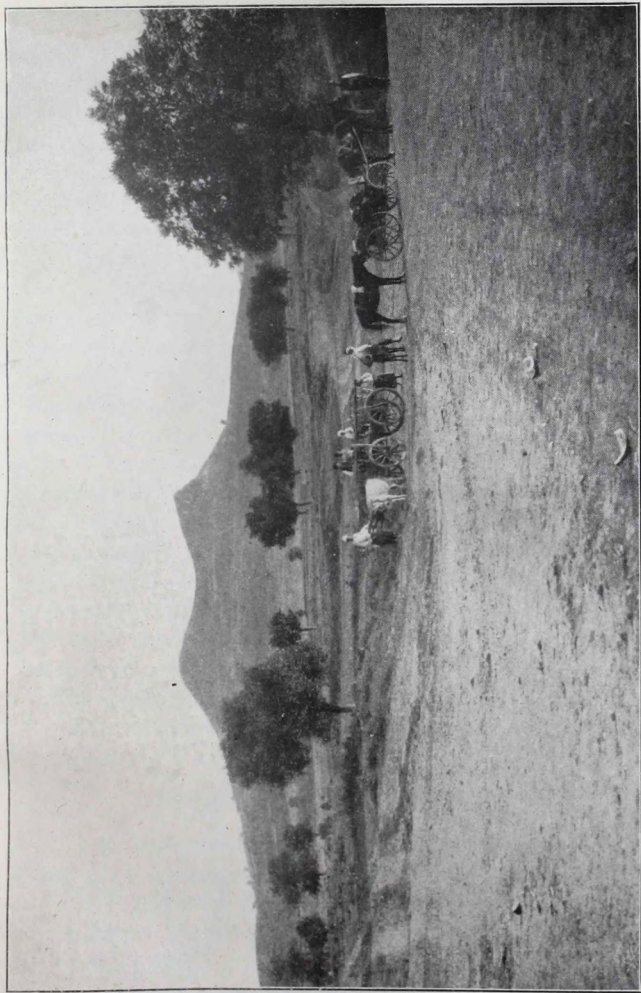
A szófiai medence főtengele nyugatészaknyugat keletdélkeleti irányú. A medence 75 km hosszú, közepes-szélessége 15·8 km, legnagyobb szélessége 20 km, területe a szó legtágabb értelmében túlhaladja az 1000 km²-t. A medence legmélyebben fekvő része még mindig 512 m magasán van a t. sz. f., közepes magassága pedig körülbelül egyenlő Szófia magasságával, vagyis 550 m.

A szófiai medence késő geológiai időkhöz tartozik; tartalaja a pliocénkori édesvízi-homok, keverve agyaggal és homokos márgával, amelyre aztán diluviális kavics és alluviális iszap rakódott le.

A 2 km hosszú *Mosin-Pernik* katlant, a Ljulin és Golo-Bărdo között, vastag harmadkori lerakódások töltik meg és ezek közül különösen fontosak a kőszéntelepek, amelyekből ugyan nem a legjobb, de tekintélyes mennyiségű szenet lehet nyerni.

A völgyön keresztül folyik, a Vitosa lejtőiről nagy ívben lefutó Sztruma. Perniknél, ott ahol a középkorban vár állott, kezdődik az a szoros, amely a Radomir-medencéig húzódik.

A Konyafszka és Golo-Bărdo között fekvő *Radomir-medence* felső részét mészköves márga-rétegek töltik ki, amelyekre a Sztruma közelében alluviális iszap települt. Harmadkori kőszéntelepeivel mintegy folytatása a Mosin-Pernik medencének. A medence felszínének nagy része, különösen a Sztruma mellett sík, ezért a folyó esése kicsi és a medence gyakran mocsaras.

XXI. tábla : Csatal-Tepe bazalt-hegy a dunai platón.

Várba falutól délre lépcsősen fekvő dombok emelkednek, amelyek a harmadkori katlant elválasztják az alluviális síkságtól. Ezek a dombok a Sztruma egyik mellékfolyójának, a Blatonak mindkét oldalán húzódnak végig. Belovo falunál a folyó szép keskeny áttörésben, az u. n. Szemunban (l. 20. tábla) folyik, amely egyszerűs mind kényelmes vonal is a Radomirből Küssztendilbe menő vasút részére.

A küsstendili medencét az Osszogovo-, a Konyafszka-hegység és a Kraiste-hegység hegyei határolják. A medence törésvonal mentén keletkezett katlan, amelyet számos ásványvízforrás tesz nevezetessé. A medencében a folyami terraszok humuszszal jól be vannak borítva és igen termékenyek. A Sztruma a küsstendili medencében több mellékfolyót vesz fel és ezáltal kibővül.

A Dupnicai-medence északkelet-délnyugat irányú a Rila-, Verila- és a Konyafszka-hegység keleti nyulványai között. A medence közepén, a Dupnicából Szamokoffba vezető országút a medence fekvésének irányát mutatja. A Dzsermen keresztül folyik a medencén. Ennek neve a régi római-trákiai Germania város emlékét őrzi (German trák személynév), amely hosszú időn át a medence legnevezetesebb települése volt. A medence keleti végén fekvő Szaparevo falunál buggyan elő Bulgária legforróbb melegforrása (86° C).

Több jelentéktelenebb medence terül még el Küssztendiltől nyugatra.

A bulgár plató a Duna mentén.

A Balkán gyűrődött hegy-szisztemája északon átmegy a platóba. Ez az átmenet nem megy könnyen, észrevétlenül végbe, sőt ellenkezőleg hirtelenül, erősen gyűrt lejtő közvetítésével. A platót a vízszintesen települt kréta-neogén-rétegek jellemzik. A táblát meridionális törések is érték. A Szvistoff és Szuhindol közti törés-lépcsőt egy sor bazalt-kitörés tünteti fel. Egészen alacsony hal-

mok is fordulnak elő köztük, ezekről még nem tudjuk, hogy bazaltból vannak-e vagy csak egyszerű kunhalmok, mert még nincsenek feltárva.

A meridionális törések a Jantra, Osszám és Vit folyók völgyeinek keletkezését készítették elő. A törések mentén vertikális elmozdulások keletkeztek és pedig úgy, hogy a törések mentén a nyugati szárnyak besülyedtek. Ezek az elmozdulások okozzák azt a nagy ellentétet a fent nevezett folyó-völgyek lejtőinek magasságában.

Mrazek román geologus megállapította, hogy a Duna völgye kelet-nyugat irányú törés. Itt az északi szárny süllyedt be és innen származik a különbség a Duna bulgáriai magas és romániai alacsony partja között.

A plató dél felől olyan vonallal határolható, amely a Varnától délre a Fekete-tengerbe ömlő Kamcsija folyó közelében, a Dervent-hegység északi pereme mentén húzódik és azután egy ívben Szlatarica felé tart; innen tovább pedig oly vonallal, amely majdnem párhuzamosan halad a Dunával Tirnovo, Lovecs, Dărmanzi falu és Kutlovicán át a Belogradcsik-hegység északi lejtői mentén, azután Kulától délre fut és a Timoknál végződik. E határok között a bulgár plató nyugati részén a legkeskenyebb (30 km széles), közepén egyformán széles, körülbelül 60 km; keleti részén pedig mind szélesebb lesz és elfoglalja a Duna és Fekete-tenger közti egész területet.

A plató legnagyobb részét lössz takarja. Sok helyen majdnem 200 m vastag, a Dunától délre 20—40 km-re. A plató rétegzése vízszintes; ezért dunai-síkságnak is lehetne nevezni, felszíne azonban még sem sík, sőt igen változatos.

A Dunába és Fekete-tengerbe futó számos folyó az eredeti felszínt hol erősen, hol gyöngén összeszabdalta és egész csomó dombra, táblára, táblácskára, síkságra és völgyre bontotta fel.

A platót keresztül vágó, a Balkánban eredő sok dunai mellékfolyó már az előhegyekbe vágódik annyira be, hogy

a t. sz. f. csak 200 m magasan fut; minél északabbra érnek azután, annál laposabb lesz völgyük, míg a köztük fekvő síkságok és dombok nagyrésze egészen a Dunáig megtartja a 200 m-en felüli magasságot is. A legtöbb folyó mentén széles, laposfenekű völgyek vannak, amelyek feltűnő ellentétben állnak a meredek, magas lejtőkkel a völgyek jobb oldalán.

A Jantra két részre osztja a platót, keletire és nyugatira, amelyek sok tekintetben különböznek egymástól. A különbség nem annyira a különböző geológiai felépítésen alapszik, mint inkább a folyók eltérő eróziós működésében.

A plató nyugati részét ugyan a Közép-Balkán számos északi és nyugati nyúlványa összeköti, de azért 200 m-nél alacsonyabb része mégis nagyobb területű, mint a keleti rész. Nyugati részén a legmagasabb területek Vit és Oszsám-tól keletre vannak. Különösen feltűnően emelkedik ki a plevnai-plató, amelyet a Vit és Oszsám vízfolyásai vágtak ki. Ennek kiemelkedései ívalakban fekszenek Plevna körül s gyakran 300 m-nél is magasabbak. Ezek a koszoruban húzódó magaslatok a környéket messze területen uralják és Ozman-Pasa az orosz-török háborúban nagyszerűen felhasználta erődítésekre. Azok a magaslatok, amelyek a Vit és Oszsám jobb partján a Dunáig húzódnak, világosan kimutatják a meridionális törésvonal mentén keletkezett vertikális elmozdulást. A tábla Vit és Oszsám közti magas részével kapcsolatban nyúlik el nyugat-keleti irányban a Rozica alacsony, széles völgye és könnyíti a centrális vasútvonal közlekedését.

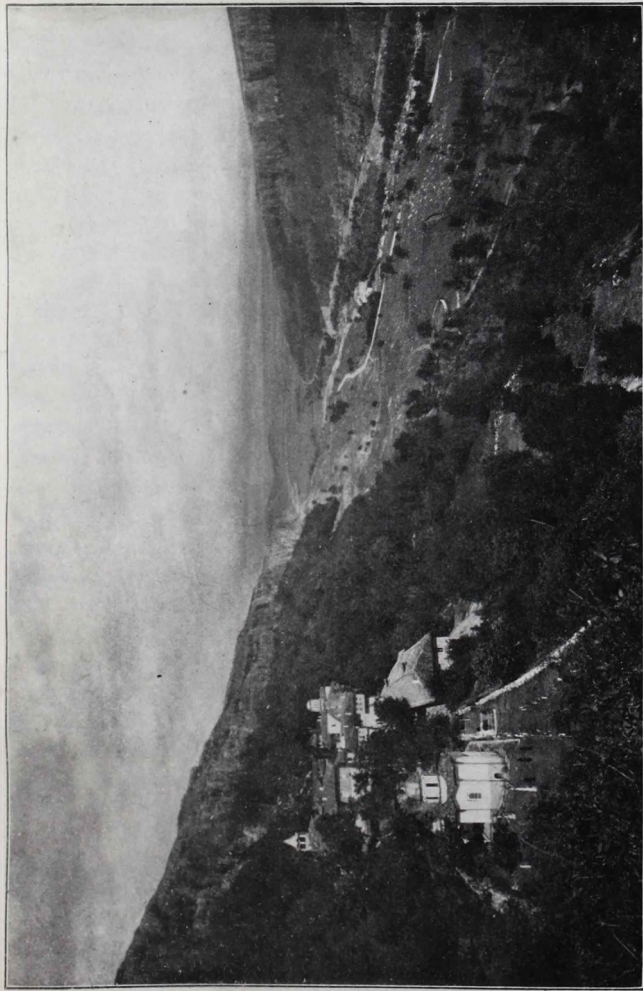
A plató keleti része három különböző típust mutat, a folyók eróziós működése szerint. 1. A Kamcsija és Provadijszka vidékén még platók és erózióval különválasztott hegyek (mezák) vannak; 2. a Deli-Ormán már csak dombvidék és végül 3. a Dobrudzsában nagy területet foglalnak el a teljesen elegyengedett síkságok.

A Kamcsija és Provadijszka vidékén a mészkő könnyen

ereszti át a vizet és a főfolyók völgyeit és teknőit a plató meredek lejtői határolják. Ott, ahol a völgyek a plató széles lapjai körül húzódnak, mezákat lehet találni, ott pedig, ahol két folyó völgylapálya közel fut egymáshoz, lekopott hegyvonulatok keletkeznek. Különösen jellemző ezen a vidéken a Sumla-plató; ezt nyugatról, délről és keletről a Kamesija-völgye (Vrana) határolja, északon pedig a Provadija. Minden oldala meredeken esik alá, háta 500 m-ig emelkedik, tehát 300 m-re a környezet fölé. Sok helyen a víz eróziós hatása egyes hegycsúcsokat különített el, amelyek hajdan a platóval függtek össze. Ilyen eredetű pld. a Fisék (498 m magas) a sumlai-platótól nyugatra.

Egészen mások a Deli-Ormán (törökül: sűrű erdő) magaslatai. A Ruszcsuk—Varna vasútvonal mentén Saitandzsiknál emelkednek ezen a vidéken a legmagasabb hegyek, körülbelül 500 m magasak. Számos vízfolyás kiindulópontja, amelyek minden irányban szétfolynak; dél és délkelet felé a Provadijába, nyugat és délnyugat felé a ruszcsuki Lomba, észak, kelet és északkelet felé pedig a Deli-Ormánra olyan jellemző száraz, víztelen völgyekbe. Minthogy az itt említett sok vízfolyás forrásvidéke alacsonyan fekszik és nem szolgálhat sok vizet, nyáron pedig majdnem teljesen száraz, az erózió munkája csak lassan, fokozatosan haladt előre, úgy hogy a völgyek lejtői nagyon kis lejtőségűek és a terület dombvidékhez hasonlít. Csak ott vannak nagyobb kiterjedésű síkságok, ahol a folyók mély, sziklás szurdokokba (kanyon) vágódnak be. Ezek a szurdokok Duna-Bulgária területére nézve igen jellemzőek.

A *Dobrudzsa* vízhiányával tűnik fel. Keleti részén egyetlen folyó sincs. A nagykiterjedésű síkságokat csak néhány sziklás völgy szabdalja össze, amelyeknek lejtőin források bukannak elő. Itt tör föl a földbe szivárgott eső és hólé, anélkül, hogy folyóvá fejlődne. A Dobrudzsa északnyugati része átmenet a tulajdonképpeni Dobrudzsa és Deli-Ormán közt. Itt a síkságot száraz völgyek szabdalták össze és a kopárság, erdőtlenség

XXII. tábla: A Jantra áttörése és a Preobraszenszki kolostor Tirново alatt, dél felől nézve.

1871

még jobban kiemelik a Dobrudzsa tulajdonképpeni típusát, amely most Románia tulajdona.

Általában magasabban fekszik a dunai alföld keleti része, mint a nyugati. A 200 m-nél magasabb magaslatok túlnyomóak. Sok olyan területe van, amely 300 m-nél magasabban fekszik, úgy hogy nem követünk el hibát, ha ennek a résznek közepes magasságát 100 m-rel magasabbra becsüljük, mint a nyugatit. A főlejtés észak felé megy, a keleti plató nagy része azonban kelet felé a Fekete-tengerre, nyugat felé a Jantrára és északnyugat felé a Lomra lejt le.

A bulgár platót északon a hatalmas Duna határolja; csak néhány helyen érinti a folyó a magaslatok lábát, többnyire mocsaras lapályok választják el tőle. A mocsarak keletkezése majdnem mindig ugyanaz; nem egyebek, mint a Duna elhagyott medrei, ezért alakjuk rendszeren hosszan elnyúló, vagy patkószerű. A Duna mocsarai egymás közt és a Dunával keskeny árkok segítségével függnek össze és körül vannak véve sűrű, iszapos, nádas rengetegekkel. Ezek a mocsarak azonban a Duna romániai partján levőkhöz képest kicsinyek. A legnagyobb a 17 km² területű Szvistoff-mocsár; a legtöbb az Iszker és Vit torkolata között és ettől keletre Nikopol és Szvistoff között van.

A Duna vízállása évszakonként közismert periodusokban váltakozik. Legalacsonyabb ősszel és télen, legmagasabb pedig tavasszal és nyár elején. Árvíz idején vízállása 8 m-rel emelkedik a 0 pont fölé. Ilyenkor a lapályokat előnti és a partok mellett fekvő falvak igen veszedelmes helyzetbe kerülnek. A Duna alsó szakaszán a vize homályos és sárgás színű; köbméterenként hordaléka átlag 1,5 kg. árvíz idején 7 kg. A Timok torkolata és Szilisztra város között a Dunában 93 sziget fekszik; ezek közül több mint a fele Bulgáriához tartozik. A legalacsonyabb vízállás fölé körülbelül 5 m-rel emelkednek ki. A nagy szigetek 6—7 km hosszúak; a Koszluduj-sziget pedig 11 km hosszú; kiterjedésük 200—600 hektár; rendszeren füvek és nyár-

fák borítják; egyik-másik mocsaras, de Igelők is vannak rajtuk.

A Duna mélysége többnyire 3—4 m, némely helyen 10 és 15 m, sőt 30 m is; alacsony vízálláskor azonban 1,75 m mély vízjárású hajók csak nehezen közlekedhetnek a partok közelében. A homok folytonos mozgása miatt a mélységek folyton változnak. Az alsó Duna esése 38,5 km-en 1 m-t tesz ki, a víz sebessége azonban óránként 4,3 km, ami igen tekintélyes. A Duna nem minden évben fagy be, néha azonban igen hosszú időn át be van fagyva, így pld. 1878/79-ben 96 napig volt befagyva.

Bulgáriában a Duna sok mellékfolyót vesz fel. Ezek mind a Balkán-hegységben és ennek előhegységében erednek, kivéve a Rilán eredő Iszkert és egy pár kis, a bolgár platón eredő mellékfolyást. A mellékfolyók vízbősége nem annyira folyásuk hosszától függ, mint inkább forrásvidékük jellegétől. A legtöbb vizet azok hozzák, amelyek a Balkánról jönnek és ugyanarról a vidékről sok mellékvizet vesznek föl. Nem annyira bővízüek az előhegyekben eredő folyók és egészen szegények a platón eredők. Ezek rendszeren csak kis piszkos patakok, vagy részben száraz vízfolyások.

A Duna mellekfolyóinak alsó szakasza kis esésű. Ha tarós esőzések, vagy hóolvadások miatt a patakok megáradnak, a felső szakasz nagy esése miatt gyorsan lerohanó áradat itt az alsó szakaszon nem képes elég gyorsan lefolyni s messze előnti a síkságot. Ezért a falvak nem is feküsznek a völgyekben, hanem oldalt a hegylejtőkön.

A kis esés és a völgyfenék lapossága következtében a dunai-mellékfolyók az alsó szakaszon kanyarognak, folyton változtatják a medrüket, mellékágakat és szigeteket létesítenek. Ezek a folyók Bulgáriában igen nagy jelentőségűek antropológiai szempontból, mert a települések szorosan összefüggnek velük. A hegyektől körülzárt medencékben és lapályokon a

mellékfolyók minden oldalról a medence közepe felé folynak és ezért a vízellátás, öntözés és a közlekedő utak kérdése igen könnyen megoldható.

A bulgáriai Duna-vidék egy oldalra lejt, a Duna felé, folyói tehát párhuzamosan futnak délről-északra, a folyó-völgyek között száraz, hullámos fennsík maradt, ezért a települések kénytelenek a folyó-völgyekhez alkalmazkodni. A bulgár Duna-síkságon csak a folyó-völgyekben van ember, állat és föld részére bőségesen víz, csak itt lehet a víz erejével gyárakat, malmokat hajtani, csak itt van a völgyekben kényelmes terület utak és mezők részére. Ha mind ezt szemünk előtt tartjuk, igen könnyen érthető lesz, hogy miért következnek a folyók mentén a falvak olyan sűrűn egymás után, miért fejlődtek itt ki az ország legelső városai.

A Duna legfontosabb mellékfolyói a következők:

A határon a Timok; a Lom, az Ogoszta és az Iszker. Ez az utóbbi Bulgária területén a Duna legnagyobb mellékfolyója. Hossza 400 km; vidékének körülbelül fele Közép-Bulgária nyugati részére esik, ahol számos hegyipatakot vesz föl a Rila-hegységből. A Balkántól északra felveszi a Kis-Iszker és a Panegát, amely a szép Glava-Panega nevű karsztforrásból ered. Alsó szakaszán az Iszker esése jelentéktelen (1000 m-nél 0.68 méter).

Dunai mellékfolyó továbbá a Vit, az Osszám és a Jantra. A Jantra az Iszker után a legnagyobb folyó Észak-Bulgáriában. Kötönik nagy számú, bővizű mellékfolyóival, amelyek vizüket a középső és keleti Balkánból, a Jumrukesaltól a Szakar-Balkánig terjedő részről kapják. Mellékfolyója a Dunának még a Russzenski (ruszcsuki) Lom. A Fehér-Vit, Fehér-Osszám és Fehér-Lom mentén főutak vezetnek.

A *Fekete-tegerbe* közvetlenül csak kis folyók ömlenek. Ezeknek alsó szakasza kis esésű, völgyük gyakran mocsaras és szép erdőkkel van borítva. Torkolatuk előtt, amely

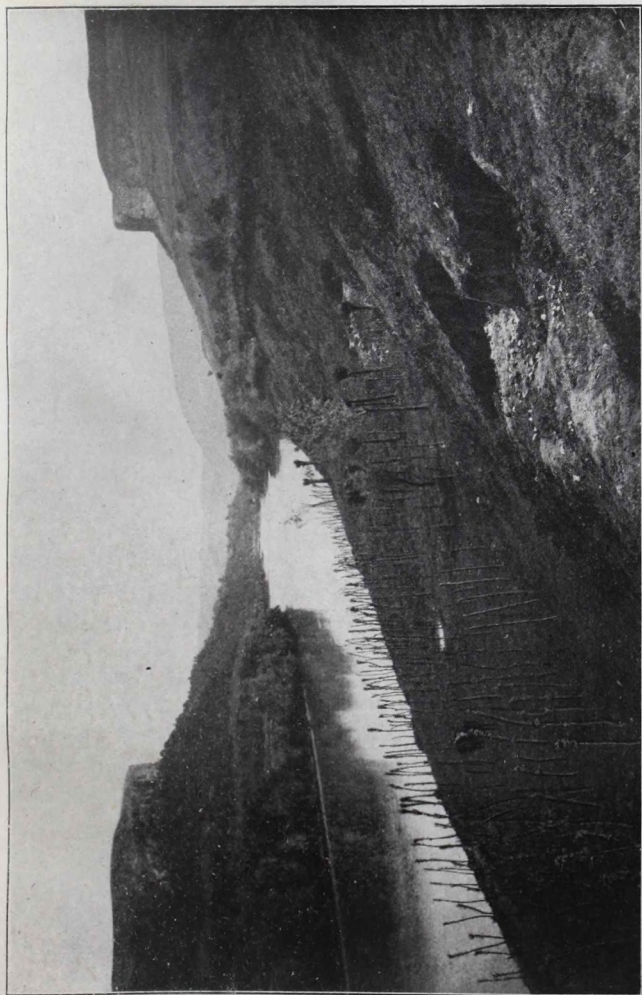
rendesen keskeny és elhomokosodott, a folyómedrek maguk mélyek.

Az északról délre, a Fekete-tengerbe ömlő folyók közül nevezetesebb: a *Provadijszka*. Ennek mentén kényelmes út vezet a Deli-Ormántól a tenger felé.

A *Kamcsija*. Ez a nagy Kamcsijából és a Vad vagy Kis Kamcsijából keletkezik. Mind a két forráspatak a Balkánon ered.

A *Fekete-tenger* Bulgária keleti határa. Terüle Strelbitzki tábornok mérései szerint 429,993 km². Nagyon mély tenger, medencéjének majdnem fele 2000 m-nél mélyebb; legnagyobb megmért mélysége 2618 m a Krim félszigettől délre van. A tenger közepes mélységét 1197 m-re becsülik. A víz hőmérséklete ilyen mélységben nagyobb, mint 55 m mélységben, ahol legalacsonyabb hőmérséklete 7.2°. Ennek oka az, hogy a Marmara-tengerből a Boszporuson keresztül melegebb, sóval teltebb és így nehezebb víz folyik be. A Fekete-tenger sótartalma 1.8% mellett csekélynek mondható. 200 m-nél nagyobb mélységben a Fekete-tengerben nincsen többé élet, mert a sűrű sós víz fölött levő édes víz a sós vizet elzárja s az nem tud szellőzni. A Fekete-tengeren rettenetes viharok szoktak tombolni, de apály és dagály nincsen rajta.

Kelet-Bulgária, a Dobrudzsa partvidéke és Deli-Ormán-hidrográfiai tekintetben különös helyzetet foglal el. Dél-Dobrudzsában szarmáciai mészkő a plató alapja. Ennek nagy részét nem nagyon vastag diluvium takarja. Az eső- és hó-vizét a mészkő elnyeli és így a víz elér az átnemeresztő, agyagos márgaréteghez, amelyről észak-déli irányban a föld alatt folyik le, anélkül, hogy barlangok keletkeznének, mint a tipikus karsztban. Ezt a vizet már 80 m mély kútakban el lehet érni: forrásokban is kitör azonban olyan helyeken, ahol szurdokok vágják át az áthatatlan márgaréteget, mint pld.: Michal-Bey, Kavarna falunál és még néhány helyen, romániai területen. A Dobrudzsa nagy részének talajvize Devna falunál tör elő, több

XXIII tábla : A Jantra áttörése Timovo alatt észak felől nézve.

hatalmas forrásban. A Kara-Hüsszein folyó eróziója következtében eléri az elzáró réteget és vize mint az ártézi kútakból, szökőkút gyanánt tör fel a felszínre. A devnai források másodpercenként 5 köbméternél több vizet szolgáltatnak és gazdasági jelentőségük igen nagy. A Deli-Ormán alapzata karszt-képződésre alkalmas kréta-mészkö Azokon a helyeken, ahol a vastagon rátelepült lösz kipusztult és a kopár sziklák kibuknak, ott típusos karszt-képződményeket lehet találni u. m. dolinákat, barlangokat, szurdokokat. A Deli-Ormán déli részén képződő folyók vize eltűnik a földben, mihelyt a karsztos vidékre ér; itt már nincsenek források, földfölötti vízfolyások. A nép itt a sekély, löszbe ásott, nyáron kiszáradó kútakban összegyűlt kevés talaj- és esővizet használja fel; továbbá mesterséges pocolyákban gyűjti össze a vizet vagy pedig mély kútakból méríthet, amelyek 100—120, sőt 160 m mélyek; ezekben a vizet a Duna hidrosztatikai nyomása segíti fel, mert a Deli-Ormánt a Dunával természetes, földalatti vízhálózat kapcsolja össze. Nagyon sok földalatti medence van azonban itt és ezekből kis mélységben bőségesen lehet vizet nyerni. Az ilyen helyeken sok kútát ásnak és pedig szorosán egymás mellett, úgy hogy a vizet egy medencéből nyerik. Így van pld. Csesme-Basinál (296 m magasan a t. sz. f.), Sarva falunál, Bunar-Basinál, Hasszan-Fakā falunál stb. A közös tartóból a vizet mótoros szivattyúkkal, vízemelőkkal, a kisebb mélységű tartókból pedig egyszerű szivókútakkal hozzák fel. Déli-Dobrudzsában és Deli-Ormánban bőségesen van talajvíz és a vidék vízzel való ellátása csak technikai kérdés, mert csak azon mulik, hogy a talajvizet a nagy mélységekből felhozzák.

Miután a legtöbb település a völgyekben a folyók mentén fekszik, igen könnyen lehet a terrasszokon felállított sekély kútakból jó vizet kapni. A lakóság általában ezt a kútvizet használja fel nemcsak a falvakban, hanem a városokban is, hogy elkerülje a modern, földalatti vízvezeték építésének költségeit.

Az éghajlat.

Bulgáriával a természet éghajlatilag mostohán bánt. Földrajzi szélességéhez viszonyítva hőmérséklete igen alacsony. A csapadék mennyiségét és évi elosztását tekintve inkább a kontinentális Kelet-Európához kell sorozni, mint a Földközi-tenger országaihoz, vagy Közép-Európa országaihoz, amelyekkel más-különbén sok tekintetben szorosán összefügg.

Az itt következő adatok jellemzők Bulgária éghajlatára.

Az évi közepes hőmérséklet néhány tervszerűen kiválasztott állomásokon 1896—1910-ben a következő volt:

Szófia	550 m magasan a. t. sz. f.	9·8° C.
Plevna	105 „ „ „ „ „ „	11·1° C.
Burgasz	14 „ „ „ „ „ „	12·4° C.
Filippopolisz	160 „ „ „ „ „ „	12·3° C.
Gabrovo	374 „ „ „ „ „ „	9·9° C.

Bulgária közepes hőmérséklete, a tenger színére redukálva, kerekén 12°. Bulgária közepes magassága 425 m és eszerint közepes évi hőmérséklete 10°. A leghidegebb és legmelegebb hónap közepes hőmérséklete a következő:

	Januárus	Július	Külömbség
Szófia	— 2·5°	20·4°	22·9°
Plevna	— 2·2°	23·1°	25·3°
Burgasz	1·1°	22·8°	21·7°
Filippopolisz	— 0·1°	23·5°	23·8°
Gabrovo	— 2·1°	20·1°	22·2°

Abból, hogy a legalacsonyabb és legmagasabb havi hőmérséklet között a különbség több, mint 20°, látszik, hogy Bulgária kontinentális éghajlatú. Az utolsó 25 évben a legmagasabb hőmérséklet, amit megfigyeltek 41·8° volt, (1896. aug. 7.-én Plevnában), a legalacsonyabb pedig — 31·2° (1893. jan. 16.-án Szófiában); nem tart azonban soká sem a nagy forróság, sem a nagy hideg.

Ha összehasonlítjuk a bulgár városok levegő-hőmérsékletét ugyanilyen szélességi fokon fekvő városokkal a Balkán-félsziget nyugati partján, vagy a Földközi-tenger más félszigete, vagy a Riviera városaival, látni fogjuk milyen nagy a különbség az évi és téli hőmérséklet között. Nizza évi hőmérséklete átlag 3·7°-kal, sőt januáriusban 5·6°-kal magasabb, mint Varnáé, pedig északabbra fekszik, mint ez

A Balkán-félsziget keleti részén sokkal kevesebb eső hull, mint a nyugatin. A Morava—Vardar-vizvonala a határ a Balkán-félsziget két különböző esőzési területe között. Az eső mennyisége többnyire a terület tenger feletti magasságától függ. A szél irányával is kapcsolatban van, de ezt a kérdést még nem tanulmányozták; feltűnő azonban, mennyire függ a csapadék mennyisége az itt uralkodó nyugati és északnyugati szélről.

A csapadék évi közepes mennyisége körülbelül 700 mm.

A legszárazabb vidékeken az évi közép 500 mm-nél kevesebb. Ilyen a Dobrudzsa, a Provadija-völgy egy része, a Duna-vidék egy része Koszluduj mellett és egy kis földszáv Filippopolisz mellett.

Az a zóna, amelyben 500—700 mm csapadék hull, kiterjed az egész dunai platóra, a Marica lapályaira, az alsó Tundzsára, Kelet-Közép-Bulgária partvidékére, az Egei-tenger lapályaira és a Csepino-, Ichtiman-, Szofia-, Radomir- és Kusz-tendili-medencékre.

A többi medence, az elővidék és a középmagasságú hegységek ahoz a zónához tartoznak, amelyben évente 700—900 mm csapadék hull. A 800 mm-es izohiéta Bulgáriában a legmagasabb hegységeket keríti körül.

900 mm-nél nagyobb csapadékmennyiség csak a magas hegyvidékeken van, pld. a Petrochanon, ahol a csapadék 1345 mm-t tesz ki.

A csapadékmennyiség elosztása a négy évszakban Duna-Bulgáriában és Dél-Bulgáriában nagyon különböző.

Észak-Bulgáriában az egész csapadékmennyiség 30%-a a nyári hónapokra esik, míg Dél-Bulgáriában ugyanezekben a hónapokban 20%-nál kevesebb. A téli hónapokban az arány fordítva van.

Közép-Bulgária, Észak- és Dél-Bulgária között átmeneti terület. Észak- és Közép-Bulgáriában a csapadék minimuma többnyire ősszel, helyenként télen van. A Rodope-hegység déli része, az Egei-tenger vidéke és a közép-bulgáriai Fekete-tenger melletti vidék inkább emlékeztet a Földközi-tenger többi vidékére azzal, hogy túlnyomóan téli csapadéka van, míg Bulgária többi része inkább Kelet-Európához látszik hasonlítani.*)

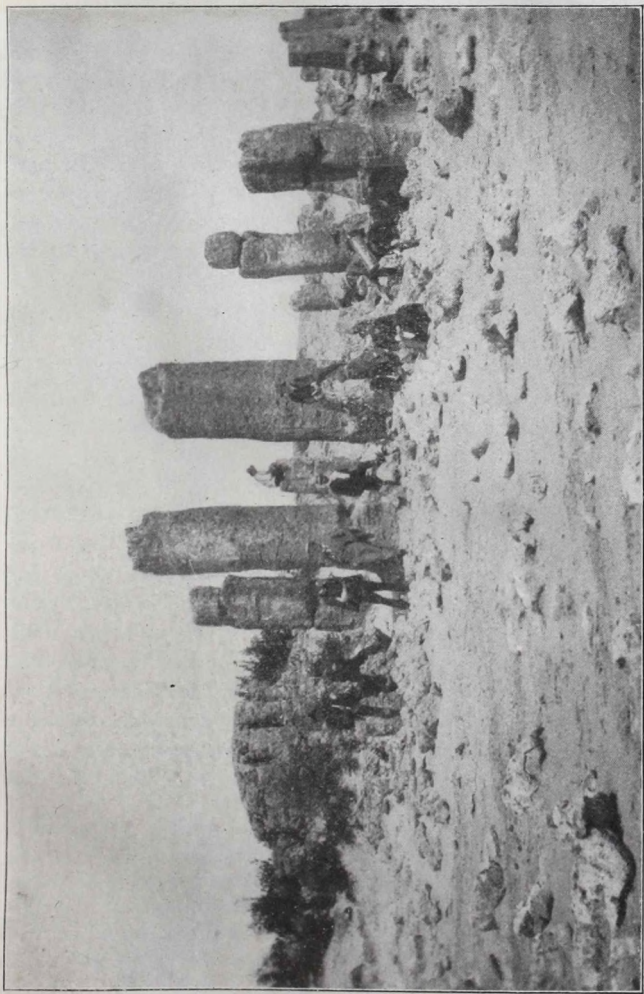
Nyáron a növényzet elszárad, ellepi a por, bár az esőmennyiség nagy, de ritkán esik. Nagy károkat okoz nyáron és néha a tavasz vége felé egy forró szél. Ez a legerősebben Kelet-Bulgáriában dühöng, ahol Cseren-vetár (fekete-szél) néven ismerik.

Körülbelül az év 8 hónapján át nem esik hó; a tenger mentén és Kelet-Közép-Bulgária lapályain a hótakaró csak 12—15 napig marad meg; az Egei-tenger vidékén pedig alig néhány napig.

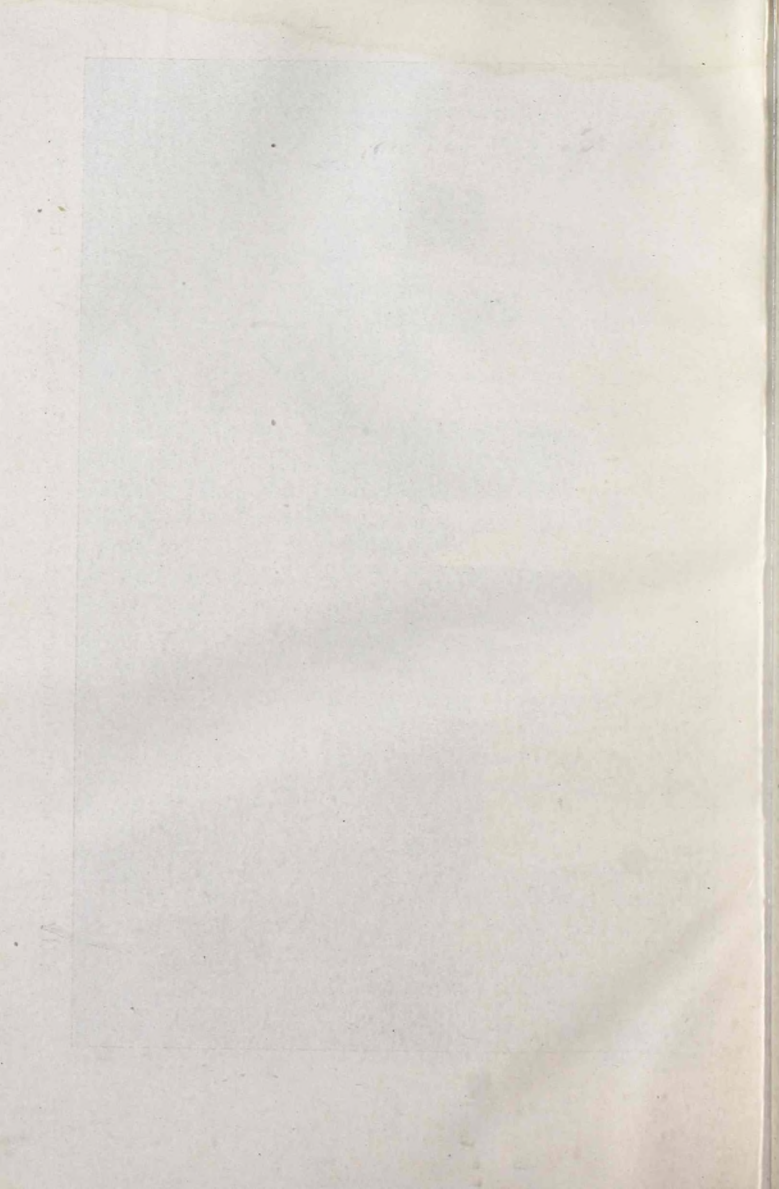
A zivatarok gyakoriak és évente sok ember és állat pusztul el villámcsapástól. A jégeső nagy károkat okoz.

A nyári derült északákon hulló harmat ellepi és felüdíti a növényzetet és igen fontos gazdasági szerepet játszik a kukorica termelésben.

*) A Balkán-félsziget egész területe, a Duna medencéjét kivéve, a mediterráneos éghajlat vidékébe tartozik. Ezt az egész területet a túlnyomó téli csapadék jellemzi, mert télen az esőtlen, nagy légnyomású zóna a Nappal együtt délre húzódik a Szaharára és ilyenkor a Földközi-tenger vidéke az Atlanti-óceánról jövő nedves, nyugati szeleket kapja meg. A nyugati szelek azonban mielőtt a három déli félsziget nyugati lejtőségén ejtik ki csapadékukat s a keleti lejtők, különösen pedig a keleti medencék ebből a csapadékból csak keveset kapnak.

XXIV. tábla : Dikili-taş, nummulit mészkő-oszlopok Gebedzsénéi, Varna kerületben.

Bulgáriában magas, szabadon fekvő helyeken nincsenek meteorológiai állomások és így a levegő mozgásáról nincsenek adataink. Általában azonban a leggyakoribb a nyugati, északnyugati és keleti szél. A szél ereje nem nagy és ezért az ország belsejében nem igen használják fel. Bulgária éghajlata nagyobbára ugyan kontinentális, de sok tekintetben mintegy átmeneti terület a mediterráneos és közep-európai éghajlat közt, azért lehetett Bulgáriában régen a görög-római, ma pedig a közep-európai életmódot meghonosítani. Az éghajlatnak ez az átmeneti jellege leginkább Bulgária növényzetében tűnik ki, amint azt a következő fejezetben majd látni fogjuk.

A Közép-tenger melléki országok átka, a malária Bulgária alacsony, mocsaras területein szintén nagy pusztításokat visz véghez. Az éghajlat különben egészséges és a legnagyobb forróság idején, valamint a legnagyobb hidegben is lehet a szabadban dolgozni. Bulgária éghajlata nyáron nem bágyasztja el a szorgalmas lakóságot, mert a hőmérséklet emelkedésével csökken a nedvesség.

Kövült állatok és növények itt is arról tanuskodnak, hogy Bulgáriában különböző geológiai időkben trópusi és szubtrópusi éghajlat volt. Miránk nézve azonban azok az éghajlati változások a fontosak, amelyek már az emberiség életében történtek. A diluviumban, amikor már Európában is élt az ember, a hőmérséklet amint tudjuk, annyira süllyedt, hogy Európa nagyobb része eljegesedett. Bulgáriában, ahol nem volt annyira hideg éghajlat akkor, csak a magas hegységekben keletkeztek

Bulgária nagy medencéi ezért télen nagyon szárazak. Nyáron csak zivataros esők keletkezhetnek itt, érthető tehát, hogy nyáron van ugyan a csapadék maximuma, de az egész évi mennyiség annyira csekély, hogy mesterséges öntözésre szorulnak. A Duna medencéi (Szerbia, Duna-Bulgária és Havas-Alföld) Magyarországgal együtt átmeneti területek az északnyugati atlantikus és a kelet-európai kontinentális klíma-vidékek között.

Cholnoky.

glecserek. Ilyen glecsér-nyomok, amint említettük, még ma is láthatók a Rila-, a nyugati Rodope- és a Pirin-hegységben.

A jégkorszak után steppe-klima következett, amikor a lössz lerakódott. Még később kezdődött a mostani éghajlat. Történelmi időkön belül alig változott az éghajlat.

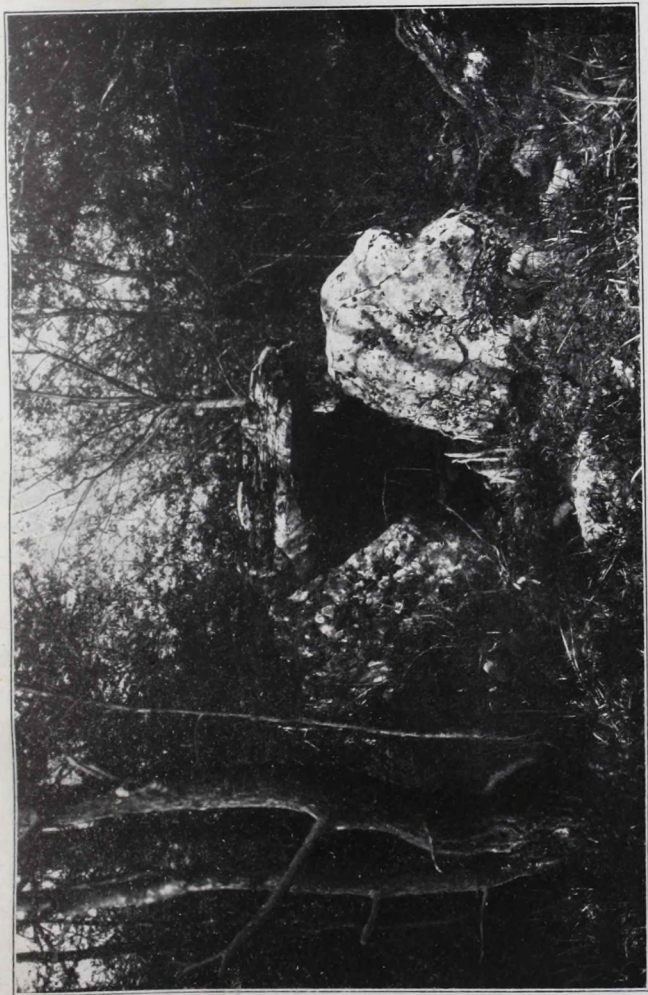
A növényzet.

Bulgária egészen kicsiny ország, amely a Balkán-félsziget többi részével és Európa szomszédos területeivel szorosan össze van kapcsolva és így nem tekinthető önálló növény-tartomány-nak. Találhatunk itt növényeket a mediterraneus, a középeurópai és a keleteurópai flórából. Az a körülmény, hogy Bulgária nagy része a különböző geológiai korszakokban szárazföld maradt, amely korok alatt a szárazföld és víz határai Európában és Ázsiában lényeges változásokon mentek keresztül, igen kedvező befolyással volt a Rila-Rodope-masszívum sajátosságos, régi eredetű növényzetének kifejlődésére. Növénytípusokra nézve a masszívum növényzete nagyon hasonlít a középeurópaihoz, amelytől azonban néhány fajjal mégis eltér. Azokhoz a növényfajtákhoz, amelyek egész Európában és Ázsia nagy részében el vannak terjedve, néhány új típus is járul, amelyek amabból hiányoznak.

Minthogy a Balkán-hegység geológiai története ugyanaz, mint Európa és Ázsia számos harmadkori hegységének, azért növényei közt sok van olyan, amely az Erdélyi hegyek növényeivel közös, ezek mellett azonban sok kaukázusi fajta is előfordul. Pld.: *Chamaemelum Caucasicus*, *Campanula Steveni*, *C. Hem-schinica* stb.

Bulgária hegyeinek a Balkán-félsziget számos más hegyeivel egész sorozat közös, endemikus faja van. Ez összefüggésben van a Balkán-hegység izolált kontinentális fekvésével a különböző geológiai korokban.

Az individuális vegetáció-formák az erdőkben látszanak

XXV. tábla : Megalitikus emléék (Dolmen) a Szakar-hegységben.

meg a legjobban az egyes fák összevágó elterjedése következtében. Bulgária korán benépesedett és hamar a görög és római kultúra alá került, azért korán kezdte szűz erdeit elveszíteni; azért mégis nem sokkal régebben még sokkal nagyobb és sűrűbb erdei voltak, mint most. Néphagyományok és korábbi utazók tudósításai tanuskodnak arról. Bulgária erdei különösen a 18. század végén és a 19. század elején szenvedtek nagyon sokat. A törökök, hogy Kárdzsali rablóbandáit megsemmisítsék, felgyújtották a sűrű erdőket, mert ezek nekik biztos rejtékhelyül szolgáltak. Széles csíkokat vágtak ki az erdei utak mellett, hogy a meglepő támadásokat megakadályozzák. A falvak gyakran változtatták helyüket, különösen nyugtalan időkben, járványok, pestis idején. Ilyenkor az új telep az erdőbe menekült, ott kivágták a fákat, hogy helyük legyen a kertek és szántóföldek számára. A bányászat, amelynek nagy szüksége volt fára és faszénre, nagyban hozzájárul ahoz, hogy a Rodope és Középbulgária érc tartalmú hegyeinek lejtőit a fáktól megfossza. A sok kecske a levelek lelegelésével megakadályozza a csemete növést, de általában az erdőkkel való rossz gazdálkodás egész erdősegek sajnálatos megsemmisítésére vezetett.

A félreeső, széles Rodope-hegységben a hegység hozzáférhetetlensége és a városoktól és falvaktól való nagy távolsága sokkal járult hozzá az óriási tűlevelű-erdők fentartásához. Azonban a tűz itt is sok kárt okozott. Sok tűzvész kevéssel ezelőtt Törökországból, ahol az erdőket még nem őrzik kellőképen, csapott át a Rodope-hegységbe. Vérzik az ember szíve, ha ezeken a leégett erdőkön megy keresztül. És azt, amit a tűzvész megkimélt, igen gyakran a hernyók és bogarak pusztítják el.

Bulgária erdeinek számos ellensége volt és van, ezzel elentétben elenyészően csekély azoknak a tényezőknek a száma, amelyek az erdők újjászületését tudnák elősegíteni. A nép nem tanult meg erdőket ültetni, ezt a gondot a természetre bizza. A klimatikus körülmények általában és sok helyen maga a ta-

laj, különösen a lösz, nem alkalmas arra, hogy az erdők könnyen és gyorsan növekedjenek.

Ha azonban itt-ott mégis szép és nagy erdőket találunk, akkor ezt nem az embereknek, hanem a természetnek köszönhetjük, amely egyedül védi őket. Sokat tettek az erdők megőrzésére kolostorok és jámbor emberek, meg valami babonás félelem. Az erdők nagy változatossága és a fajok tisztasága összefügg azzal a körülménnyel, hogy ezek nem ültetés útján keletkeztek.

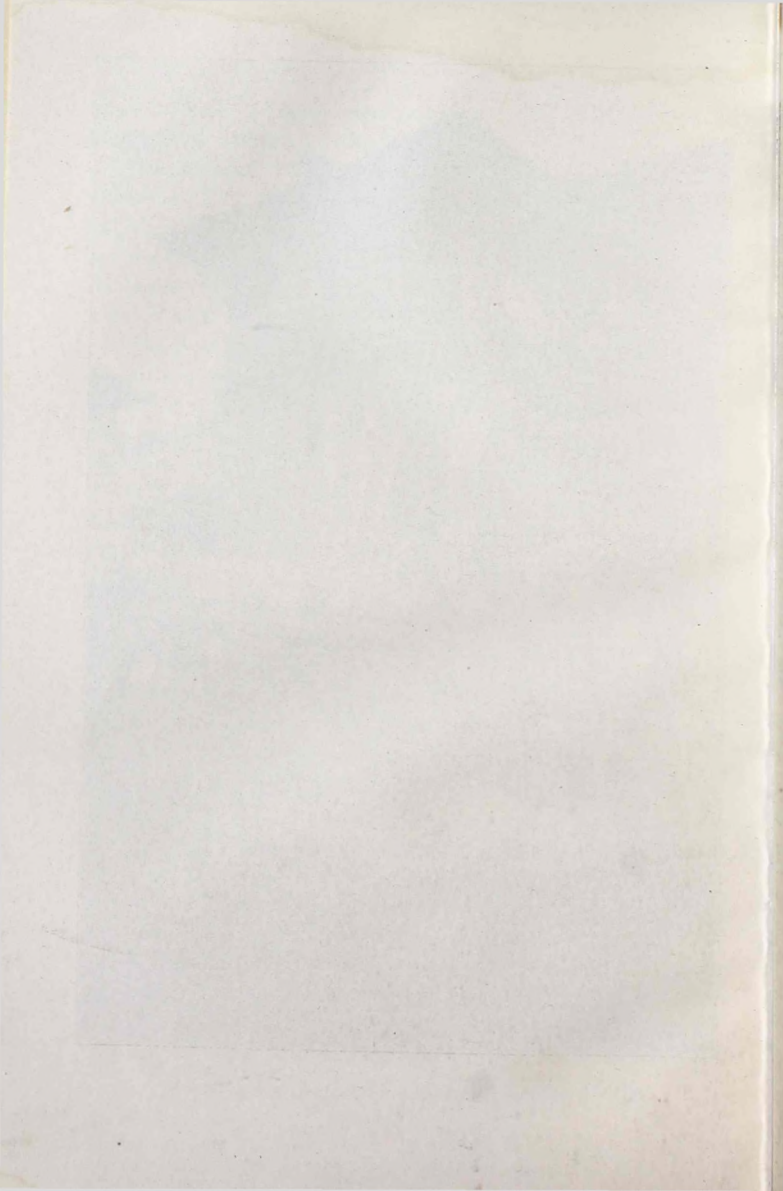
Ha Bulgáriát a fő utakon utazzuk be, úgy tűnik fel, mint-ha teljesen erdő nélküli vidék lenne. Ilyen a benyomásunk a dunai plató legnagyobb részén is, azután Bulgária délnyugati részének sok helyén és a Marica lapályán. Ha azonban le-térünk a főutakról, sűrű és szép erdőkkel borított vidékre jutunk. Ugyanezt mutatja az orosz katonai térkép is, amelyen az erdők zölddel vannak jelezve. A statisztika mutatja, hogy Bulgária területének 30%-át erdő borítja. Azonban bizonyára hiba lenne Bulgária erdeit percentekben összehasonlítani Nyugat-Európa erdeivel, mivel Bulgária erdőinek csak egy negyed része ad ipari célokra felhasználható fát. Legerdősebbek Sumla (37·33%) és Küsztendil (37·07%) kerületek. a legkevesebb erdő pedig Widin (15·57%) és Wraca (20·85%) kerületekben van. Bulgária erdői még az országban szükséges épületfát sem képesek szolgáltatni; ezt külföldről, leginkább Romániából importálják. A legfontosabb fánemek, amelyek az erdőket alkotják és ezáltal nagyobb nemzetgazdasági fontosságra emelkedtek: a bükk, tölgy, jegenyefenyő, lúcfenyő (*Abies pectinata*), erdei fenyő (*Pinus montana*) és gyertyán.

A *bükk* (*Fagus silvatica*) nem bír ki nagyobb szárazságot, azért az erdők a hegységekben és ezek előhegyeiben vannak. Bulgáriában a tenger színe feletti 500 m-en alul ritkán lehet bükköt találni, de az erdőzóna 1800 m-nél a bükkfával végződik.

A *tölgy* (*Quercus cerris*, *Q. pedunculata*, *Q. sessiliflora*, *Q. austriaca*, *Q. confecta* Kit. és *Q. pubescens* Wild) épen

XXVI. tábla : Csepelarei pomákok, mint ácsok.

ellenkezőleg jól terem az alacsonyabb helyeken, ritkán lehet 1100—1200 m-en felül találni.

A kocsányos tölgy szép erdőket alkot a dunai platón, különösen a Fekete-tenger mentén az előhegyekben és alacsonyabb hegységekben, legfőképpen a Keleti-Balkánon, ahol gyakran a kocsánytalan tölgy kíséri. A kocsányos tölgy (*Quercus pedunculata*) elvész már 800—900 m magasan, míg a kocsánytalan tölgy a Balkán-hegységben 1100—1150 m-ig és a Rodope-hegységben 1300 m-ig is előfordul. A Rodope-hegység déli lejtőin, az Egei-tenger lapályain és a Belassica-hegységben az örökzöld skarlát-tölgy (*Quercus coccifera*) él. Dedeagacs és Gyümürdzsina vidékén a pompás kecskeszem-tölgy, (*Quercus aegilops*) nő, amelyeknek gubacsait tannintartalmuk miatt az iparban használják fel.

A többi lombos fa közül a közepes magasságokban a gyertyán, nyír és kőris fordul elő csoportokban. A gyertyán (*Carpinus betulus*) a Balkán erdeiben 1500 m-ig jelenik meg, a Rila-hegységben 1550 m-ig és a Rodopeban még 1600 m-en is felül. A nyír (*Betula alba*) a Rila-hegységben 1580 m-ig, a kőris (*Fraxinus excelsior*) a Rodope délnyugati lejtőin 1450 m-ig terjed, de a Rila- és Balkán-hegységben 1300—1350 m között található. Kisebb csoportokban és már nem olyan tisztán megjelennek a rezgőnyárfa (*Populus tremula*), a hegyi juhar (*Acer pseudo-platanus*), a mezei juhar (*Acer campestre*) a szil (*Ulmus campestris* és *Ulmus platanus*), (az utóbbi faj a Rila-hegységben 1650 m-ig is előfordul), a hársfa (*Tilia grandifolia* és *T. argentea*) és a gesztenye (*Castanea sativa*).

Küsztenдил és Radomir síkságaira nézve az itáliai nyárfa jellemző, sűrű csoportokban fordul elő és a mediterraneus vidékek ciprusára emlékeztet. Az Egei-tenger partvidékén, különösen a városokban elég gyakoriak a hatalmas platánfák (*Platanus orientalis*).

Tűlevelű fákat nem mindenütt lehet Bulgáriában találni; ott kizárólag hegyi fákat. Szép tűlevelű erdők csak a Rila- és

Rodope-hegységben vannak, kisebb kiterjedésben az Osszogovo-hegységben és még kevésbé a Balkánon; a Kraiste-hegységben és a Doganica lejtőin a feketefenyő, a Greben-hegység szikláin a lúcfenyő és a Vitosán a gyalog (törpe-) fenyő. Azonban bizonyos maradványok, hagyományok és helynevek arról tanuskodnak, hogy hajdan a túlevelűek Bulgáriában, különösen a Balkán-hegység északi lejtőin sokkal jobban el voltak terjedve, mint ma. A túlevelű fák közül legjobban a jegenyefenyő (*Abies excelsa*) van elterjedve a Rila- és Rodope-hegységben. Még az alacsonyabb régiókba is lenyúlik, keveredik a bükkal, bárha fennebb tiszta erdőket is alkot és még feljebb kezd keveredni az *Abies pectinata*val, amely elterjedésére és hasonlóságára nézve mindjárt utána következik. A két fenyőből szép erdők vannak, 40—60 m magas és 1—3 m átmérőjű fákkal. A közönséges erdei fenyő (*Pinus silvestris*) a tölgyhöz hasonlóan szép csoportokban jelentkezik a napos hegyoldalon. A Rila-, Pirin- és a nyugati-Rodope-hegységekben a Belmeken-ig széles sávokon van elterjedve a gyalog (törpe-) fenyő (*Pinus montana*). Keveset lehet belőle a Ruen csúcsán is találni. Az Egei-tenger vidéken van az Aleppói fenyő (*Pinus halepensis*). A havasi növényéletre nézve, valamint azokra a hegyekre nézve, ahol a túlevelű erdők hiányoznak, karakterisztikus a boróka (*Juniperus communis*, *J. nana*, *J. sabina*, *J. aegaea*), az Egei-tenger vidékén, leginkább városokban, pompás ciprusokat lehet találni.

A *bozót* tipikus növényformáció Bulgária dombos vidékeire nézve. Ez a klíma, a talaj és a kultúra együttes produktuma. Amint ismeretes, az egész mediterraneus vidéken jellemző. A tenger mentén és a szigeteken tipikus formájukban, az úgynevezett makkia-bozótban fordulnak elő. Az alacsonyabb bozótok rendszerint ugyanolyan fajú cserjékből és bokrokból állanak, mint a magasabbak. Aránylag tisztán szokott előfordulni a mogyoróbokor (*Coryllus avellana*), sok a tatárjuhar (*Acer tataricum*), benge (*Rhamnus cathartica*), zsidótövis (*Paliurus aust-*

ralis), orgona (*Syringa vulgaris*), a *Rhus cotinus*, az alacsony kocsányos tölgy és a magasabban levő helyeken alacsony bükköket, továbbá galagonyát (*Crataegus*), somot (*Cornus mas*), medveszőlőt (*Arbutus*), erika-fajokat stb. lehet találni.

Az Egei-tenger vidékén örökzöld bozótok vannak, amelyeknek legfőbb alkotórésze a tüskés tölgy (*Ilex*), a puszpáng (*Phillyrea*), a vad olajfa (*Olea*), a babér (*Laurus*) és a mirtusz (*Myrtus*). A magas bozótok kocsányos tölgyből, juharból, szilből, kőrisből és másokból állanak. Ilyen bozótok leginkább a Deli-Ormánon és a folyóvölgyekben fordulnak elő. A Karsztban a kövek és törmelék között egyes különálló kis kőrisfák, gyertyánfák, tölgyek és szilfák nőnek. A falusi utak mindkét oldalára élő sövényeket ültetnek, amelyek rendszerint bokros kocsányos tölgyből, kökényből (*Prunus Spinosa*), galagonyából stb. állanak, amelyeket vadszőlő, iszalag (*Clematis*), komló és földi szeder fut be.

A Rodope déli lejtőin és az Egei-tenger vidékén a fákra borostyán (*Hedera*), szárcsagyökér (*Smilax aspera*), iszalag (*Clematis*), *Periploca*, hájgyökér (*Tamus communis*), lonc (*Lonicera caprifolium*) stb. fut föl. A folyók mentén éger (*Alnus*), fűz (*Salix*) és nyárfabozótok nyúlnak végig.

A Dunai plató nagy része steppe típusú és úgy tűnik fel, mintha a dobrudzsai steppék folytatása volna.

A bulgáriai növényélet *vertikális eloszlásában* öt lépcsőfokot különböztethetünk meg: az alföldit, a dombvidékit, az előhegyek vegetációját, a hegyi és a havasi flórát.

I. Az alföldi vegetáció felöleli a Duna, a Fekete-tenger és Egei-tenger menti lapályokat és messze benyomul a folyóvölgyekbe. Felső határa 50–100 m a tenger színe felett. Ez a fok szép erdőkkel tűnik fel, különösen a Kamcsija folyó völgyében. A Fekete-tenger partvidéke keskeny tölgy-erdővel van szegélyezve. A dunai mocsarak mentén fűzfa-bozótok vannak. Az Egei-tenger partján örökzöld bozótokat látunk mindenfelé.

Ezen a fokozaton az édesgyökér (*Glycyrrhizza*) és változatos mocsári és vízi-növényzet van kifejlődve.

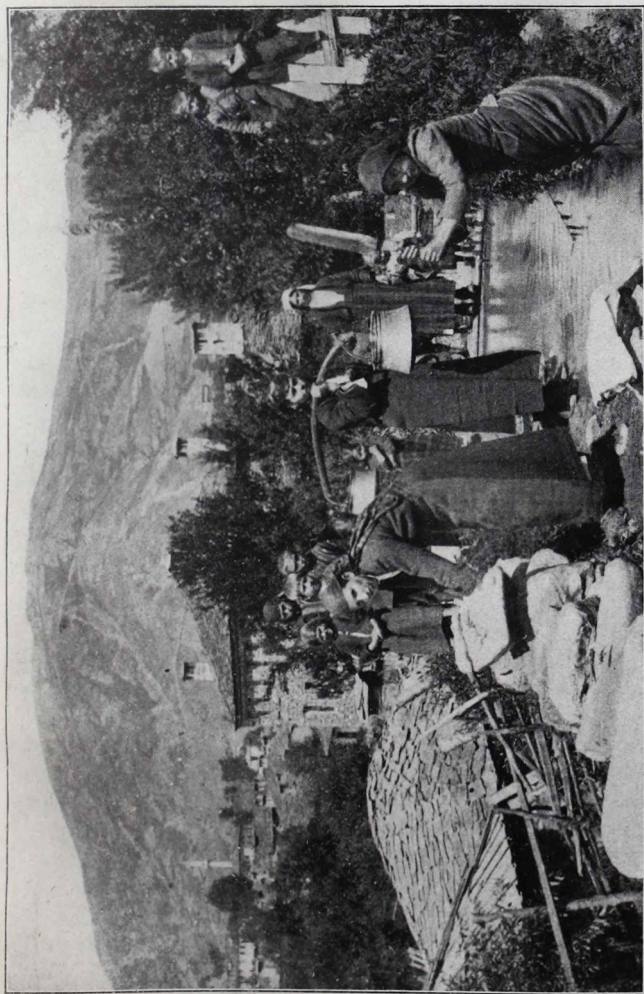
A folyók partjain nedves rétek és veteményes kertek terülnek el; csak ott, ahol a völgyeket gyakran elöntik a folyók, nő a gyalog-bodza; a lejtők legnagyobb részt szőlőkkel és szántóföldekkel vannak borítva, míg viszont a két völgy közt levő, magasabban fekvő területeket terjedelmes legelők foglalják el.

II. *A dombvidék* vegetáció lépcsője magában foglalja az egész dunai platót, a Balkán előhegyeinek nagy részét, a Marica síkságait és az egyes folyó-völgyeket és síkságokat. A szőlő felső határa egyszersmind ennek a foknak a felső határa. Észak-Bulgáriában 400 m-ig, Dél-Bulgáriában már felmegy egészen 600 m-ig, sőt még 700 m-ig is. Szép erdőket ritkán lehet látni, bár vannak ilyenek a Deli-Ormánon, a Tuszlukon és a Közép-Balkán északi előhegyein, de mégis leginkább a bozót uralkodik, amelynek semmi gazdasági jelentősége sincs. Az első lépcső száraz legelői folytatódnak a másodikon is, azonban ritkán lépik át a 200 m magasságot. Igen szépen tenyésznek itt a gabonaneműek és néhány ipari növény.

III. Az előhegyek vegetáció-lépcsőjét középhegyi lépcsőnek is lehetne nevezni, mert egészében sok középhegységet is magába foglal.

Felső határa összeesik a földművelés felső határával; ott végződik, ahol a szántóföldek és a gyümölcsfák. Észak-Bulgáriában ez a magasság kb. 1000 m. Dél-Bulgáriában helyenkint az 1200 m-t is túlhaladja. Küstendil, Trevna és Gabrovo vidékének gyümölcsösei, amelyek a második vegetáció-lépcső felső határánál kezdődnek, a harmadiknak alsó részében terjednek ki nagy mértékben. A bozót ritkább lesz, helyüket szép erdők foglalják el, amelyekben a tölgyfélék játsszák a vezető-szerpet, mellettük azonban bükkösök is fellépnek.

IV. A hegyi-vegetáció-lépcsőre nézve jellemzőek a szép bükk és tölgyerdők. Ebben a zónában már nincsen többé tölgy.

XXVII. tábla: Csepelarei parasztnők mosása. (Rodope-hegység.)

Az alpi vegetáció zónában nedves legelők vannak, de lehet találni számos kopár, meredek lejtőt is, ahol a kőzet töredezik le és még nyáron át is megmarad a hó. A vegetáció periódusa alig két hónapig tart.

Termesztett növények.

A ma termesztett növények közül nagyon kevés van olyan, amelyik Bulgáriából való lenne. Csak a történeti idők alatt hozták be és nemesítették meg a termesztett növényeket s ez a processzus még most is tart. Gabonafélékből a búzát, rozsot, árpát, zabot, kukoricát, tönköly-búzát (*Triticum Spelta*), kölest, pohánkát és rizst művelik. A buza régi termesztett növény Bulgáriában. Csak néhány új fajtát vitték be később. Ez az összes termesztett szemes növények 50%-át képviseli. Leginkább Varna és Sztara Szagora környékén termesztik.

A rozs sokkal északibb szemes növény, s amint mondtuk, még 1300 m-ig is megéri a Rodope hegységben. Sok helyen, különösen Közép-Bulgária nyugati részén a búzát és a rozsot keverve termelik.

A kukorica Amerikából származik, s csak a 16. században hozták be először Spanyolországba, azután Itáliába s később a velenceiek hozták be a Balkán-félszigetre is. Különösen el van terjedve: Vidin, Vracza és Plevna környékén.

Az árpát és zabot leginkább a lábas-jószág etetésére használják, tönköly-buza azonban ritka. A köles, egykor a szlávok legkedvesebb tápláléka, szintén kevésbé van művelve és a pohánka is csak Tarn és Bossziligrad környékén terem. A rizs-kultúrát csak a XV. sz.-ban vitték be Bulgáriába; eleinte mindenfelé termelték, most csak Filippopolisz és Kocserinovo kerületekre, továbbá a Sztrumica völgyére szorítkozik.

A hüvelyesek szolgáltatják a nép fő táplálékát bőséggel; leginkább fehér babot termesztenek, különösen Ruszcsuk, Varna

és Filippopolisz vidékén. Kevesebb a lencse, bükköny, borsó és bagoly-borsó.

A burgonyát tudvalevőleg Amerikából hozták be; mindinkább meghonosodik Bulgáriában, de leginkább Szófia és Filippopolisz kerületekben és a Rodope hegységben, a hegyek alján művelik.

Különösen fejlett Bulgáriában a zöldség-termesztés. A keleti népektől származik ez és valószínűleg a törökök hozták be a Balkán-félszigetre.*)

A bulgár paraszt annyira a magáévá tette és tökéletesítette a földművelésnek ezt a fajtát, hogy nemcsak otthon, hanem Romániában, Dél-Oroszországban és Magyarországon is kertészkednek, mint idény-munkások, sőt most már egészen Bécsig felhatoltak és ott alkalmazzák módszerüket. Ez abban áll, hogy kicsiny területeket rendeznek be öntözésre. A vizet állati erővel, vagy a folyóvíz erejével emelik fel és aztán gondosan szétosztják. A földeket bővebben trágyázzák, s ugyanazon területen egy idényben többfélélt is termelnek. Így aztán kitűnő minőségű, aránylag olcsó és nagymennyiségű zöldséget képesek produkálni.

Különösen Észak-Balkán folyó völgyeiben nagyszerűen fejlődött ki ez a methodus, de talán legszebben az Ogosztó völgyekben. Mindenek előtt a különböző káposzta-fajokat, még pedig olyanokat is, amelyek Németországban teljesen ismeretlenek, mint pld. az orvosi ziliz v. ziliz gyökér (*Althaea officinalis*), amelynek hüvelyei jóízű és egészséges táplálékot nyújtanak;

*) Szerzőnek ez az állítása általánosan elterjedt vélemény, de alighanem tévedés. A bulgár rendszerű öntözés eredete Mezopotámiában keresendő, jóval a törökök megjelenése előtt el volt már terjedve Kis-Ázsiában és valószínűleg Bizánciumban is, sőt a kelet-római-császárság idején elterjedt már az egész Balkán-félszigeten. A kérdés mindenesetre megérdemelné a pontosabb tisztázást, de ne felejtjük el, hogy a török uralom alatt mohamedánussá lett népek nem mind törökök, hanem esetleg sokkal régiebb népek leszármazottjai. *Cholnoky.*

továbbá a tojáscsucsor (*Solanum ovigerum*) fényes sötétkék gyümölcseit, amelyeket a legkülömbözőbb módon készítenek el. A bolgár háztartásában fontos szerepet visz a zöld paprika, természetében valóságos mesterek. Hogy hagymát, fokhagymát, ugorkát, tököt és finom görög- és sárgadinnyét termelnek, csak természetes.

A gyümölcsfák közül a melegebb vidékeken pompás mandula-, füge-, gránátalma- és mogyorófák diszlenek; a gesztenye különösen Kazanlák környékén terem; dió pedig mindenütt van. Nagyon sok kiváló minőségű édes és savanyú cseresznyét, szilvát, őszi- és kajszinbarackot, birsalmát, körtét és almát termesztenek. A szederfa, amelyet eleinte csak édes gyümölcséért ültettek, most mindenek előtt selyemtenyésztésre szolgál, mert ez az utóbbi években hatalmasan fellendült. A legnagyobb szederültetvények Vracza, Sztanimaka, Harmanlij, Szófia és Sztrumica környékén vannak.

Szőlőt minden alacsonyabban fekvő vidéken találunk. Felső határa 400 és 700 m között ingadozik. Különösen sok bor terem Filippopolisz, Sztara-Szagora, Burgasz és Sztrumica kerületekben. Sok helyen a szőlők sokat szenvednek a filoxerától, de veszélyeztetett területekre ma már amerikai vesszőket hoztak be. Bulgária szőlői egyszersmind gyümölcsösök is. A cseresznyét, kajszinbarackot, őszibarackot, mandulát, birsalmát, korai körtét stb. valóban szőlőbeli gyümölcsnek nevezhetjük. Sztanimaka vidékén a szőlőkbe még szederfákat is ültetnek.

A rózsza jóillatú olajánál fogva nagy nemzetgazdasági fontosságra emelkedett Bulgáriában. Nagy rózsaföldek csak Közép-Bulgáriában, a Balkán déli lejtőin, Karlovo és Kazanlik vidékén vannak az egyik oldalon, a másikon pedig a Rodope északi lejtőin, Bracigovo és Perustica mellett.

A dohányt leginkább Gyümürdzsina, Sztara-Szagora, Filippopolisz és Kűsztendil kerületekben termesztik, különösen becses a gyümürdzsinai finom cigaretta-dohány. A kendert csak a tisztán

bolgár vidékeken termesztik és pedig leginkább Radomir vidékén. A repce (*Brassica Napus* L. var. *oleifera*) csak rövid ideje került át a dunai Bulgáriába de termesztése, könnyű művelése és az elérhető magas árak miatt gyorsan elterjedt. Leginkább Tirnovo vidékén van elterjedve.

Cukorgyárak alapítása szükségessé tették cukorrépa termesztését. Szezámot, ánizst és gyapotot Keleti-, Közép- és Dél-Bulgáriában, lent ezzel ellentétben mindenütt, de csak nagyon korlátolt mennyiségben termesztnek, inkább magja, mint rostjai miatt. Olasz-, római v. bécsi kaport (*Foeniculum vulgare*) leginkább Dupnica vidékén ültetnek. A mákot a Sztrumica völgyben művelik az ópium miatt. A komlókultúra jelentéktelen. Az olajfa csak az Egei-tenger partvidékének néhány helyén terem meg, leginkább Maronia és Makri mellett.

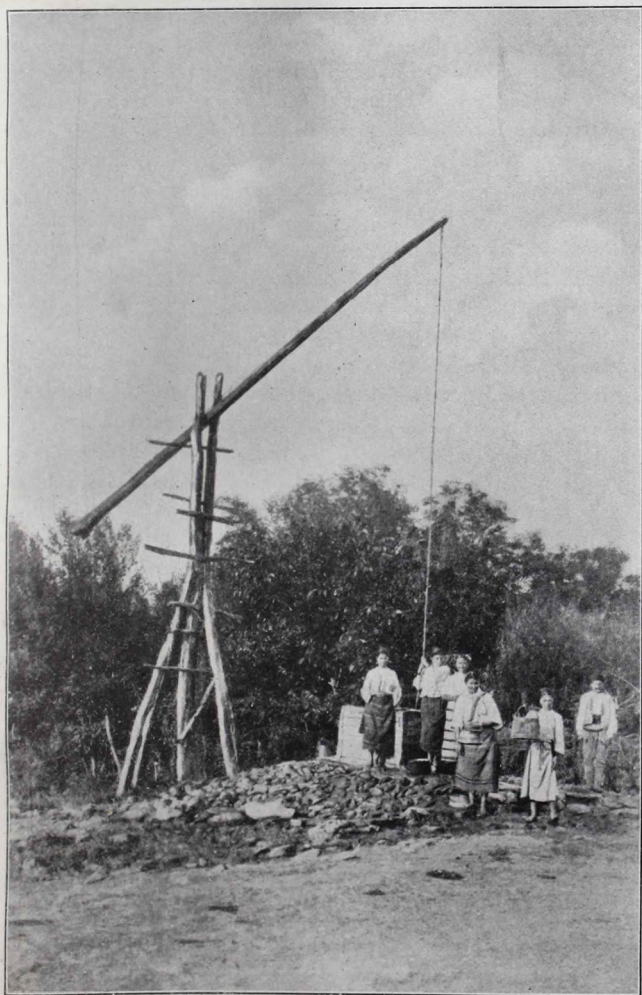
A földnek csak igen kis részét veszik igénybe takarmánynövények, mint: bükköny-félék (*Vicia*), közönséges cékla (*Beta vulgaris*), olasz muhar (*Setaria Italica*).

Az állatvilág.

Az állatok nincsenek annyira a környék nyújtotta természetes életfeltételekhez kötve, mint a növények, mert mozgékonyabbak és könnyebben alkalmazkodhatnak az éghajlathoz. Ezért itt csak a Bulgáriára jellemző és az emberre különös jelentőségű állatokról fogunk beszélni.

Bulgária még meglehetősen gyéren lakott vidék; sok vadonában sok ragadozó rejtőzködik és sok kárt tesz a háziállatokban és a hasznos vadban, pedig ebből a népnek jó jövedelme van.

A ragadozók közül legnagyobb Bulgáriában a medve. Amikor még nem voltak gyorstüzelő és messzehordó fegyverek, sok medve volt. Most csak a sűrű erdőkben él a Rilán, Pirinen, a nyugati Rodopeban, a Vitosán, a Balkán- és Közép-hegység erdős vidékein, sőt a Rujon és a kopár Dragoman-hegységben

XXVIII. tábla : Lányok a kútnál, Kula vidékén.

is előfordul még. Az Osszogovo- és a Sztrandzsa-hegységben nincsen medve. A bulgáriai medve kicsi és szürke színű, de nagy, fekete színű medvék is találhatók.

A legártalmasabb állat Bulgáriában a farkas. Az egész ország területén, mindenhol előfordul. Nyáron fönt tartózkodik a hegyi erdőkben, télen pedig, amikor a nyájakat lehajtják a hegyekből és odafenn mindent vastagon borít a hó, a falvak közelébe húzódik és ott rejtőzködik a sűrű bozótban. Mihelyt a Duna befagy, sok farkas jön át Bulgáriába Romániából és a Duna-deltából, ahová Oroszországból vándoroltak volt le. Évente körülbelül 400 kifejlett és 1000 fiatal farkast terítenek le.

A róka a majorság legnagyobb ellensége. A falvakban folyton a tyúkólak körül leselkedik, sőt még a mezőn és erdőn is pusztítja a vad szárnyasokat.

A jellemző ragadozó Bulgáriában a sakál. A Sztrandzsa-hegység erdőiben és az Egei-tenger vidékén él. Ugatása csendes éjszakákon messze elhallatszik.

Igen ritkán fordul elő az erdős-hegységekben a hiúz.

Vadmacskák, mókusok, nyuszt (*Mustela martes*), fekete és foltos görény (*Putorius putorius* és *sarmaticus*) és menyét (*Mustela nivalis* v. *vulgaris*) mindenfelé található. A borz (*Meles Taxus*) szintén igen gyakori és sok kárt tesz a kukorica földeken. Vidra (*Lutra vulgaris*) az összes bulgáriai folyókban van, az Iszkeren keresztül pedig felhatolt egészen a Rila-tavakig. A sündisznó, vakond, ürge (*Spermophilus citulus*), mezei egér szintén nagy mennyiségben fordulnak elő erdeinkben és a mezőkön. A tájképet nagyon jellemzik az ürgék. Az egerek és patkányok a városok és faluk kellemetlen vendégei.

A Fekete-tengerben gerinces állat a delfin és a fóka. Fóka azonban csak egy pár van a Dobrudzsa sziklás partján.

A vadnak nagyon sok ellensége van Bulgáriában.

Ragadozó állatok, ragadozó madarak és az ember is egyformán kiméretlenül pusztítják, ezért Bulgária vad állománya,

bár igen sok fajú, nem nagy és minden gazdasági jelentőség nélkül való, az utas pedig ritkán gyönyörködhetik a rőt vad (szarvas és őz) legelésző csoportjaiban, mint a német Közép-hegységben.

A nyúl a medencék és dombvidék bozótjaiban mindenütt ott van és mégis nagy ritkán lehet csak nyulat látni. A vad-disznó a tölgy- és bükkfa-erdőkben sok helyen előfordul, továbbá mocsaras helyeken, különösen a Szredna-Gorában, valamint az Egei-tenger lapályain.

Az őz az összes erdős hegységekben él és télen, nagy hóeséskor egészen lejön a lapályokra. Itt pedig az emberek rendszeren megölik, ahelyett hogy menedéket nyújtanának neki. A szarvas csak a legsűrűbb erdőkben él, messze a falvaktól, a Rila, Rodope, Szredna-Gora, Balkán, Ruj, Szakar és Sztrandzsa-hegységben.

Annyira kipusztult már, hogy szinte meglehetne olvasni, hány darab van még. A zerge szintén nagyon kipusztult és ma már csak a havasok legjárhatatlanabb csucsain él, így a Rilán és Pirinen. A Balkánon csak a Jumrukcsal, Vesén és Tvärdica csucsokon fordul elő és csak nagyon ügyes és tapasztalt vadászok ejthetik zsákmányul.

Bulgária *madárvilága* nagyon gazdag és változatos. F. Christovics és O. Reiser száz és száz madárfajt írnak le.

A Balkán-félsziget déli, félszigetszerű nyulványaival és szigeteivel ősszel az északról, tavasszal a délről jövő vándormadaraknak útvonalába esik és ilyenkor Bulgária erdei, medencéi, mocsarai, ingoványai és folyói pompás pihenő helyekül szolgálnak. Sok ilyen vándor-madár nem is megy túl többé Bulgária szélességi fokán, így pld. az Ibisz és a Pelikán. A nyári madarakon kívül Bulgária állatvilágának saját madárfajai is vannak, amelyek sohasem hagyják el hazájukat.

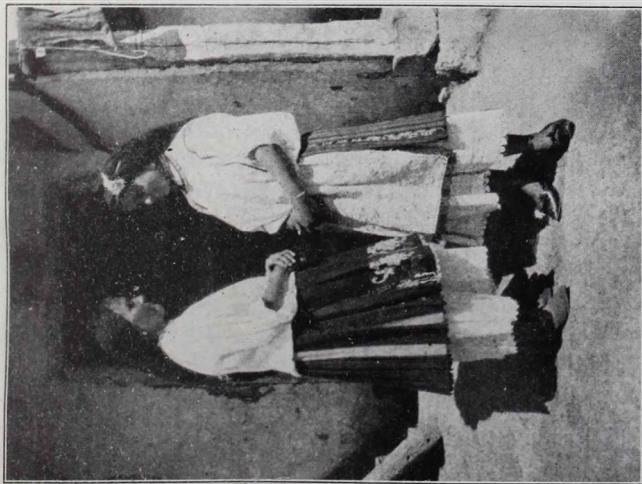
Bulgária madárvilágát jellemzik a nagy számú, nagy és kis ragadozó madarak, amelyek a fiatal vadban és a madarak-

ban igen sok kárt tesznek. A hegységek sziklaszirtjein sok sas fészkel és kering messze fenn a magasban, míg hirtelen lecsap valami kis állatra vagy dögre. Nagyon gyakoriak a keselyű-félék, u. m. a barát vagy barna keselyű (*Vultus monachus* L.), a fakó keselyű (*Gyps fulvus*), a király vagy parlagi sas (*Aquila imperialis*) és még mások. Sok sólyomféle van, s ugyancsak pusztítják a kis madarakat és az erdők csicsergő énekeseit. A sólyom (*Falco communis*) nagyon elterjedt. Hajdan nagy szerepe volt a vadászatokon és igen gyakran szól róla a népdal. A kánya (*Accipiter major*) is nagyon el van terjedve. A tegtöbbször fordul elő a vércse (*Falco* vagy *Cenchrus tinnunculus*) a kisebb sólyomok közt. A baglyok közül említésre méltók a kuvik (*Surnia noctua*) és az uhu (*Strix bubo*). Ezek nagyon hasznos állatok, a nép azonban szerencsétlenséget hozó, halálmadaraknak tartja őket és ezért irgalmatlanul kipusztítja. A harkályok családja szépen képviselve van Bulgáriában; gyakori a népszerű kakuk és a szalakóta (*Coracias garrula* L.), amelyeket igen gyakran lehet látni Közép-Bulgária keleti részén, a táviró oszlopokon. A holló (*Corvus corax* L.) ritkább, a csóka (*Corvus monedula* L.) és a szalakóta vagy csacsogó karics (*Coracias garrula* L.) igen gyakori az emberi lakások közelében. A szarka (*Pica caudata*) mindenütt ott van. A szófiai kertekben szívesen látott vendég a seregély (*Sturnus vulgaris*), amely a számára felállított költőházikókban fészkel és a mélyebb helyeken még télen is ott marad. A rózsaszínű seregély (*Passer roscus*) hazája Afrika és Ázsia forró vidékein van, Bulgáriában ritka vendég, de annál szívesebben látott, mert a mezőkön nagyban pusztítja a sáskát. A pinty-félék (*Fringillidae*) közül említésre méltó a veréb (*Passer domesticus*), amely télen-nyáron Bulgáriában él. Az énekes madarak közül nevezetesek: a fülemile (*Philomela luscinia*), a fekete rigó (*Turdus merula*), a sárga rigó (*Turdus musicus*), a pacsirta (*Alauda arvensis* és *A. cristata*), az ökörszem (*Troglodytes parvulus*). A kék cinege (*Paurus coeruleus*) és a széncinege (P.

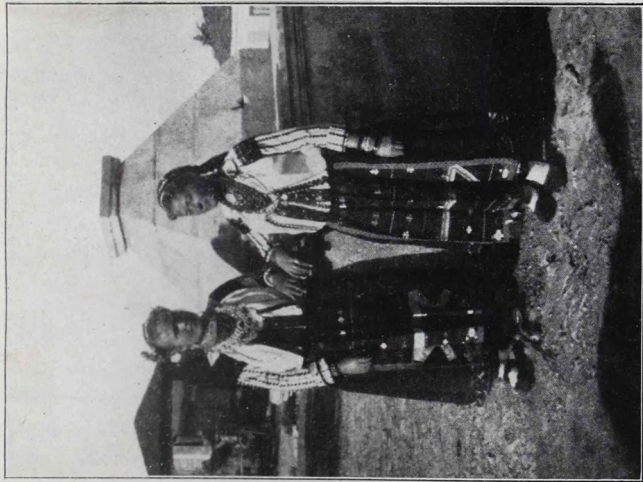
major) télen a kertekbe jön le a hegyekből. Kedves nyári vendégek a fecskék, u. m. a házi-fecske (*Chelidon urbica* v. *Hirundo urbica* L.), füstifecske (*Hirundo rustica* L.), parti fecske (*Clivicola riparia* v. *Cotyle r.*) és a szirti fecske (*Biblis* vagy *Clivicola rupestris* Scop). A galamb-félék közül mindenhol található az örvös galamb (*Col. aenas*) és a gerle (*Turtur auritus*). A vad szárnyasok közül említésre méltók a fajd-félék (*Tetraonidae*), u. m. a siketfajd (*Tetrao urogallus* L.), a császármadár (*Bonasia silvestris* v. *Bonasa bonasia* L.). Gyakori a szirti fogoly (*Caccabis saxatilis* W. et M. v. *Perdix graeca*) és a közönséges fogoly (*P. perdix* L.). A mezőkön nagy csoportokban él a fürj (*Coturnis communis*). A fácán (*Phasianus colchicus* L.) a Tundza-hegység mindkét oldalán elterülő nedves erdőségekben és a Fekete-tenger mellett él. A tuzok (*Otis tarda*) vándormadár és télen halad keresztül az országon. Nedves, iszapos helyeken, mocsarakban és a nagy karszt-források mellett nagy csoportokban fészkelnek a szalonkák (*Galinago scolopacinus*). Bulgáriában sok helyen állandóan ott él a daru (*Grus cinerea*), a magasabb helyeken pedig vándormadár. A folyók-, mocsarak- és ingoványokban sok kócsag, bölöm-bika (*Botaurus stelluris*), fehér és fekete gólya (*Ciconia alba* és *nigra*), pelikán (*Pelicanus onocrotalus*) van. A Fekete-tenger partja mentén az ezüst sirály (*Larus argentatus*) él.

A fekete Ibisz (*Falcinellus igneus*) minden tavasszal megjelenik. A kacsák (*Anatidae*) családjából nagyon sok faj van. A hattyú (*Cygnus ferus*) átvonulásakor a folyók mentén tanyázik; a Fekete-tenger és Egei-tenger melléki tavakon él. A vadlud (*Anser cinereus*) és a vadvakcsa (*Anas boschas*) és még sok más e fajtájú vándormadár a folyók mentén telepszik le átvonulásakor. A kacsá otthon van Bulgáriában. Mint vándormadár a szép rajzú buvár (*Podiceps cristatus*) is előfordul Bulgáriában.

A hüllők kétélűek és puhatestűek közül felemlítjük a teknős-

XXIX. tábla : Vidin vidéki népviselet.

Tutrakán vidéki népviselet.

1877

1877

békákat. A nép sem ezeknek, sem a békáknak a húsát nem eszi meg, de a csigát szeretik, sőt tenyésztik is és kivitel van belőle Románia felé.

Mérges kigyók: a homoki és a kereszties vipera (*Vipera amodites* és *berus*). Nem mérges kigyó sok van.

Halat persze mindenfelé lehet fogni a Dunában és a tengerekben, de csak kevés ember foglalkozik halászattal és a nép táplálkozásában nem nagy jelentősége van, kivéve a bőjtös napokat. A Fekete-tenger legfontosabb hala a makár (*Scomber*), mert nagy tömegekben lehet fogni, ősszel kövér, ilyenkor frissen adják el, tavasszal sovány, akkor besózzák és megszáritják. A folyami halak közül a legfontosabb a tok (*Acipenser*), különösen a Dunában; az Egei-tenger folyóiban az angolna; a hegyipatakokban a pisztráng, de azonkívül a nagyobb folyókban a harcsa, ponty, süllő stb. Bőjtös napokon nagyon szeretik a rákot, minden folyóban előfordul, de legnagyobb mennyiségben a devnyai tavakban fogják. Itt is nagyon pusztított közöttük a rák-pestis. Az ollótlan rák (*Thelephusa*) az ország déli, középső és keleti részében él.

Bulgária egyik legnagyobb csapása a sok bogár, de ennek nagyrészt a nép maga az oka, mert tisztátalan. Az emberi testen élősködő utálatos bogarak, temérdek légy, svábbogár jellemzők, mint általában keleten. A folyók mentén, meg a mocsarak közt szunyog terjeszti a mocsár-lázt. Különösen pedig a pillangók, tücskök, sáskák, bogarak világa nagyon hasonlít hazánkéhoz. A piócat még mindig használják orvoslásra.

A háziállatok ugyanazok, mint nálunk. A falvakban nyüzsg a sok kutya és veszedelmes az idegenre nézve. Az egerek ellen nagyon szeretik a macskát. Az igavonó állatok közül a szamarat itt jobban használják, mint nálunk. A lovat inkább csak lovaglásra és könnyű kocsihoz használják, a nagyobb terhek vontatására és szántásra inkább a szarvasmarhát alkalmazzák. A hegyekben még ma is gyakran szállítják a terhet

lóháton, karavánokban. Az Egei-tenger környékén pedig az egy-pupu tevét tenyésztik teherszállításra. Fontos igavonó állat még a bivaly.

A nép legfontosabb tenyésztett állata a juh meg a kecske. Legtöbb juhot Burgasz környékén tenyésztnek, itt 100 lakósra több, mint 3000 juh jut. Legtöbb a kecske nyugati Közép-Bulgáriában. Disznót csak ott tenyésztnek, ahol törökök nem laknak és tölgyerdők vannak.

A háziszárnyasok éppen olyanok, mint nálunk. Nevezetes a méhészet- és a selyemhernyó tenyésztés, különösen az utóbbi újabban erősen fellendült.

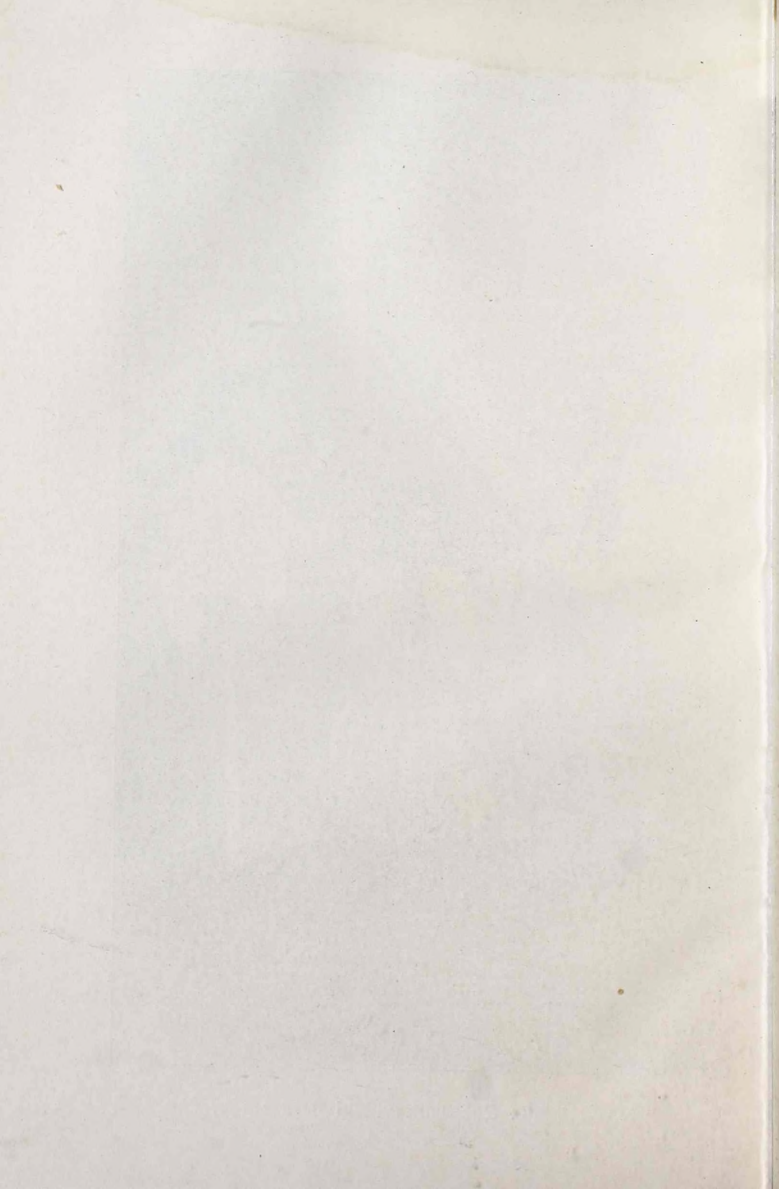
Érdekes, hogy Bulgária az az ország Európában, amelynek a lakossága számához képest legtöbb tenyésztett állata van. A marha állomány 65%-át juhok teszik, de ennek értéke csekély.

II. KÖTET.

J. KOEHL

XXX. tábla : Ruszesuk vidéki parasztnők.

I. RÉSZ.

A bulgár cárság népe.

Történelmi bevezetés.

A Balkán-félsziget északi részén, a mai Bulgáriában már akkor is ott élt az ember, amikor Európa nagy részét még jég takarta és a Rila, a Pirin és a Nyugati-Rodope kárvölgyeiből a glecserek lenyúltak a völgyekbe. Kevés ásatásunk van ugyan, de azért a régibb kőkorszak emberének eszközei már előkerültek.

Sok barlangi lelet, a Sztrandzsa- és a Szakar-hegység megalitikus emlékei (I. I. tábla), az egész Bulgáriában elterjedt halmok kétségtelen nyomai az ősembernek. Ha Bulgária őstörténete tisztázva lesz, fontos része lesz az egész Európa őstörténetének.

Bulgária első történelmi lakói a görög és római írók szerint a trákok voltak. Erőteljes, harcias nép volt és érdekes műveltség birtokosa. Először görög befolyás alá kerültek, később a rómaiak uralkodtak fölöttük. Igen késő római időkben a mai olasz nyelvhez hasonló dialektus erősen hatott a trák hegylakók egy részére. Ezeket nevezték később a szlávok vlahoknak vagy oláhoknak.*) Amikor a római birodalom ketté vált, keleten, tehát a mai Bulgária legnagyobb részén a görög befolyás kapott túlsúlyra.

*) A magyarban az oláh és a vele identikus olasz név a szlávoktól származik, oly népek megnevezésére, amelyek a provinciálisan dialektikus latint beszélték.

A népvándorlások korában az Alduna mentén harcias, jól fegyelmezett nomád népek jelentek meg. Vonzotta őket a délvidék sok kincse, meg a sok fantasztikus hír, amit Bizancium gazdagságáról hallottak. Előnyomulásukat megkönnyébbítette Bizancium zavaros politikai állapota a IV. században. A nyugati gótok, a húnoktól szorongatva, elhagyták déloroszországi lakóhelyüket, 376-ban benyomultak a mai Duna-Bulgáriába, sok várost, köztük Bizanciumot is elpusztították s 402-ben nyugat felé elvonultak. Sok bajt okoztak a húnok (441—446.) meg a keleti gótok (476—489.). A VI. században a Duna északi oldalán szlávok települtek le. A pannoniai szlávokat leigázták az avarok, de a keletiek szabadon és önállóan fejlődtek. Ez a keleti szláv nép volt a mai bulgár nemzetnek az alap-anyaga. Falvakban laktak, földet műveltek és egyes törzsekre voltak oszolva kenézek főnhatósága alatt. Eleinte sokat háborgatták Bizanciumot. Átléptek a Dunán, messze előre nyomultak délre, hogy fosztogassanak és rabszolgát szerezzenek. 552-ben egész Szalonikiig nyomultak s ott teleltek. A VII. század elején Bizancium Perzsiával, Szíriával és Egyiptommal háboruskodott, azalatt a szlávok egész a Peloponneszsig előnyomultak. A VII. század első felében Mőziát, Trákiát és Makedoniát már szlávok népesítették be, sőt Makedóniát már Szlaviniának is nevezték.

A szlávok új hazájukban is megtartották a törzs-rendszert. A történelem a következő törzseket említi: a Szeverinusok a Balkán keleti részén; hét meg nem nevezett törzs Mőziában, a Timocsánusok a Timok mellett, a Moravczik a Morava mellett, a Drugovitik, a Szacsudátik és Rachinik Szaloniki környékén, a Sztrumzik az alsó Sztruma mellett, a Szmoljánusok a Meszta mellett, a Barszjazik Közép Makedóniában Ochridától Veleszig. Ki tudja milyen sorsuk lett volna, ha a VII. század második felében le nem igázták volna őket a bulgárok. A bulgárok uralaltáji, pontosabban török-tatár eredetű, nomád népek voltak,

Keresztül verekedtek Dél-Oroszországon, sokáig laktak a Volga partján, majd Besszarábiában, míg végre egy részük 678-ban átlépte a Dunát s elfoglalta a romanizált trákoktól és szlávoktól lakott Möziát, akkor még Bizantium birtokát. Az elnyomott földműves szlávokat ugyan leigázták, de ezzel szemben elvesztették nyelvüket, mert valószínűleg sokkal kisebb volt a számuk. Állítólag csak 25,000—30,000 ember lépte át a Dunát. Az így keletkezett keverék népnek nemcsak a közbeszédben lett szláv a nyelve, hanem az egyházi és állami is ez volt.

Az új szláv-bulgár cárság az egész szlávságnak legfőbb erőssége lett s az összes szlávokkal való együttérzést mind a mai napig fenntartotta. Nyugat-Európa csak egy nagy népvándorlást szenvedett végig, de a Balkán-félszigeten megisméltődtek a népvándorlások egész a késő középkorig. A bulgárok előtt és a bulgárokkal együtt jöttek még be hunok, avarok, később kunok, besenyők, tatárok stb. Sok közülük beleolvadt az eredetileg ott lakó népekbe, mások változatlanul megmaradtak más néven. Ily pld. a gagauszok vagy gagaucok Jireschek szerint a kunok utódai. A folytonos háborúk miatt aztán még sok nevezetes néprajzi változás történt.

A legnagyobb változást azonban a törökök okozták, mert gyorsan benépesítették Bulgáriának nagyrészét. Filippopolisz és a Balkán-hegység közt egészen a felszabadító háborúig török volt a lakosság nagyobb része. A falvak, hegyek, hegycsucok, folyók nevei és határnevek tanuskodnak róla, különösen a Maricza-lapályán, hogy mily erőszakos volt a törökök uralma: ezen a vidéken nem maradt bulgár lakosság, amely a régi, szláv elnevezéseket fenntartotta és tovább származtatta volna.

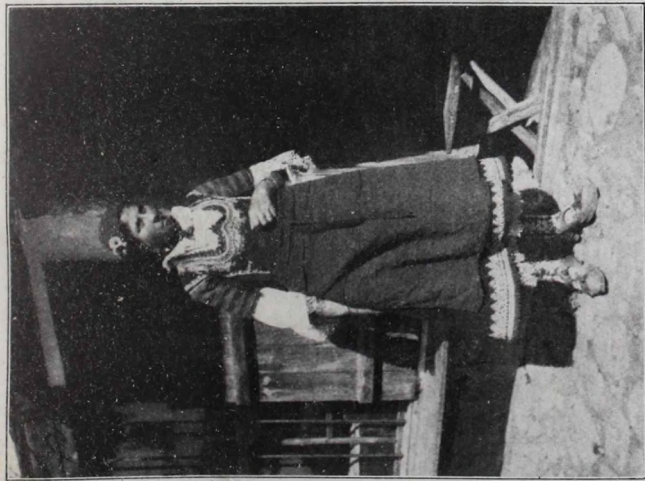
A bulgárok egy része a hegyekbe vonult vissza s ott nyugodtabban éltek és szaporodtak. A törökök, különösen a magyarokkal, lengyelekkel és oroszokkal folytatott örökös háborúban lassankint elvesztegették népük virágát, a pestis és más ragadós betegség megtizedelték a fatalisztikus törököket

s a terjeszkedő bulgárok lassankint beszivárogtak a falvakba és városokba. Különösen gyorsan kezdett a bulgárság szaporodni, amikor a janicsárokat kiirtották és eltörölték s a bulgárok nem voltak kötelesek többé fiaikat janicsárnak beszoigáltatni.

A két utolsó száz esztendőben valóban csodálatos volt a bulgárok terjeszkedése. Egyes falvak egész nagy területeket népesítettek be, a török földbirtokosok, sőt az egyházi és iskolai uradalmak is bulgár munkásokat szerződtettek, ezek persze állandó letelepülők lettek s lassankint maguk is birtokokat szereztek.

A legerősebb török gyarmatosítás Kelet-Bulgáriában volt. Lassan, de állandóan fejlődött s nemsokára egészen összefüggő, zárt törökség honolt a Balkán-hegység mindkét oldalán, a Duna és Drinápoly közt; még ma is, bár a törökök nagy mértékben kivándoroltak innen, még egyes helyeken mindig erős túlsúlyban vannak. Ennek a török telepítésnek sztratégiai oka volt. Sűrű török népességgel akarták elzárni a Sztambulba vezető útát. És éppen Kelet-Bulgáriában a bulgár elem is meggyengült a sok görög, gagausz és tatár betelepedés következtében. Sok bulgár helynév és bulgár templomok emléke bizonyítja tisztán törököktől lakott területeken, hogy ott hajdan bulgárok laktak, de vagy elhagyták falvaikat, vagy pedig áttértek mohamedánus vallásra.

A sok háború és belső zavarok miatt igen sok bulgár vándorolt ki a török területről Magyarországba, Romániába vagy Oroszországba. A 17. század végén, amikor az osztrák és magyar hadsereg benyomult nyugati Duna-Bulgáriába, a helyi lakosság hozzájuk csatlakozott. De a háború a törökökre nézve kedvezően végződött s akkor nagyon sok bulgár vándorolt át Magyarországba. Ugyanez történt 1741-ben is, mert sok katolikus bulgár vándorolt át hazánkba s még ma is élnek, különösen Vingán és Óbesenyőn. Mindegyik orosz-török háború következtében nagy volt a kivándorlás Romániába és Oroszországba, a legnagyobb 1828–29-ben. A menekültek egy

XXXI. tábla : Szamokoffi népviselet.

Belogradcsik vidéki népviselet.

része ismét visszatért s különösen Dobrudzsa elnéptelenedett falvaiba települtek le.

A drinápolyi béke után nyugalmasabb idő következett s megint temérdek bulgár vándorolt le a hegyekből s különösen a városok népe erősödött és gazdagodott. A törökök nem voltak képesek az árvízhez hasonló bulgár előnyomulással szemben török lakósságot telepíteni a gyér népességű vidékekre, azért örömmel üdvözölték azokat a cserkeszeket és tatárokat, akiket Oroszországból elűztek (1861—64) s letelepítették őket a bulgár falvak közé. Valóságos isten ostorai voltak azok a békés bulgár földművelő néppel szemben.

Az 1877—78. évi orosz-török háború és Bulgária felszabadítása okozták az utolsó nagy változást. A kegyetlen cserkeszek az utolsó szálig elmenekültek, a törökök, tatárok és pomákok (mohamedánus bulgárok) igen nagy része szintén elköltözött a kivonuló török csapatokkal együtt. Sokan visszatértek ugyan, de a mohamedánusok kivándorlása azokról a vidékekről, amelyeken lényeges kisebbségben vannak, mind a mai napig tart. Helyettük sok bulgár tért vissza Makedoniából és Drinápoly környékéről, sőt még Oroszországból, Romániából, Magyarországból és Kis-Ázsiából is. A törökök kegyetlen örmény-mészárlásai előtt sok örmény is Bulgáriába, különösen Várnába menekült. A görögök egy része meg az üldöztetések előtt menekült Görögországba (1907). Talán valamennyinél fontosabb népmozgalmat okozott a legutóbbi Balkán-háború, mert elűzött és menekülő bulgárok népesítették be az Egei-tenger vidékét, mivel onnan meg a görögök költöztek ki. A törököktől elhódított területről is temérdek török vándorolt ki.

A népesség száma, sűrűsége, szaporodása és mozgalma.

Az 1910. évi népszámlálás szerint Bulgáriában 4,337.516 lélek lakott és pedig 2,206.685 férfi és 2,130.828 nő. Az ország népességének közepes sűrűsége tehát 45, vagyis átlag 45

ember lakik egy-egy km²-en. Az ország sűrűsége tehát éppen olyan, mint Európa közepes sűrűsége. Ez az aránylag kicsiny népsűrűség a nép foglalkozásának következménye. A mi földrajzi szélességünkön a földművelés és állattenyésztés miatt a népsűrűség nem lehet nagy. Ehez még más okok is járulnak, u. m.:

1. a korábbi idők bizonytalan élete;
2. a sok kivándorlás;
3. a kezdetleges közegészségügyi állapotok.

A bukaresti béke után a 282,131 lakosú Dobrudzsát elvették s helyette az Egei-tenger partvidékét kapta Bulgária 516,000 lakóssal. Az 1915.-i egyezmény alapján még Törökország területéből is Bulgáriához csatoltatott Drinápoly és Dimotika környékén olyan terület, amelynek mintegy 58,000 lakosa volt. Így tehát a világháború előtt Bulgáriának mintegy 4,619.000 lakosa volt, vagyis négyszögkilométerenkint 40.5 ember lakott. A népsűrűség nem egyenletes. Nem is felel meg a földrajzi körülményeknek, mert főképpen politikai és történeti okok változtatták meg, így különösen a mohamedánusok erős kivándorlása a felszabadítás után. Éppen a partvidéken, ahol nagyon sűrű lakosság található helyett, ott éppen nagyon gyér a népesség. Így pld. Burgasz környékén csak 29.6 és Varna környékén 36.5 a népsűrűség. Leggyéresebb népességű kerületek Balcsik (20.3), Kotel (22.4), Pestera (24) és Szamokoff (25.5). A két utóbbi hegyes, Balcsikban pedig nagy a vízhiány s mivel a románok elvették, sokan kivándoroltak belőle. Sűrűn lakottak a következő kerületek: Tirnovo (57.9), Vidin (53.9), Ruszcsuk (53.5), legsűrűbben lakott Vidin (84.8) és Gabrovo (83.5) járás, mert nagyon kicsinyek és a városi lakosság dominál. Így tehát általában Duna-Bulgáriát mondhatjuk sűrű lakosságúnak egész a hegyekig, azután meg a Marica medencéjét és a kisebb medencéket. Magasság sze-

rint a következőleg oszlik meg a népesség (1900. évi sztatistika):

magasság:	0—230,	200—500,	500—900,	900—1400,	1400—2000 m
sűrűség:	46·4	39·62	44·79	13·59	1·37

A bulgárok természetes szaporodása elég nagy, de a sok kivándorlás miatt ez a sztatistikában nem nagyon tűnik fel. 1887—1910 között a bulgárok szaporodása évi átlagban 1·82% volt, a törökök száma pedig ugyanezen idő alatt évenként átlag 0·81%-kal csökkent.

1910-ben a városi népesség 10·12%, a vidéki 80·88% volt.

A népesség még ma is nagyon mozog. Különösen a törököktől elhagyott vidékekre települnek sokan, egyrészt az ország hegyes vidékeiből, másrészt Makedoniából és Trákiából; Várnában a lakosságnak mintegy 30%-a ilyen újonnan bevándorolt elemekből áll. Szófiában a bennszülött lakosság csak 36·7%-át teszi az egész népességnek, s a külföldről bevándoroltak száma 18%. Természetes, hogy a bevándorlás nagyobb a városokba, mint a falvakba. A városokba különösen a férfiak vándorolnak be, ezért a városokban 1000 férfira 935 nő, a falvakban pedig 973 nő jut. A nők arányszáma különben átlag (966), éppen olyan, mint a többi dél-európai országban. Érdekes, hogy a nők arányszáma nemzetiségek szerint nagyon különböző. Az örményeknél csak 812, a cigányoknál 940, a törököknél 968, a tatároknál 946, a bulgároknál 970, az oláhoknál 988, a gagauszoknál 1004 és a zsidóknál 1008 nő jut 1000 férfira.

Az idegenek száma folyton csökkenik, ma már csak 43.479.

A bulgárok.

Bulgária népességének csak 80%-a bolgár, de nem minden bolgár lakik Bulgáriában, hanem sokan laknak a környező államokban.

Az ország területén sem egyforma sűrűn laknak. Legtisz-

tább a bulgárság nyugati Közép-Bulgáriában, mert ott csak nagyon kevés zsidó, török és cigány lakik, Szófiában pedig sok külföldi, különösen az Osztrák-Magyar monarchiából. Nyugati Duna-Bulgáriában is még 70—90% a bulgárok száma, míg Duna-Bulgária keleti részében nem mindenütt éri el az abszolút többséget. Így pld. Kamenlar és Oszman Pazar kerületekben a bulgárság a 20%-ot sem éri el, mert sok a török. Keleti Közép-Bulgáriából sok török vándorolt ki, azért ott a bulgárok túlsúlyra jutottak. Dél-Bulgáriának nyugati részén aránylag több a bulgár, a keleti részén a török.

Az 1910. évi népszámlálás szerint a Bulgáriában lakó összes bulgárok száma 3,497.974 volt, vagyis 80.64%. A bukaresti béke következtében 134.331 bulgár Romániához csatoltatott. Ezzel szemben 250.000-en vándoroltak be Makedóniából és Trákiából. A bulgár nyelven beszélő összes népesség számát most az ország területén, mintegy 3,750.000-re tehetjük.

A bulgárok legnagyobb része görög-keleti vallású, ez az állam hivatalos vallása, de vannak mohamedánus, katolikus és protestáns bulgárok is. A mohamedánus bulgárokat általában pomákoknak nevezik, számuk mintegy 400.000. Legnagyobb-részt erőszakkal térítették őket át, a XVII. és XVIII. században. A városokban felvették a török nyelvet és szokásokat is, de a falvakban nem. Gyűlölnek a keresztény-bulgárokat, de nem szeretik a törököket sem s mivel nem szívesen túrték keresztény testvéreik uralmát, sokan kivándoroltak a törökökkel együtt. A pomákok legsűrűbben Csepino körül laktak s a nemzeti öntudat felébresztése végett itt iskolákkal is próbálkozott a kormány, de eredménytelenül. A vallási kapocs erősebbnek bizonyult, mint a nemzeti. Az újabban Bulgáriához csatolt területeken még nagyobb a pomákok száma. Ezek közül részben a hittérítők működésének hatása alatt, részben az erőszaknak engedve, sokan áttértek a görög-keleti vallásra s ha a háború szerencsésen végződött volna, ezek ma már bizonyosan mind

XXXII. tábla : Parasztok a Rodope-hegységben. (Anya és fia).

kitűnő hazafiak lennének. De mivel Drinápoly újra elveszett, a megért bulgárok nagy része is ismét visszatért mohamedánusnak. Ha a kormány kellő időben közbe nem lépett volna, igen sok pomák kivándorolt volna a törökökkel együtt s egész vidékek elnéptelenedtek volna.

A bulgár katolikusokat paulikanusoknak (pavlikeni) nevezik, néhány faluban élnek Duna-Bulgáriában és keleti Közép-Bulgáriában, a Duna mentén, aztán meg a Marica síkságán Filipopolisz környékén. Régebben sokkal többen voltak, de a 18. században sokan áttértek, még többen kivándoroltak, különösen Magyarországra.

A paulikánus név az örmény paulikánusoktól származik. Némelyek azt hiszik, hogy ezek utódai volnának a bogumileknek vagy patarénusoknak. Kétségtelen, hogy a 17. századig eretnek szektához tartoztak s csak a franciskánusok térítették őket át, s ez annál inkább sikerült, mert a görög-keleti papság nagyon gyűlölte a paulikánusokat. A 17. században nagyon megerősödött a katholicizmus, Csiprovicban volt a püspöki székhely, de aztán üldözni kezdték őket, s ma összesen 23.000-en vannak.

A múlt század második felében a bulgárok és görögök közt kitört vallási viillongások következtében sok görög-keleti vallásu bulgár katholizált és görög-katolikus lett. Ilyenek most sokan térnek vissza a Bánságból és ezeket bánsági bulgároknak nevezik. Az összes katolikusok száma Bulgáriában 32.149.

A protestáns bulgárok száma még kisebb (6254), pedig jó iskoláik, sok papjuk és templomok van.

Bulgárián kívül is lakik sok bulgár. Makedoniának abban a részében, amely a bukaresti béke után Görögországnak és Szerbiának jutott, mintegy 900.000 bulgár él.

A mostani háború alatt újra visszakapták iskoláikat, püspökeiket s így mintegy 600.000 lélek szabadult fel. Kukus és Szaloniki környékén, bár sokat üldözték őket, még mindig

vagy 250.000 él. Dobrudzsában és Romániában is sok bulgár van. A városok közül különösen Tulcsában, Babadagban, Konstanzában és Macsinban laknak számosan. A régi Dobrudzsában mintegy 50 000-en, abban a részben, amelyről Románia javára le kellett mondani mintegy 140.000-en élnek, különösen Szilisztria és Dobrics között, meg a Duna mentén. A 19. században sok bulgár kolónia volt Romániában, de ezeknek nagy része beolvadt a románságba.

1833-ban a Timok és a Krajna vidéke Szerbiához csatoltatott és már akkor 150.000-re becsülték az ott lakó bulgárok számát. A berlini békével még több olyan terület jutott Szerbiához, amelynek lakóssága magát bulgárnak vallotta. Ma ezek mind fel vannak szabadítva a világháború folyamán; ha a torlak dialektust beszélő népeket mind bulgároknak nevezhetjük, akkor összes számukat mintegy 200.000-re tehetjük.

Az 1897. évi orosz statisztika szerint Besszarábiában, Cherszonban és Tauriában 172,659 bulgár él. Legnagyobb részük Bolgrád város környékén lakik, németek és törökül beszélő gagauzok közt.

Magyarországon a Bánságban mintegy 33.000 katolikus bulgár lakik. Ezenkívül laknak még Kelet-Trákiában, Kis-Ázsiában és még szanaszét a világon mindenfelé s valószínű, hogy az összes bulgárok számát mintegy 5,550.000-re tehetjük.

A bulgárok különböző dialektusokban beszélnek ugyan, de azért olyan éles közös vonásaik vannak, hogy minden más szláv nyelvtől határozottan elkülönül. Legfeltűnőbb vonásai a következők:

1. A deklináció régi módjának eltűnése. A végződés helyett praepositiókat használnak, megjegyzendő, hogy a dativust és accusativust egyformán alakítják. Éppen így van a román és az albán nyelvben.

2. Az infinitivus majdnem teljes eltűnése, helyette alárendelt mondatokat alakítanak hogy-gyal.

3. A névelő szóvégi függesztése. Ez a többi szláv nyelvből teljesen hiányzik: vol = ökör, vola = az ökör, krava = tehén, kravata = a tehén, more = tenger, moreto = a tenger. Ebben is hasonlít a bulgár az albánhoz és a románhoz.

4. A hangsúlyozásban nincs az a szigorú törvényesség, mint a szerb nyelvben és a hangok emelkedő és eső hangsúlyozása sem, hanem a bulgár nyelv csak hangsúlyos és hangsúlytalan, félhosszú és rövid hangokat ismer.

A bulgár dialektusokat egyes hangok kiejtése szerint állapíthatjuk meg, különösen alkalmas erre a lja, lje hang kiejtése. Így pld.: a nyár szót nyugaton leto-nak, a nyáriast leten-nak, északkeleten ljato-nak és leten nek, délkeleten ljato-nak és ljaten-nak ejtik. Az ószláv ty hangot Bulgária legnagyobb részében ma st-nak mondják, Bulgária nyugati részében pedig kj-nak. Ez a két utóbbi kiejtés emlékeztet a szerbre, de azért elfogultság volna ezt a nyelvet szerbnek nevezni.

Viselet.

Mivel Bulgária hegyes-völgyes ország, azért a régi népies viseletek megmaradhattak mind a mai napig. Tudjuk, hogy minél tagozottabb valamely terület, annál változatosabb az etnografia. Nyugati Közép-Bulgária a legérdekesebb ebben a tekintetben. Alig 10.000 km²-nyi területen öt-hat féle, teljesen különböző viseletet találhatunk.

Mint mindenütt úgy Bulgáriában is a női viselet sokkal változatosabb, mint a férfiaké. Az ing látható részeit, az újjat, a mellet szép hímzés és horgolás díszíti. A legszebb hímzett újjakat Szófia és Dubnica kerületekben lehet látni, de Nyugat-Makedóniában talán még ennél is szebbek. Nyugati Közép-Bulgáriában az ing ruha alá rejtett része durva kender szöveteiből van. Nyugati Duna-Bulgáriában az ing legnagyobb része látható, ott tehát vékony lenszövetből, sőt néha selyemből van. Az ing fölött az egész országban különböző alakú szok-

nyát hordanak és ezt szukman-nak nevezik. Radomir, Küssztendil, Dupnica és Szamokoff kerületek, továbbá Kelet-Bulgária néhány helyének kivételével a szukman egész a vállig ér. Radomir és Küssztendil kerületekben a szukman újjai a könyökig érnek, tarka zsinórozással vannak díszítve, Dupnica és Szamokoff kerületekben pedig más, leginkább gyapotszövetből készült tarka csikokból van összevarrva. A szukmant durva, nehéz, otthon szőtt, u. n. sajakból készítik, a színe rendszeren sötét, gyakrabban kékes, ritkábban zöldes színű. Kelet-Bulgáriában a szukman tarka csikos, gyapotszövésű posztó (kundenik). Némely helyen olyan rövid a szukman, hogy a hímzett ing kilátszik alóla. Máshol az ing nem látszik ki, de helyette a szukmant ékesíti tarka csikos fodor. Szredna-Gorában a szukman bő, sűrűn ráncos, Traun vidékén szűk, feszes. Legtöbb helyen a szukman melli része szélesen ki van vágva. Duna-Bulgária legnagyobb részében tarkán csikos katrincát viselnek, a katrinca térdig ér, de nem mindig egyforma hosszú elől és hátul.

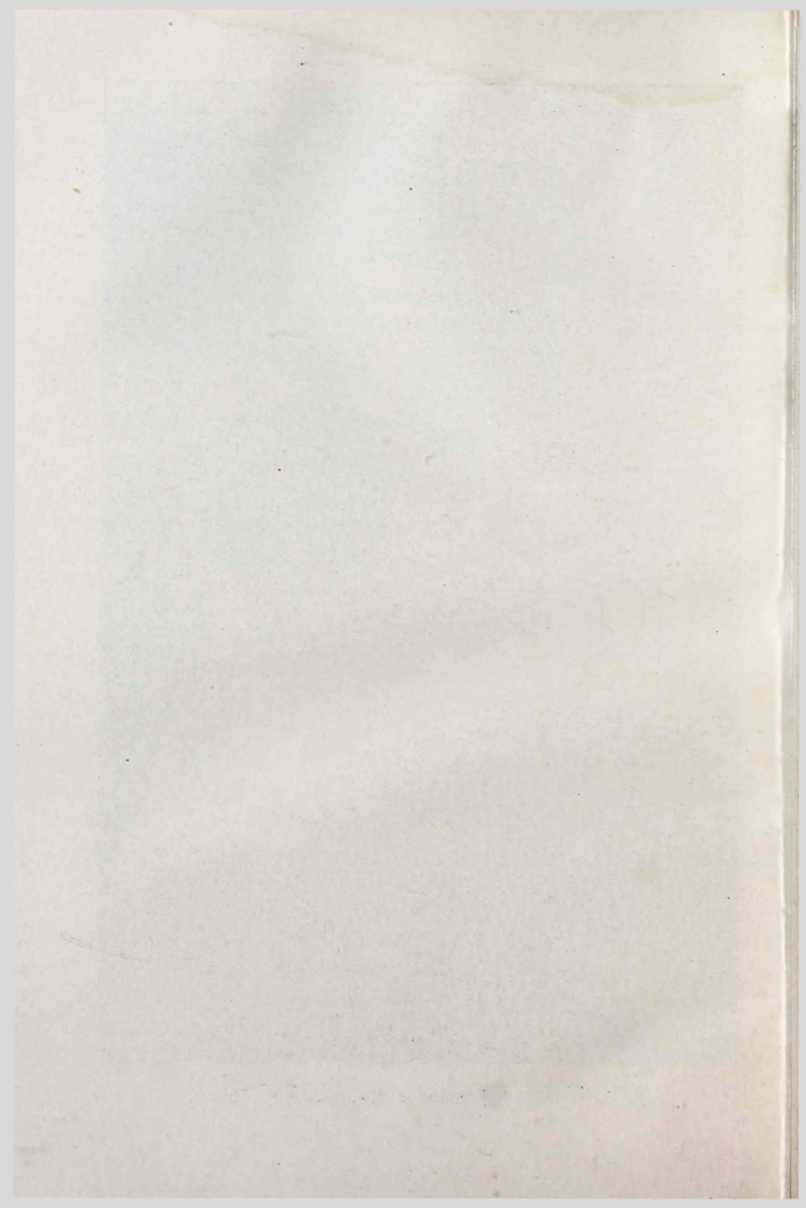
Vidin környékén a rövid katrinca sűrűn ráncolt és kacérul libeg járás közben. Orehovo kerületekben is ilyen rövid a katrinca. Ruszcsuk vidékén valódi szoknyát viselnek az asszonyok.

Nyáron a nők felső testét csak az ing fedi, hűvös időben és ünnepnapon az ing fölé még nyílt mellényke is jön. Télen mindenütt felső ruhát is viselnek, újjatlan kabátkát, prémkabátot. Helyenkint a felső ruhának nincs újja, más helyen könyökig érő, néhol pedig egészen hosszú újja van. Bulgária területén a prémes zekék díszítetlenek, a kabátkák újjatlanok, de Nyugat-Makedóniában nagyon tarkák, sokszor ezüst és arany paszománttal ékesek.

A fejdíszítés mutatja a legjellemzőbb különbségeket. Sok vidéken természetesen a leányok feje egyáltalán nincs fedve. A Duna mentén sokféle fejdíszűk van s ez karikából áll, amit fehér kendővel vonnak be. A Balkán északi előhegyeiben

XXXIII. tábla : Pásztor a Rodope-hegységben.

hajdan igen szép ilyen fejpántokat viseltek, de ezek majdnem egészen eltűntek. Szófia kerületben a nők hosszú fehér kendőt kötnek a fejük körül, a Rodopeban a fehér kendő elül a hímzett fezre van erősítve. A hegyvidéken a fejkendő (samija) rendszeren sötét; a Duna mentén, de más vidékeken is fiatal asszonyok és leányok, vékony, virágos kendőt viselnek, amely csak a fej hátsó részét takarja. Majdnem minden asszony derekát öv vagy széles csattos szij, vagy mindkettő övezi. Mindegyiknek van köténye is, ez különösen Kelet-Bulgáriában nagyon tarka. A nőknél sok az arany, ezüst, sárgaréz, ólom, üveg és másféle ékszer, különösen függők, nyakláncok és karperecek.

A férfiak viselete sokkal egységesebb. Megkülömböztetünk fehér nadrágu (belodreskofci) és fekete nadrágu (csernodreskofci) bulgárokat. A fehér férfiruha ma csak az igazi Duna-Bulgáriára és nyugati Közép-Bulgáriának egy részére terjed ki. A fehér nadrág szűk, a fekete (poturi) bő.

A két szélsőséges nadrágforma között átmeneti alakok is vannak. Az igazi fekete nadrágosok főképpen a hegyvidéken laknak. Széles övük, mellényük (elek), rövid kabátjuk (doramnik), vagy rövid újjú dolmányuk (dolakatec), vagy pedig prémes dolmányuk van (szaltamarka). Télen bundát s ha hosszú útra indulnak, kecskeszörből készült szürt (jamurluk) viselnek. A fejüket prémsapka fűdi.

Vidéken ember és asszony bocskorban jár, de nagyon kezd terjedni a bőrcipő, így pl. a Szófia vidéki kacér paraszt-asszonyok sokszor elegáns, keskeny csizmacskába szorongatják a lábukat. Az asszonyoknak rendszeren vastag, tarka harisnyájuk van. A férfiak pedig szártekerővel*) védik a lábszárukat. Nyáron sok helyen mezitláb járnak, de nyugati Közép-

*) A „Wickelgamaschen“ német elnevezés helyett ajánlom ezt az új, magyar szót. Cholnoky.

Bulgáriában mindig van lábravalójuk. Viselnek horgolt, bokáig érő lábszárvédőt (kamasnit) is.

A népviselet gyorsabban változik, mint gondolnók. A szép, tarka, síksági viselet behatol a hegyek közé is s ha nem is terjed el egészen, de ünnepnap viselik. Sok helyen, különösen Szófia vidékén a nők gyakran változtatják a divatot s igyekeznek szépek lenni. A várossá fejlődött falvakban megőrizték még a népies viseletet, így Tranban, Radomirban, Kulában, Trojánban stb. Sok faluban meg viszont a közönséges városi viselet terjed el, különösen Tirnovo környékén.

A néptípus.

Gondolhatjuk, hogy olyan területen, ahol olyan nagy a népkeveredés, mint a Balkán-félsziget keleti részén, ott egységes néptípus nem fejlődhetett ki. Vateff S. dr. több mint 300.000 egyénen végzett antropometrikus mérései ezt kétségtelen bebizonyították. Az egész ország területén a kék szemű, szőke hajú, fehér bőrű egyének száma csak 5%; a barna szemű, barna hajú, sötét bőrű egyéneké 50%, a vegyeseké, szürke szeműeké, barna, vagy szőke hajúaké, fehér vagy sötét bőrűeké 45%. A szőkék leginkább keleti Közép-Bulgáriában, Duna-Bulgária északnyugati részében és Makedoniában találhatók.

A bulgárok közép nagyságúak, legkisebbek középső Duna-Bulgáriában, éppen ott, ahol a barna típus is túlnyomóan uralkodó. A legmagasabb termetűek keleti Közép-Bulgáriában laknak. Makedoniában magasabbak, mint Bulgáriában. 1300 koponyán végzett mérések szerint a mezokefaloszok túlnyomóak, de különben mindenféle alak előfordul. 5020 katonán végzett mérések szerint a közepes index 79·65 (redukálva 77·65), 1281 koponyán 77·95. Duna-Bulgáriában a brachikefalosz típus látszik túlnyomónak lenni, keleti Közép-Bulgáriában pedig a dolihokefália. Észak-Makedoniában a legerősebb a brachikefália, mert vannak élők 95·2 indexxel. Ezeknek egészen külö-

nős koponyájuk van, halánték-részük előugrik, fejük hátulsó része lapos, mintha le volna vágva.

A legtöbb bulgárnak (83%) hosszasa arca van. A széles arcuk (17%) leginkább Duna- és nyugati Közép Bulgáriában élnek. Orruk rendszeren egyenes, szemüregük magas. Az agyvelő súlya: férfiaké 1380, nőké 1260 gramm.

Műveltség.

A mult század elején belátták a bulgárok, hogy messze elmaradtak a többi művelt nép mögött s csakis iskolák segítségével lehet még a többi balkán népet utolérni. amelyek sokkal kedvezőbb viszonyok között éltek. Már a törökök idejében keletkeztek iskolák és diplomok, de csak a felszabadulás után fejlődött ki az iskolaügy rendszeresen.

1910-ben volt egy egyetem három fakultással, továbbá 5369 egyéb iskola. Ezeken 13.957 tanár és tanító működött. Az összes tanítványok száma 537.931-re rugott. Az iskolák következtében a műveltség gyorsan emelkedik. Irni, olvasni tudott 1887-ben 10·10%, 1892-ben 15·6%. 1900-ban 23·8%, 1905-ben 27·9%. Az 1915. évi sorozás alkalmával a szemlére került fiatalok közül 98% tudott írni, olvasni, amiből látni, hogy analfabéták ma már csak az öregek.

Idegen népek Bulgáriában.

Bulgária lakosságának majdnem 20%-a idegen eredetű. Ezek legnagyobb részét későbbi bevándorlottak.

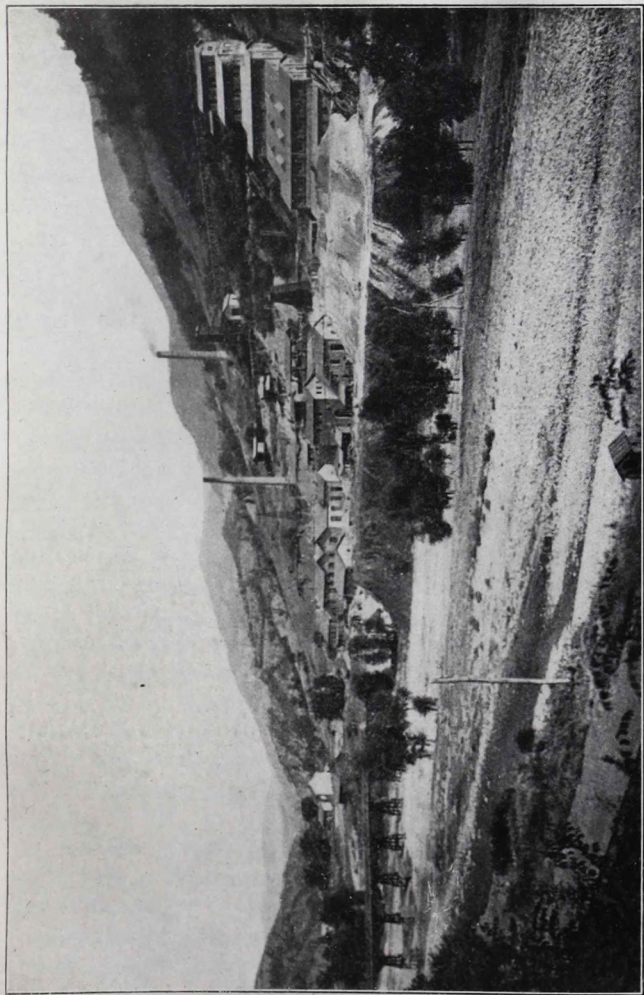
A görögök legnagyobb része keleti Közép-Bulgáriában él, különösen a Fekete-tenger partján. Itt még vannak tiszta görög városok is, mint Szoszopol és Messzemvrija, továbbá erősen keveredettek, mint Anchialo, Burgasz, Varna, Vassziliko és Achtopol. A görögök másik része a Marica síkságán, a harmadik pedig az alsó Tundzsánál lakik. A tenger partján ősidőktől fogva ott laknak, de az ország belsejébe valószínűleg csak a

középkorban jutottak. Csakis úgy tudják magukat fönntartani, hogy elgörögösítették a bulgárokat és a gagauszukat; jelenleg rohamosan fogynak. 1900-ban még 69.000-en, 1910-ben már csak 48.000-en voltak. Az ország jelenlegi, szerződéssel biztosított határai között megint 90.000-re tehető a számuk.

A *gagauszok* görög-keleti vallásúak ugyan, de törökül beszélnek. Valószínűleg a 13. század közepén bevándorolt kunok utódai. Gyorsan bulgárokká vagy görögökké lesznek. Egyrészüket elbulgárosodott, bár szüleik még törökül beszélnek. Másrészüket Oroszországba vándorolt ki s Besszarábiában ma 70.000 gagausz él. Viszont Romániából sokan vándoroltak vissza.

A *törökök* az idegen népek közt a legnagyobb számúak. Folytonosan fogynak ugyan a kivándorlások következtében, de azért még mindig 12%-át teszik a lakosságnak. Legsűrűbben Észak-, Közép- és Dél-Bulgária keleti részén laknak, meg azokban a városokban, amelyek a török időkben várak voltak. Legnagyobbrészt kivándorolnak azokról a vidékekről, ahol bulgárok telepedtek közéjük, sőt már az orosz-török háború idejében elhagyták azokat a vidékeket, ahol sokat raboltak és kegyetlenkedtek. A mohamedánusok száma 1884-ben még mint egy 27% volt, 1910-ben pedig már csak 14%. A törökök összes száma az országban ma mintegy 550.000-re tehető, ezek közül 200.000 az Egei-tenger partján lakik. A mohamedánusok száma nagyobb, mint a törököké, viszont a törökül beszélők száma is nagyobb, mint a törököké, mert a gagauszok, továbbá az örmények és cigányok egy része is törökül beszél.

A *cigányok* a 15. században telepedtek le közvetlenül a törökök után. Egész Bulgáriában szanaszét elszórva élnek, rendszeren piszkos kunyhókban a faluvégeken, de sokan közülük még ma is kóborolnak. A keresztény cigányok hamar bulgárokká lesznek, de a mohamedánusok törökök maradnak. Számuk, különösen a városokban beolvadás következtében apad. Ma mintegy 130.000-re lehet őket becsülni.

XXXIV. tábla : Plakalnica-Medua-Planina bányáinak rézolvastói.

A zsidók ős idők óta települtek le a Balkánon. Már Pál apostol jelentékeny zsidó telepeket talált Szalonikiban, Athenben és egyebütt. A középkorból is többször említik a zsidókat, Tirnovoban még ma is van régi zsidó-temető. A törökök nagyon türelmesek voltak más vallásúakkal szemben s az ő uralmuk idejében sok zsidó vándorolt be Bulgáriába. 1550-ben írja Zen, hogy Szófiában spanyol- és magyar zsidók élnek, Gerlach pedig azt említi 1578-ban, hogy Szofiában több, mint 300 zsidó él. német, olasz és görög iskoláik vannak, de leginkább németül beszélnek. A 16. században a spanyolországi, kegyetlen üldözések elől temérdek zsidó menekült Szalonikín, Konstantinápolyon, Itálián és Szerbián keresztül Bulgáriába. Szefardimnak nevezték őket s lassankint, a 17. és 18. században úgy felszaporodtak, hogy az askinaszinak nevezett, más nyelven beszélő zsidókat majdnem mind beolvasztották. A legtöbb zsidó a városokban lakik, csak mintegy 1500-an élnek Kusz-tendil és Dupnicza vidékén falvakban. Ujabbán Bulgáriába is betolakodnak az úgynevezett lech-evudij, vagy lengyel-zsidók, Ausztriából, Oroszországból és Romániából. Az összes zsidók számát ma Bulgáriában mintegy 44.000-re tehetjük, ezeknek negyed része Szófiában lakik, 53%-uk tud írni és olvasni.

Az oláhok leginkább a két utolsó évszázadban vándoroltak át a Dunán Bulgáriába, hogy a romániai nagybirtokosok türehtetlen nyomása elől meneküljenek. Ezért legnagyobbbrészt a Duna mentén települtek le. Vidin környékén laknak a legtöbbben, csatlakozva a Timokon túl a szerbiai nagy oláh-telephez.

Bulgária nyugati részében szétszórva élnek az aromunok, vagy ahogy a bulgárok nevezik őket, a cincárok. Makedoniából vándoroltak át ezek s kiskereskedők, korcsmárosok, mint nálunk a falusi zsidók. Ugyancsak aromunok az úgynevezett kucoláhok, de ezek hegyi pásztorok.

Az igazi oláhok száma mintegy 80.000, az aromunoké

valami 10.000, ezeknek kisebb fele hegyipásztor. Mind görög-keletiek, de csak 15%-uk tud írni és olvasni.

Tatárok voltak már Bulgáriában a középkorban is; akkor még nevezetes politikai szerepük is volt, de ma már csak 6586-an vannak s leginkább Várna kerületben élnek. Csak mintegy 7.75%-uk tud írni és olvasni.

Az örményeket még a bizanciumi császárok telepítették le a Maricza lapályán, hogy a birodalmat védelmezzék a bulgárok ellen. A török időkben legnagyobb részük a városokba telepített iparosnak, kereskedőnek meg török hivatalnoknak. Ujabban ismét sok örmény vándorol át Törökországból. Ma összesen mintegy 13.500-an lehetnek, több mint fele tud írni és olvasni.

Ezeken kívül van még egy sereg idegen elem, de olyan kevesen, hogy összes számuk sem múlja felül az ötezeret, ezek közül is mintegy 4500 a német, leginkább városi lakó, csak Orechovo és Sumla kerületekben van néhány dél-magyarországi sváb földműves.

A bulgárok türelmesek a nemzetiségekkel szemben s nem bulgárosítják őket el erőszakosan, mint ahogy a szomszédos balkáni államok teszik nemzetiségeikkel. A bulgárok északon az oláh nyelvet, keleten a törököt könnyen tanulják meg, de nyugaton a kisebbségnek kell megtanulnia a bulgár nyelvet, ha meg akar élni.

II. RÉSZ.

A nép gazdálkodása.*)

Bulgáriában a nép gazdálkodásának alapja a földművelés és marhatenyésztés, ezenkívül a kézműipar, némi kezdetleges gyáripar, kereskedelem és csekély bányászat.

A mult század elején Törökországban a bulgárookra nézve kedvező átalakulások történtek: a janicsárok végnapjai elkövetkeztek, ezentúl a keresztények csak fejadót fizettek s nem kellett legerőteljesebb fiaikat beszolgáltatni janicsárnak; Oroszország védelmébe vette a Török-birodalomban lakó keresztényeket; 1839-ben, a gyülkhánéi heti-serif szerint minden alattvaló szabaddá lett és visszanyerte jogait.

Ezeknek a változásoknak hatása alatt a bulgárok özönével jöttek le a hegyekből a városokba s ott csakhamar pezsgő kisipar és kereskedelem fejlődött ki. Vászon-, bőr-, vas-, réz-, fa- és kötél-árak, durva gyapjuszövet (abaposztó), nehéz posztó (sajak), szövött övek és harisnyák, hímzett ruha- és cipő-félék készültek itt, elterjedtek az egész nagy Török-birodalomban s megtöltötték a boltokat és vásárokat.

A krimi háború után a nyugateurópai befolyás erősen megnövekedett, gőzhajók jártak a kikötőkbe, néhány vasutat is építettek s ezzel a nyugati gyáripari termékek erősen háttérbe

*) Mivel a szerzőnek nem állottak rendelkezésére a törököktől újonnan szerzett területekre vonatkozó statisztikai adatok, azért ebben a részben leginkább a második balkáni háború előtt (1911—12) fennállott viszonyokra szorítkozott.

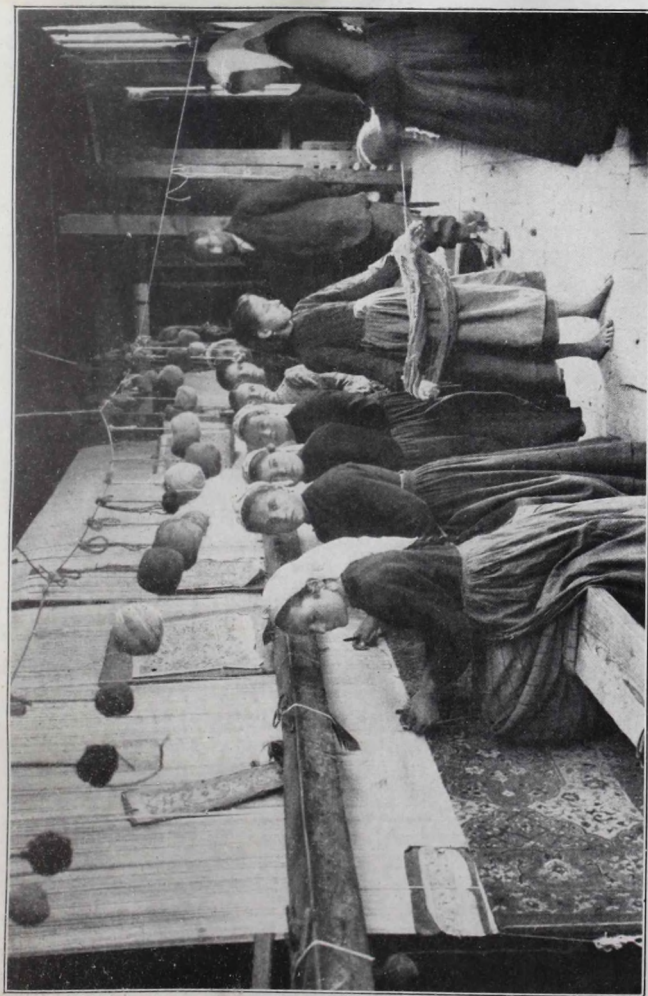
szoritották a törökországi kézműipart. Legelső áldozat volt a vászonszövés. Közben az új országhatárok is megnehezítették a kereskedelmet, Bulgária felszabadulása pedig gyökeresen átalkította a bulgár házi-ipart. Megváltozott a viselet is, más szükségletek merültek föl, sok házi-ipar teljesen megszűnt, némelyik kisipar pedig válságba került. A vásári holmi legjobb fogyasztói, a törökök kivándoroltak. Az európai gyáripari termékekkel a házi-ipar nem tudott többé versenyezni, kénytelenek voltak tehát Bulgáriába is behozni a gyáripar. Ezzel aztán a házi-ipart teljesen tönkretették.

Annál jobban fejlődött a földművelés és mezőgazdaság! A kivándorolt törökök földjeit olcsón vásárolták meg s lassankint modernebb lett a földművelés módja is. Azelőtt nem ismerték a vas-ekét, ma már évről-évre nő a számuk. A sok ujonnan épült út és vasút lehetővé tette a mezőgazdasági termények exportálását s így többtermelésre csábította a földbirtokosokat. Bulgária igazán a földművelésnek köszönheti, hogy kiállotta azt a rázkódást, amivel a nyugati kultúrába való át-emelkedés járt s ez mentette meg a fenyegetett városi lakosságot is, amíg a városokban újra helyreállt az egyensúly.

A földművelés.

Bulgária mindig földművelő állam volt s ma is az. 1905-ben a lakosságnak 83%-a foglalkozott földműveléssel s a kivitt áruknak 80%-a a földművelésből származott. A városi lakosságnak is mintegy 18%-a földműves. 1908-ban a régi Bulgária területének 82·8%-a földművelés alatt állt, a művelt területeknek mintegy fele magántulajdon volt, egy negyed része a községeké, 7·9%-a az államé, a többi pedig az egyházaké, török templomoké, iskoláké és bankoké.

Bulgária a kisbirtokok országa. Az összes birtokok 87%-a kisbirtokos és csak 1·1%-a nagybirtokos, ez utóbbiak az összes földeknek csak 14·3%-át művelik. A művelt földek 45·3%-a

XXXV. tábla: Panagyuristei szőnyeg-szövés.

szántóföld, 35·5%-a erdő, 11·4%-a legelő, 5%-a rét és 1·2%-a szőlő. Amint a nép szaporodik, fogy a legelők területe s a kerteké növekedik. A szántóföldek területe az 1889—1911 időközben megháromszorozódott. Gabonát, olajat, ipari növényeket, hüvelyeseket, dinnyét, zöldséget és takarmánynövényeket természetnek rajtuk.

Bulgáriában még mindig sok a műveletlen terület. meg az ugar, az előbbi különösen a hegyvidéken, az utóbbi szanaszét az országban a nyomásos gazdálkodás következtében, de ez is állandóan csökkenik.

1911-ben gabonával volt bevetve a szántóföldek 31·6%-a. A gabonának majdnem fele a buza, 25%-a kukorica, a többi árpa, rozs, zab, kétszeres és kevés köles, tönköly, rizs és tárka. Leginkább az őszi vetés van elterjedve s csak nagyon kevés a tavaszi.

1903—11 közt évi átlagban 310,667.000 leva (1 leva = egy frank) volt Bulgária évi közepes gabonatermelése. A termelt mennyiség fele buza, negyedrésze kukorica. 1901—905-ben Bulgária ebben a tekintetben Európa első állama volt, hogy minden lakásra közepesen 2·66 dekár (1 dekár = 1000 m²) szántóföld jutott.

A rizst különösen Petrics, Sztrumicza és Melnik környékén művelik.

Az olaj- és ipari növényekkel beültetett terület 1911-ben az összes szántóföldek 5·2%-át tette ki. Repce, dohány, szezam, kender, cukorrépa, ánizs és egy kevés len, gyapot, mák és komló. Legfontosabb köztük a dohány, mert egyedül 1911-ben több mint 10 millió leva értékű dohányt termesztettek. Az ujonnan szerzett területeken is sok jó dohányt természetnek. 1911-ben Kavallából 12 millió kg. dohányt vittek ki 61 millió leva értékben s ennek túlnyomó nagy része Bulgáriából került ki.

A mák, szezam és gyapot termelése a régi Bulgária területén egészen jelentéktelen volt, de az ujonnan szerzett vidéken

a népnek fontos termelése. Még a török időkben Petrics kerületben évenként 111.000 oka (1 oka=1280 gr.) szezamolajat és 70.000 oka mákolajat termeltek, de bőven terem Dedeagacs és Gyümürdzsina kerületekben is. A gyapottermelés fő vidéke Gorna-Dzsumaja (327.000 oka), aztán meg Petrics, Melnik, Gyümürdzsina, Dedeagacs stb. Bulgáriában megvan a lehetőség arra, hogy ne csak belföldi gyapotszükségletét tudja fedezni, hanem még kivitelre is juttasson.

Az ipari növények termesztésének értékét általában 1911-ben mintegy 18—19 millió levára becsülték. Fontos még az említettekben kívül a repce, a kender (2 millió leva 1911-ben), meg a cukorrépa (1915-ben 22 millió kg. cukrot készítettek).

Nagyon fontos természetményei Bulgáriának a hüvelyesek, különösen a lencse, bab és borsó. A hüvelyesek összes értéke 1911-ben mintegy 21 millió leva volt, ebből 17 milliót tett ki csak a bab.

A burgonyatermesztés még aránylag nagyon csekély, leginkább a nagy városok környékén űzik. A dinnyeföldek 3·5%-át teszik az összes szántóföldeknek s 1911-ben majdnem 7 millió leva értékű dinnye termett. Az 1·4%-nyi konyhakertekben pedig 10½ millió leva értékű zöldséget, főképpen káposztát és hagymát termesztettek.

1911-ben a földművelésre alkalmas területnek mintegy 0·85%-a volt szőlő. 20—30 évvel ezelőtt a bortermelés nevezetes volt Bulgáriában, de a filloxéra pusztításai óta gyorsan le hanyatlott. Ma már Bulgária bor-bevitelre szorul s a szőlők felújítása csak lassan halad előre.

A takarmány legnagyobb részét a kaszálókról nyerik. A mesterségesen öntözött rétek csak lassan szaporodnak, a termesztett takarmánynövények azonban már elég nagy mennyiségben teremnek. Különösen nevezetesek: a bükköny és a muhar.

Az összes takarmány értéke 1911-ben 113 millió leva volt.

A rózsaültetvények az összes földeknek csak 0·1%-át teszik és egyedül Karlovo és Kazanlak környékén láthatók,

kizárólag kisbirtokosok kezében. Mégis 1911-ben összesen 3143 kg. rózsaoajat termeltek 5,641.000 leva értékben. A rózsaoaj értéke állandóan növekszik, ma már a duplájára emelkedett, azért a rózsa-ültetvények is szaporodnak.

Bár Bulgária éghajlata a gyümölcsstermesztésre nézve nagyon kedvező, mégis csak a művelt földek 0·11%-a gyümölcsös, különösen pedig szilvát, almát és körtét termesztenek. A gyümölcsöt azelőtt nem lehetett kivinni, azért nem termesztenek többet, mint amennyi éppen a belföldi szükségletet fedezte.

Bulgáriában igen régi a selyemtenyésztés, azért szederfa-ültetvények és mindenfelé sok szederfa is díszlik. 1870-ben valami betegség kiirtotta ugyan a selyemhernyókat, de 1886-ban újra meghonosodott s most különösen Hermanlija területben, de még inkább a Maricza-völgyében, Szuffliban és Sztrumicza meg Gyümürdzsina kerületekben sok a szederfa.

Bulgáriában csak lassan halad előre a földművelés modernizálása, mert nincsenek nagybirtokosok, a parasztok birtokai meg szanaszét vannak. Lehetséges volna ugyan Bulgáriában bőven öntözni a földeket, de jelenleg csak a rizsföldeket és a zöldséges kerteket öntözik s csak nagyon kevés rétet, kukorica-földet, gyümölcsösöt és babföldet. Az állati trágyával való trágyázást sem igen alkalmazzák s a szántás, boronálás és lehengetés is még nagyon tökéletlen. Ezért látni annyi elgazosodott gabonaföldet. Érdekes, hogy milyen lassan terjed el a vas-eke használata. Az összes ekéknek ma még csak 20%-a van vasból, a többi fa-eke. Mezőgazdasági gép is még nagyon kevés van, az 1911. évi statisztika szerint van Bulgáriában:

Fa-eke	405,361
Vas-eke	105,807
Vetőgép	1,167
Cséplőgép	7,778
Cséplő- és rostológép	1,112
Rosták, szelelők stb.	91,386

A mezőgazdaság előmozdítására szolgálnak: a földművelésügyi miniszterium, a mezőgazdasági bank, két középiskola, több gazdasági elemi iskola, vándortanítók, részvénytársaságok stb. Az egyetemen mezőgazdasági fakultást terveznek.

Az erdők.

Bulgária nagy erdő-vidék volt, de az erdők olyan állapotban vannak s kihasználásuk annyira rendezetlen, hogy bár az ország területének mintegy 29·4%-át fedik, mégsem jelentenek valamit nagy gazdasági hasznot Bulgáriára nézve

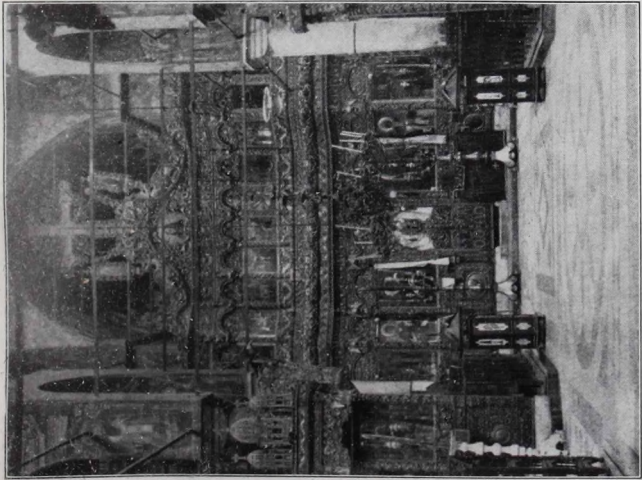
Az erdők legnagyobb része, majdnem 60%-a a községeké, mintegy 23%-a az államé és csak 15—16% magánosoké. Legjobbak az állami erdők, különösen Bulgária keleti részében, meg a Rila-hegységben. Az erdők legnagyobb része a hegyvidékeken van, mint nálunk. Az erdők kihasználásának eredményét 1911-ben a következő táblázat mutatja:

	Építőfa	Tüzelő	Fa-szén
Állami erdők	115,333 m ³	180,945 m ³	736,285 kg.
Községi erdők	145,085 „	867,124 „	3.266,391 „
Magántulajdonok	265,809 „	1.006,670 „	2.339,990 „
Összesen	526,227 m ³	2.054,738 m ³	6.343,666 kg.

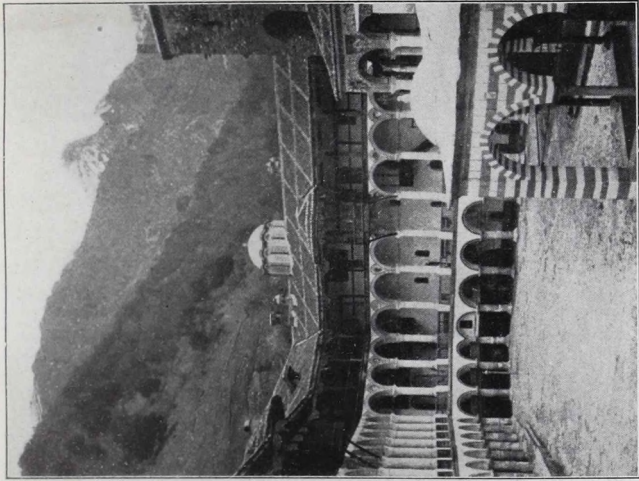
Az egész faanyag értékét mintegy 78 millió levára tehetjük 1911-ben. Világos, hogy a magánosok kevésbé kimélik erdeiket, mint az állam és a községek. Így is behozatalra szorul Bulgária, még pedig épületfára van szüksége. Tüzelőfát és fa-szenet kivisznek az országból. Igazi erdőgazdaság csak akkor fog kifejlődni, ha az állam veszi kezébe az erdők ellenőrzését és kihasználását.

Marhatenyésztés.

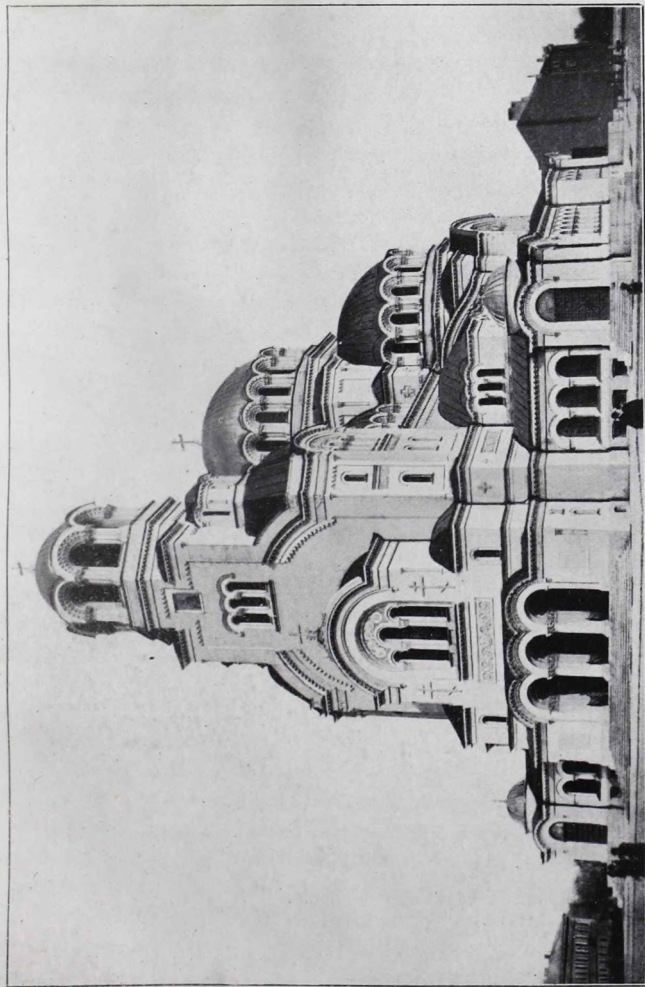
Bulgáriában az állattenyésztés, mint külön termelés, nem igen fejlődött ki, hanem a gazdák a földműveléssel kapcsolatban tartanak marhát a mezei-munkára és juhot, kecskét, hogy

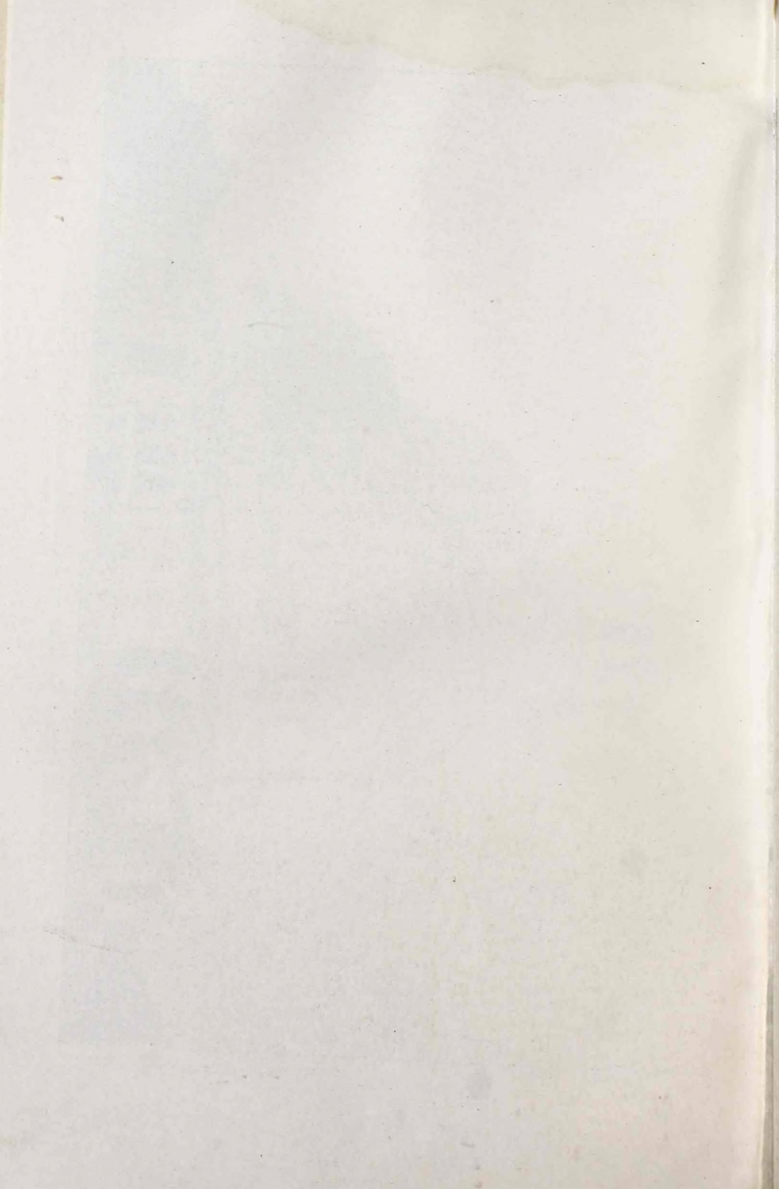
XXXVI. tábla : a) A Rila-kolostor templomának belseje.

b) Udvar a Rila-kolostorban.

XXXVII. tábla : Cyrillus és Methodus katedrálisa Szófiában.

hust, tejet, vaját, sajtot adjanak, továbbá hogy legyen gyapjuk meg kecskeszőrük eladni. Csak kevés gyapjut tartanak meg házi szükségletükre.

1905 ben például a félmillió földművessel szemben csak mintegy 15.500 lélek foglalkozott tisztán állattenyésztéssel. Kizárólag pásztorok az aromunok közül a kucó-oláhok meg a görög szarakacsanik (néha tévesen karakacsaniknak nevezik őket), de ezek igazi hegyipásztorok, valóságos nomádok, mert nyáron fenn legeltetnek a hegyekben, télen meg a síkságokon és a partvidéken, mert ott nem sok a hó és csak rövid ideig tart. Hasonlók voltak azelőtt a török „jürük“ nevű hegyipásztorok.

Kelet-Bulgáriában, a Közép-hegységben, meg a Rodopében bulgárok is pásztorkodnak, de leginkább csak juhot tenyésztnek.

1910-ben Bulgária marhaállománya a következő volt:

Ló	478;222 db.,	szaporodás 1892-től 1910 ig	39%
Őszvér	12,238	„ „ „ „	48%
Szamar	118,488	„ „ „ „	45%
^{teve} Szarvasmarha	1.606,363	„ „ „ „	13%
Bivaly	412,978	„ „ „ „	21%
Juh	8.669,260	„ „ „ „	26%
Kecske	1 464,719	„ „ „ „	16%
Disznó	527,311	„ „ „ „	14%
Szárnyas	8.688,853	„ „ „ „	154%
Méhkaptár	386,915	„ „ „ „	75%

Érdekes, hogy a szarvasmarha, a kecske és a sertés szaporodása kisebb, mint Bulgária lakosságának szaporodása ugyan-ezen idő alatt. Ennek oka az, hogy a legelők fogynak, az ökrök helyett mindinkább a lovat használják. A lótenyésztés nem elég fejlett még; olcsó lovakat visznek ki és drágákat hoznak be. Keleti-Közép-Bulgáriában az őszvért és szamarat jobban tenyésztik, ezekből sokat visznek ki Törökország szomszédos részeibe.

Az ökröt majdnem csak igásnak használják, tehén aránylag igen kevés van, a tehéntejet nem nagyon használják. Az ökör helyett sok helyütt a bivalyt használják igásnak, de ez kevesebb haszonnal jár.

A bulgáriai állattenyésztésnek mindenesetre legfontosabb ága a juhtenyésztés. Vannak olyan hegyi juhászok is, akiknek több ezer juha legelész a magas legelőkön. De azonkívül igen sok falusi gazdának, sőt még városi polgároknak is vannak juhái! A juhok száma azonban az utóbbi évtizedekben nem növekedett olyan gyorsan, mint a lakosság száma. Ennek az oka, hogy 1904-ben új legelőtörvényt hoztak s az erdőhasználatot is korlátozták. Pedig a juh-tenyésztéssel járó termékekből Bulgáriának jelentékeny kivitele van, hisz csak a „kaskaval” nevű sajtból 2¹/₂ millió leva értékű ment ki az országból.

Igen sok még aránylag a kecske is, mert ennek tenyésztésére a sok bozótos terület igen kedvező. A lakosság számához viszonyítva, körülbelül minden emberre 2 juh és minden 3 emberre egy kecske jut. Pedig a kecskéből származó tiszta haszon valamivel nagyobb, mint a juhból származó.

Érdekes, hogy a sertésenyésztés nem tud igazán felvirágozni Bulgáriában, pedig a szomszéd Szerbiában ugyancsak nagy jelentősége van. Szerbiából több disznót hoznak be, mint amennyit Bulgáriából kivisznek, leginkább Romániába.

Hatalmasan fellendült újabban a háziszárnyasok tenyésztése, mert megnövekedett a tojás és a szárnyas kivitele. A baromfit és a tojást utazó kereskedők szedik össze s viszik piacra, vagy exportálják. A kivitt szárnyas értéke 1911-ben majdnem egy millió leva volt, a kivitt tojásoké pedig majdnem 14 millió leva.

A méhészet nagyon kedves foglalkozása volt mindig a bulgároknak. A középkorban sok mézet és viaszt vittek ki innen, de ma már, a megszorodott népességhez képest nem elegendő a hazai termelés, mézet és viaszt is be kell hozni. Pedig

a méhészetre kedvezők a körülmények, újabb időben sok javulást is lehet tapasztalni, hisz a 281,438 kaptár közül ma már 34,304 újabb rendszerű.

A vadászatnak semmi jelentősége nincs, a halászatnak is csak nagyon csekély. Halásznak ugyan a Fekete- és Egei-tengerben, a Dunában, meg a többi folyóban, tóban és mocsárban, de közléről sem képesek fedezni az ország szükségletét, azért sok halat és kaviárt hoznak be. Mivel a hal nagyon drága Bulgáriában, azért nem játszik nevezetes szerepet a néptáplálkozásában.

A selyemhernyótenyésztés már lényegesen nevezetesebb a népre nézve. Leginkább asszonyok foglalkoznak vele s átlag évenként mintegy 3.400,000 leva értékű gubót, selymet és selyemkészítményt visznek ki az országból s ez a pénz leginkább a népnek jut.

Dél-Bulgária újabban szerzett területein, Dedeagács és Gyümürdzsina táján meg kell említenünk a tevéket. Hosszú karavánokban bonyolítják le ezek a szállítást s még a balkáni, sőt a mostani háborúban is igen fontos szolgálatokat tettek. A tevék számát Bulgáriában mintegy 245,000-re tehetjük.

Az állam sokat tesz az állattenyésztés felvirágoztatására, különösen azzal, hogy finomabb fajú állatokat bocsátott a tenyésztők rendelkezésére. A lónemesítés leginkább a hadsereg érdekében történik.

Bányászat.

Bulgáriának aránylag nagyon kevés ásványi kincse van, de ami van is, az sincs okosan kitermelve. Pedig hajdan nevezetes lehetett a vas, réz, ezüst, arany és ólombányászat. Erről tanuskodik a sok elhagyott bánya. Amióta Bulgária visszanyerte szabadságát, sokan kérnek koncessziót s ma már 41 engedményes van Bulgáriában, ezek közül 22 engedmény (koncesszió) szénbányákra szól.

A legtöbb kőszén a Sztruma és Maricza fiatal-harmadkori medencéjében lehet találni. Itt a perniki és a bobof-doli széntelepek az állam tulajdonai. A perniki telepet mintegy 30 millió tonnára, a bobof-dolit pedig mintegy 7 millió tonnára becsülik. Az állami bányákból 1912-ben 300,000 tonnát, az összes többi magánbányából pedig összesen 13,500 tonnát emeltek ki. Vannak széntelepek a Balkán-hegység középső részében is, az itt nyert szén koksizolni is lehet; ezzel szemben a szófiai medencében csak barnaszén lehet bányászni. Természetes, hogy Bulgária még fejletlen ipara mellett is szénbehozatalra szorul.

A bányászat többi ága közül egyedül a rézbányászat jelentősebb, mert ebből évenként átlag mintegy 20,000 tonnát termelnek, még pedig leginkább a Vracza-hegységben levő Plakalnicza-Medna-Planina nevű bányából. (l. 10. tábla).

A kőbányászat, mint rendesen, csak az ország szükségletét fedezi, de pl. Torlak vidékéről kitűnő, tűzálló téglának való agyagot visznek ki Romániába.

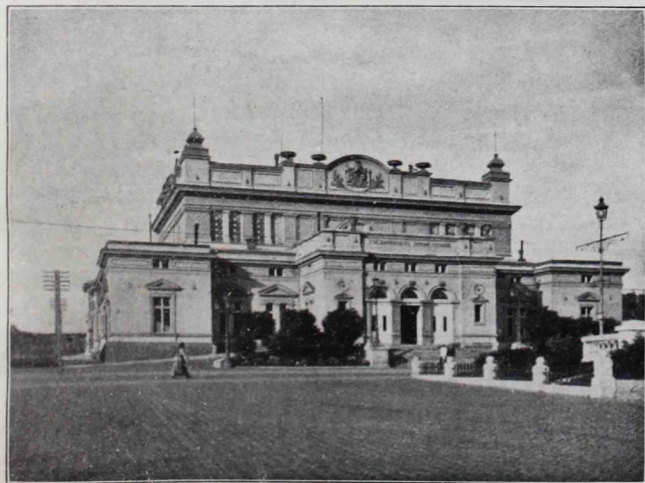
Bulgária bonyolult felépítésű területén természetesen sok az ásványvíz, meg a meleg-forrás, de ezek bizony még legnagyobb részben használatlanul folynak el. A gyógyító források közül csak kettőt tett az állam modern épületekkel használhatóvá, az egyik a bankjai forrás, Szófia kerületben, a másik a Varsecz-forrás Vraca kerületben. Szófia és Kusztenil városok szintén építettek fürdőházakat. Ismeretesebbek még a hiszari (Filippopolisz kerület), a csepinói, a haszkovói és a karlovói fürdők. A mericslerii hidegforrás vizét 1895-ben foglalták be, ásványos összetétele nagyon emlékeztet a karlsbadi forrására.

Ipar.

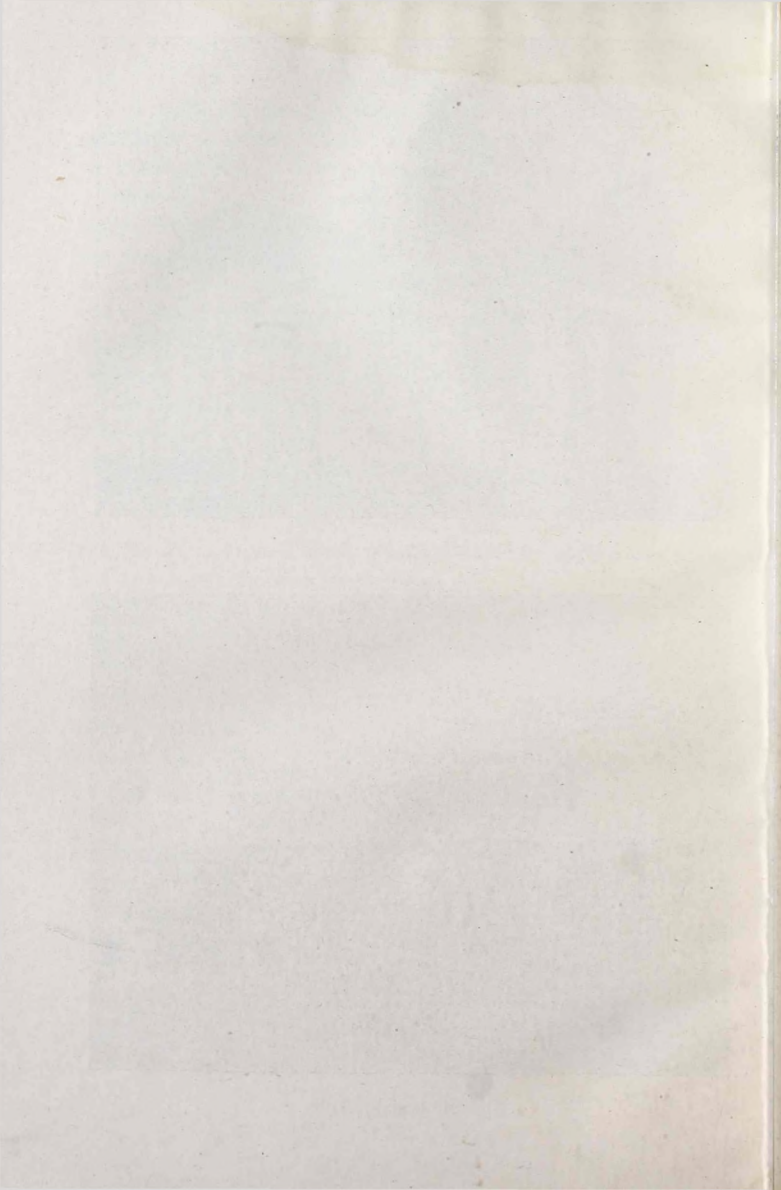
Bár Bulgária igazi földművelő ország, azért megvan minden feltétel arra, hogy a földműveléssel és állattenyésztéssel kapcsolatos ipar is kifejlődjék. Már ma is a lakóságnak 8·9%-a foglalkozik iparral. Általában a városok lakóságának 26·3%-a,

XXXVIII. tábla: a) Szófia, nemzeti színház.

b) Szófia, szobranye.

a falusiaknak 4·7%-a él iparból. A nyugatról beözönlő gyáripari termékek tönkre tették a házi-ipart s ennek helyén kezd a gyáripar felnőni.

Nemzetközi szerződések segítik elő az ipar fejlődését. Különösen fontos volt 1906-ban a határvámok felállítása, a törököktől örökölt kapitulációk helyébe. Fontosak voltak az új ipartörvények is, továbbá a vasút-hálózat és a kikötők kiépítése, meg hitelintézetek létesítése.

Ha gyáraknak tekintjük azokat az ipartelepeket, amelyek állami védelemben részesülnek, akkor mondhatjuk, hogy a régi Bulgária területén 1912-ben 389 gyár dolgozott, 95 millió leva beruházott tőkével és 115 millió leva értékű évi termeléssel. Természetes, hogy a gyárak közül a legtöbb (158) élelmi szerek előállításával foglalkozott.

Azelőtt a földművelés termékeit nyers állapotban vitték ki. Ma mindinkább arra törekednek, hogy a nyers termékeket lehetőleg feldolgozott állapotban hozzák forgalomba. A gabonát 110 különféle, nagy malomban őrölik meg, de azonkívül dolgozik még vagy 12,000 kisebb vizimalom is. A földműveléssel kapcsolatban dolgozik még: 3 makaróni és tésztagyár, 7 cukorgyár, 16 sörfőző, 7 szeszgyár és 1 nagy pincészet. Vannak még konzervgyárak is.

Az élelmiszer-gyárak összes évi termelésének értéke 63 millió levára rúg. Ide kellene még tulajdonképpen a faipart is sorolnunk, évi egy millió leva termelésével és 18 ipartelepével együtt.

Második helyen áll a szövő-fonóipar és a bőrgyártás. 1912-ben volt 4 kender- és lenszövő-gyár, 4 kötélgyár, 5 gyapotfonó- és szövő-gyár, 2 selyemszövő-gyár, 12 kötőgyár, 36 posztógyár, 1 zsinórgyár, 2 szőnyeggyár, 5 ruhafestő-gyár, 2 fejkendőgyár és 1 kalapgyár. Ebben a 76 gyárban 17 millió leva van beruházva és 23 millió leva értéket állítanak elő évenként. A nyersanyagot legnagyobbbrészt külföldről hozzák, a kész áru

92·1%-a Törökországba megy ki. Bőrgyártással 27 gyár foglalkozik, 3 millió leva tőkével és hat millió leva évi termeléssel. A húskonzerválás nem sikerült. Sok sajtot, különösen kaskavált, vaját, szárított húst és kolbászárút visznek ki.

Van még ezeken kívül hús agyagedénygyár, 3 cementgyár és 1 üvegyár. Fémiparral foglalkozik 8 fegyver- és vasúti-felszerelés-gyár, 9 vasöntöde és gépgyár, 11 lakatos-ipartelep, 6 bádog- és drótygyár, 3 rézárú és konyhaedénygyár és végül 2 kőgyár.

A 30 vegyészeti gyár közül 5 foglalkozik robbanó anyagok készítésével, 1 gyufagyártással, 3-ban készítenek tintát és ragasztószert, 13-ban szappant, 2-ben vegyszereket, 2-ben növényi zsirokat, 2-ben rózsaoiljat, 1-ben pedig műtrágyát és enyvet. 3 papiros- és 3 kartongyár van üzemben, 2 telepen pedig villamosságot állítanak elő.

A gyári munkások összes száma 15,600 volt, a legfontosabb gyártelepek Szófia, Ruszcsuk, Varna, Filippopolisz, Gabrovo, Szliven és Sumen városokban vannak.

Kereskedelem.

Bulgária belső kereskedelme hajdan annyiból állt, hogy a földművelésre alkalmas vidékek lakói termelésük fölöslegét kicserélték a hegyi lakók egyszerű iparcikkeivel. A városokban a nép nem igen vásárolt. Amióta a szép és drága nemzeti viselet lassanként eltűnik, a nép mind többet jár a városokba belső földre, de nagyjából külföldi iparcikkeikért.

A külföld számára a városi ipartelepek dolgoznak, a külkereskedelmet is a városi lakosság látja el. 1896—1905. és 1911. évek közepes adatai szerint Bulgáriából a következő árukat vitték ki:

Árú	1896—1905	1911.	Leginkább a következő országba :
1. Buza	40.525,174	£ 47.639,340	£ Belgium
2. Kukorica	12.512,808	„ 39.534,199	„ Anglia
3. Tojás	4.273,451	„ 13.636,409	„ Ausztr.-Magy. Németorsz.
4. Árpa	4.203,377	„ 8.910,985	„ Belgium
5. Rózsa	3.167,238	„ 9.153,805	„ Németország
6. Liszt	2.240,296	„ 13.650,412	„ Törökország
7. Rózsaoilaj	2.749,926	„ 7.403,928	„ Franciaorsz., Németorsz.
8. Selyemgubó	1.854,784	„ 3.032,652	„ Itália
9. Kaskaval-sajt	1.736,440	„ 3.119,293	„ Törökország
10. Zab	1.750,345	„ 765,612	„ Belgium
11. Bab	918,996	„ 6.165,499	„ Törökország, Belgium
12. Repce	1.556,634	„ 3.492,617	„ Franciaorsz., Belgium
13. Sajak } goromba gyapjú- szövet	1.379,101	„ 2.206,131	„ Törökország
14. Nyersbárányszövet	1.372,086	„ 1.783,246	„ Ausztria-Magyarorsz.
15. Juh	1.209,493	„ 2.494,449	„ Törökország
16. Nyersbőr és prémárú	1.372,086	„ 1.783,246	„ Ausztria-Magyarorsz.
17. Ökör	1.081,640	„ 1.127,287	„ Törökország
18. Korpa	—	„ 2.619,180	„ Ausztria-Magyarorsz.
19. Dohány	—	„ 1.832,025	„ Ausztria-Magyarorsz.
20. Takarmány	—	„ 1.973,997	„ Belgium

A behozott áruk legnagyobb része 1911-ben a következő volt :

Árú	Érték	Honnan ?
Gép és műszer	18.000,000	£ Németország
Gyapotfonál	8.000,000	„ Anglia és Itália
Karton, gyapotszövet, parget	6.900,000	„ Anglia és Ausztr.-Magy.
Bőr és bőráru	5.400,000	„ Franciaország
Cukor	5.300,000	„ Ausztria-Magyarország
Lőfegyverek	4.900,000	„ Franciaország
Finom és durva gyapot- szövetek	4.300,000	„ Anglia

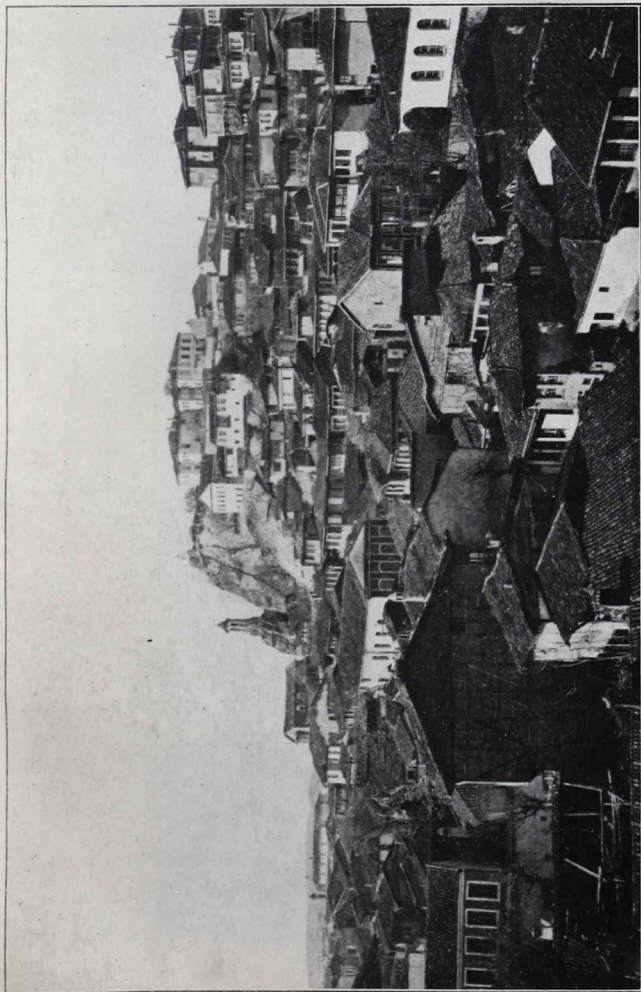
Árú	Érték	Honnan ?
Gyapjúszövetek és posztó	4.500,000	£ Németország
Puhafa	4.200,000	„ Románia
Szén	4.900,000	„ Anglia
Petroleum és ásványolaj	3.400,000	„ Oroszország
Finom festett gyapot- szövetek	3.000,000	„ Anglia
Kávé	2.900,000	„ Ausztria-Magyarország
Fehéřített vagy szines gyapotfonál	2.700,000	„ Anglia
Vasúti kocsı	2.700,000	„ Németország
Talpbőr és talp	2.200,000	„ Ausztria-Magyarország
Faarú	2.200,000	„ Románia
Faolaj	2.100,000	„ Törökország
Felsőbőr cipőknek	2.000,000	„ Németország

Ezenkívül még átlag egy-két millió leva értékben behoztak Bulgáriába szeget, papirost, pamutcérnát, szappant, szezamot, rizst, halat, pamutot, vasúti sineket, mosatlan gyapjút stb.

A kereskedelmi forgalmat összefoglalóan a következı kis táblázatokban mutathatjuk be :

Bevitel 1911-ben		
Élőállatok	1.350,000	L. vagy 0·7%
Élelmiszerek	22.430,000	„ „ 11·2%
Nyers vagy félig kész árú	39.885,000	„ „ 20·0%
Gyáripari cikkek	135.675,000	„ „ 68·1%
Összesen	199.345,000	L. 100·0%

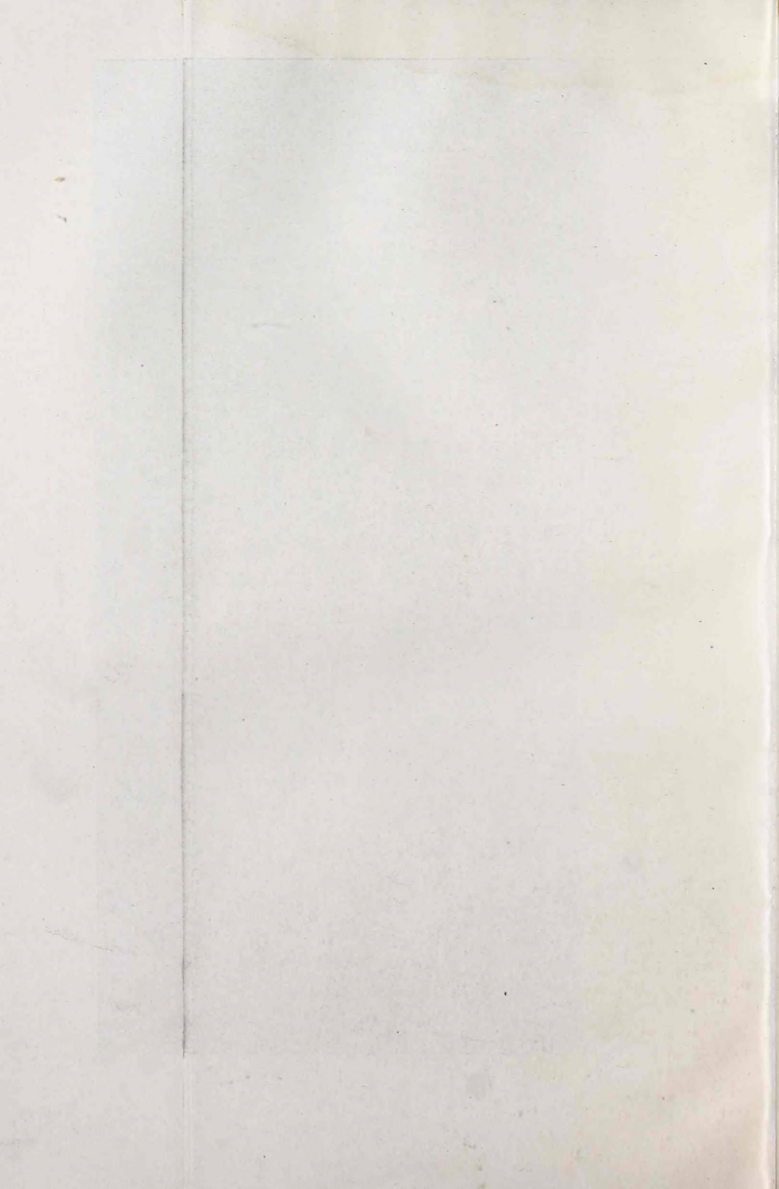
Kivitel 1911-ben		
Élőállatok	8.341,000	L. vagy 4·5%
Élelmiszerek	148.092,000	„ „ 80·2%
Nyers vagy félig kész árú	16.381,000	„ „ 8·9%
Gyáripari cikkek	11.850,000	„ „ 6·4%
Összesen	184.634,000	L. 100·0%

XXXIX. tábla : Filippopolisz (Plovdiff).

XL. tábla : Plevna.

A kivitel és bevétel értéke évről-évre nagyon ingadozik. A behozatal legnagyobb része Ausztria-Magyarországra szokott jutni, de néha ez a behozatal erősen csökken Németország és Franciaország javára. A kivitel legnagyobb részt Törökország felé irányul. 1906–1910-ben a bevételben az egyes országok következőleg vettek részt: Ausztria-Magyarország 26·31%, Németország 17·13%, Anglia 16·25%, Törökország 13·82%, Franciaország 6·49%, Belgium 4%, Itália 4%, Oroszország 3·95%, Románia 3·25%.

Ugyanebben az időben a kivitel leginkább a következő országokra jutott: Törökország 27·55%, Belgium 18·46%, Németország 12·11%, Anglia 11·63%, Ausztria-Magyarország 7·11%, Görögország 6·34%, Franciaország 6·12% és Itália 2·63%.

Közlekedés.

A nagyszerű római utak kövezete Bulgáriában ma már mélyen a föld alatt van, pedig még a középkorban is ezeken közlekedtek. A törökök csak néhány hadi és póstautat tartottak fenn, csak a legutóbbi években kezdtek műutakat és vasútkat építeni. A bulgár kormány ezt az építést nagy nehézségek közt és nagy költséggel folytatja.

Bulgária kereskedelmi útjai részben víziek, részben szárazföldiek. A Fekete- és Egei-tenger partjának hosszúsága Bulgáriában 400 km. Ezen a partvonalon igen régi idők óta állandóan van tengeri forgalom s már Krisztus előtt a 6. században fontos települések keletkeztek a partokon. A tengeri forgalom azonban csak akkor fejlődött nagygyá, amikor rendszeres gőzhajó összeköttetések keletkeztek. A gőzhajóforgalom növekedése miatt Burgaszban és Varnában nagyszerű kikötőket kellett drága pénzen építeni. Kereskedelmi hajókra is szükség volt, de sajnos a tengerentúli forgalomra eddig csak hat bulgár gőzös épült. Ezért külföldi hajósvállalatokat is támogat a kor-

mány. 1911-ben a fekete-tengeri kikötőkbe 3,631 vitorlás és 2,825 gőzhajó futott be, az előbbi 70,588 tonna, az utóbbi 2.093,079 tonna tartalommal. Legforgalmasabbak Varna és Burgasz. A kisebb kikötőkbe mint Anchialo, Messzemvrija, Szoszopol, Beala, Vassziliko és Achtopol, csak bulgár hajók járnak, míg a két legnagyobbikba osztrák-magyar, görög, angol, német, orosz és francia hajók is befutnak.

Az egei-tengeri kikötőkbe 1904-ben 311 gőzös és 373 vitorlás futott be.

Nagyon fontos kereskedelmi út a Duna. Az osztrák-magyar Dunagőzhajózási társaság hajói majdnem naponként közlekednek föl és lefelé. A fagy, a köd és az igen alacsony vízállás sokszor nehezítik ezt a közlekedést. Az árúkat Brailában, Galacban és Szulinában rakják át. 1911-ben a dunai kikötőkbe 695 vitorlás, 29,209 tonnával és 9080 gőzös 1.857,358 tonnával futott be, ehhez kell még 2587 dereglyét számítani 901,218 tonna tartalommal. Legtöbb hajó Ruszcsukban és Szvisztofiban köt ki. Legtöbb az osztrák-magyar hajó, aztán az orosz, román, bulgár, görög és török.

A szárazföldi utak közül legfontosabb a belgrád-konstantinápolyi út, hisz ezt már a természet is kijelölte. De nevezetesek azok az utak is, amelyek a tengert és a Dunát kötik össze az ország belsejével. A legtöbb út igen régi, fontos út helyén épült, de ma már közülük sok eddig nehezen járható vidékeket is átszel. Az összes műutak hossza 8945 km s ezek közül 6420 km állami út. Legnagyobb részük meglehetősen rossz állapotban van: út még nincs elég s ami van, nem jó.

A vasútak miatt elhanyagolták a közútakat, pedig a vasútak jövedelmezősége sokat szenvedt amiatt, hogy nincsenek jó hozzájáró útjai. Az első vasutat 1867-ben építették Ruszcsuk és Varna közt, angol vállalkozók, de a bulgár állam ezt 1888-ban megváltotta. A második vonalat 1873-ban építette Hirsch báró. Ez Szarambejtől Filippopoliszon keresztül Szvilengradig

vezet. Ezt a vasútvonalat később kifejlesztették, de csak 1888. augusztus havában futott keresztül az első balkáni vonat Konstantinápolyba. 1890-ben nyitották meg a jambol-burgaszi államvasuti vonalat és ezután gyors egymásutánban még sok vonal épült fel. 1908-ban váltotta meg az állam az ország területére jutó keleti fővonalat s ezzel a bulgár államvasutak összes hossza 2,507·5 km-re emelkedett.

Aránylag igen szépen van kifejlődve a pósta- és táviró-hálózat. 1886-ban még csak 100 pósta- és táviró-állomás és 8 póstaügynökség működött az országban. 1912-ben ezeknek a száma 370 állomásra és 1,931 ügynökségre emelkedett. A póstavonalak hossza 3,834 km-ről 24,910 km-re növekedett. 1886-ban csak 2.775,288 levél, ujság és nyomtatvány fordult meg a póstán, 1912-ben pedig már 58.653,550 darab. A pósta-csomagok száma (csak a belföldön) 5,805-ről 221,832-re emelkedett. Az ujonnan szerzett területeken hasonló gyorsasággal emelkedik a pósta és a táviróhálózat.

Bulgária nemzetgazdasága.

Popoff Kyrill számításai szerint a bulgár népnek következő évi jövedelme volt 1911-ben :

1. Földművelőké	720.000,000	leva	60%
2. Iparosoké	175.000,000	„	14·6%
3. Kereskedőké, bankároké, állami üzemeké stb.	265.000,000	„	22·1%
4. Egyéb foglalkozásuaké	40.000,000	„	3·3%
Összesen	1200.000,000	leva	100%

Ha ebből a jövedelemből levonjuk a munkások életszükségleteinek költségét, 400.000,000 leva marad, mint tisztán nemzeti jövedelem.

A bulgár nép vagyona a következőleg állítható össze :

I. *Magánvagyon:*

1. Fedezetlen vagyon	3,795·0	millió	leva
2. Fedezett vagyon	2,360·0	"	"
3. Az állattenyésztésből származó vagyon	511·9	"	"
4. Holt beruházás a földművelésben . .	46·2	"	"
5. Kereskedelmi tőke	250·0	"	"
6. Ipari tőke (részvények nélkül) . . .	110·0	"	"
7. Külföldi értékpapírosok	10·0	"	"
8. Bulgár állampapírosok	80·0	"	"
9. Bulgár részvények	100·0	"	"
10. Aranykészlet	50·0	"	"
11. Ezüstkészlet	57·0	"	"
12. Házi berendezések	330·8	"	"
13. A nép birtokában levő élelmiszer . .	350·0	"	"
Összesen	8,050·9	millió	leva.

II. *Közvagyon:*

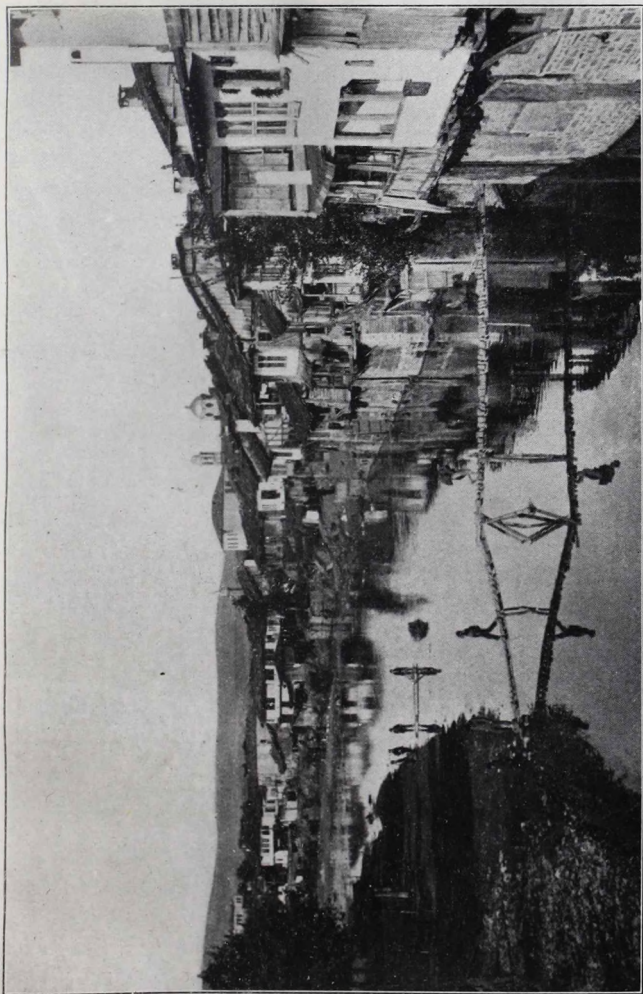
1. Fedezetlen vagyon	2,166·0	millió	leva
2. Fedezett vagyon	240·0	"	"
3. Vasútak és kikötők	317·1	"	"
4. Utak és műutak	139·3	"	"
5. Táviró és telefon	5·1	"	"
6. A bulgár nemzeti bank és a Agrárius- bank vagyona	67·1	"	"
7. Katonai vagyon (az ingatlanokon kívül)	250·0	"	"
Összesen	3,184·6	millió	leva

Ebből levonandók a külföldi tartozások,
tehát az állami és községi adósságok
s a két bank tartozásai összesen .

753·3 " "

Marad 2,431·3 millió leva.

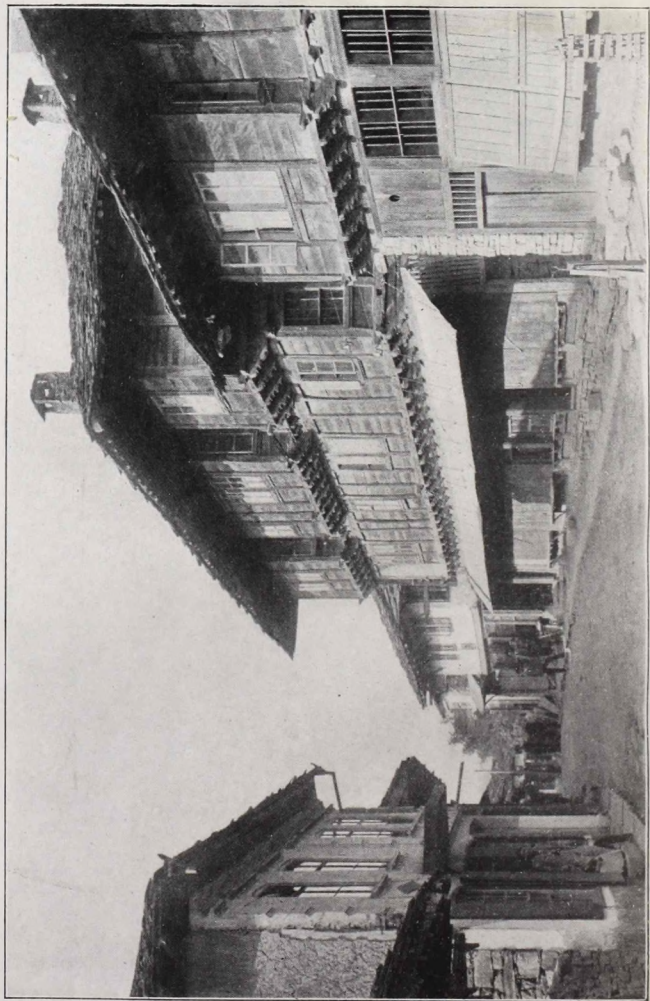
Az egész nemzeti vagyon tehát 10,482·2 millió leva.

XLJ. tábla : Gabrovo a Jantra mellett.

Az utolsó 17—19 évben megháromszorozódott a nemzeti vagyon s különösen azzal emelkedett, hogy a telkek és földek értéke növekedett meg. Németország nemzeti vagyona 1911—12-ben 370 milliárd levát tett ki, tehát fejenkint 5,800 levát. Bulgáriában egy emberre 2,400 leva vagyon jut. Bulgáriában egy-egy embernek évi jövedelme 1911—1912. üzleti évben közepesen 378 leva volt, Németországban 685 leva.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

XLII. tábla : Drenovoi faház.

III. RÉSZ.

Település.

Falvak.

A bulgár nép egyes-udvarokon, hegyközségekben, falvakban, mezővárosokban és ipari városokban lakik.

Az egyes-udvarok csak nagyon ritkán tanyák, t. i. amelyeken a tulajdonos mezőgazdasággal foglalkozik. A magányos épület rendszeren „pojali“ vagyis szalmafedelű viskó, amelyben a marha telet és „darsavi“, vagyis valódi, magyar értelemben vett tanya, amelynek tulajdonosa falusi lakos, de birtoka olyan messze van, hogy kénytelen ott is épületet emelni. Különösen az Iszker áttörésében lehet sok ilyent látni. Vannak azonkívül még útszéli csárdák, malmok stb.

Hegyközség sokkal több van, mert ez megfelel az ország hegyes-völgyes természetének és a nép életmódjának. Legtöbb van a Balkánban, a Rodópében, Kraiste vidékén és a Szredna-Gorában. Rendszeren folyóvölgyekben vagy az erdők szélén fekszenek, néha olyan nagyon szétszórva, hogy a házak olyan messze vannak egymástól, amennyire az emberi hang elér, máskor összetömve, hogy 100 udvar is van egymás mellett. Különösen Gabrovo kerületben fejlődött ki a településnek ez a módja. Ebben a kerületben csak egy város, 5 falu és 201 hegyközség van. Átlag 139 lélek jut egy-egy hegyközségre. Vannak 2—3 udvaros, 8—15 lakósú hegyközségek, de van olyan is, amelynek több mint 600 lakója van. Ezért látszik annyi helynév a térképen Gabrovo kerületben. A statisztikai kimutatásokból nem szerezhetünk kellő tájékozást a hegyközségek számáról, mert sok helyen több hegyközséget egy faluba foglalnak össze.

A bulgár nép legnagyobb része falvakban lakik. Olyan vidéken, mint pld. a Dunamenti platón, ahol nem épülhet a falu tetszőleges helyen, ott sokszor igen nagy falvak fejlődtek ki, sokszor nagyobbak, mint a városok. Így pld. Knesa falunak 8,140 lakója van, míg a kerület székvárosának, Orechovónak csak 6,313. sőt Messzemvrija és Klisszura városok lakósága a 2,000-et sem éri el.

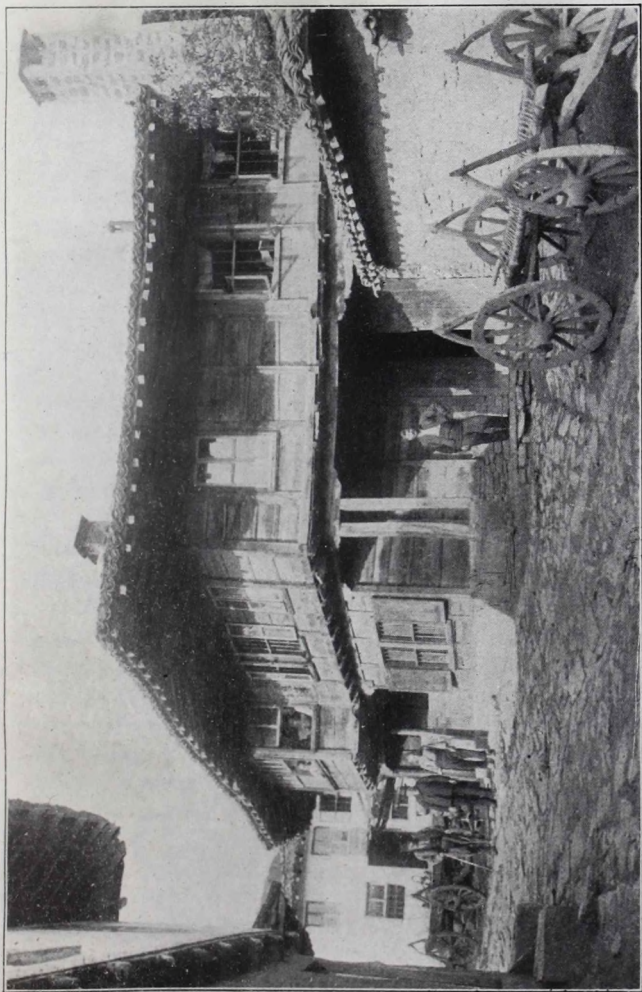
A síksági falvakban nagy udvarok, széles utcák vannak, a hegyi falvak szűken összeépültek. A rossz közlekedés és a bulgár paraszt igénytelensége következtében a falusi házak szerkezete, de még a kerítések is nagyon szerények s minőségük természetesen attól függ, hogy, miféle építőanyag áll rendelkezésre. A dunai síkság lössztalaján a putri-lakás az általános: mélyen be vannak ásva a földbe, laposan befedve s rendszeren földdel betakarva. Nyáron hűvösek, télen melegek.

A mezei lak vagy közvetlenül a földre épül, vagy alacsony pince fölé. Ilyenkor kis lépcsőn kell a tornácre jutnunk. Itt van a tűzhely, itt állnak az üst, a dézsa és a többi házi eszköz. A tornácról ajtó vezet a szobába.

A hegyek közt a házaknak a földszint fölött 1—2 emelete van. A földszinten vannak az állatok és a dolgozóhelyiség, az emeleteken a lakószobák. Különösen magas házak vannak a Rodopeben. Ujabban szép, új, higienikus házak épülnek a falvakban. A falu házai közül nem a nagybirtokos háza emelkedik ki, mint Romániában, hanem az iskola-épület meg a templom.

Bulgáriában törvény szerint 99 város van. A várost az jellemzi, hogy lakósága nem csupán a község területének gazdaságos kihasználásából él, hanem a közlekedés, kereskedelem, ipar és az értelmi foglalkozás is sok lakósnak ad kenyeret. Ebben a tekintetben a bulgár városok nem mindig mondhatók azoknak. Nincs kövezetük, a lakósok parasztruhában járnak, az egésznek inkább falusi jellege van. Három főtipust lehet megkülönböztetni.

A dél-európai vagy római típus városai meredek hegy-

XLIII. tábla: Ticsai faház, Preszliaff kerületben.

lejtőkre, rendszeren amfiteátrálisan épültek, az utcák szűkek és görbék, a házak magasak. Ilyen Tirnovo, Filippopolisz, Szvistoff stb. A keleti vagy török típusú városok sikon épültek, a házak alacsonyak, kert vagy udvar veszi körül őket, csak 2—3 fő-útja csatlakozik az országutakhoz, a többi szűk, görbe, gyakran zsákutca. Ilyen Kazanlak, Küsszteni és Ruszcsuk egy része stb. A harmadik típus a modern város. Egyenes, elegendetett, széles utcái vannak. Régebben csak Orchane volt ilyen, ma már Szófia, Drinápoly és Dedeagács is hasonló, míg a legtöbb városnak csak egy része ilyen. Sok város modernizálásával sajnos, szép festői részletek tűnnek el.

A város és falu között mintegy átmeneti alak a mezőváros, amit a bulgárok palánkának neveznek. Ez az elnevezés a közigazgatás hivatalos megkülönböztetése közé nem vétetett fel, azért lassanként elfelejtik az értelmét, de egyes helynevekben fennmaradt (Lompalanka, Cibrica-Palanka stb.)

Az 1910. évi statisztikai adatok szerint Bulgáriában a bukaresti béke előtt 80 város, 3,839 falu és 1,099 hegyközség, tehát összesen 5,018 település volt.

Nyugati Duna-Bulgáriában a falvak a folyók mentén sorakoznak, sűrűn egymás mellé s általában nagyok. De messze vannak azoktól a falvaktól, amelyek a szomszédos folyóvölgyben sorakoznak. A síkságon, ahol mindenütt le lehet települni, ott a falvak kisebbek, de sűrűn vannak egymás mellett. A hegyekben azt mondhatjuk, hogy általában a falvak nagysága magasság szerint fogy.

A községek lakosságának közepes száma 738·7 lélek, de

0— 200 m magasság közt 1,051·7 lélek

200— 500 „ „ „ 738·4 „

500— 900 „ „ „ 478·6 „

900—1400 „ „ „ 459·9 „

1400—2000 „ „ „ 325·8 „

a községek lakosságának közepes száma. A magasság szerint a

községek száma nem csökkenik arányosan. Ennek egyrészt történelmi oka van, mert az 500—900 m közti magasságokban 44·8 lélek lakik egy-egy négyszögkilométeren, 200—500 m között pedig 39·6 lélek; másrészt Északnyugat-Európában sokkal több nép lakik egyes udvarokban, míg Bulgáriában a hegyközségek is csak a hegyek között ismeretesek. Feltűnő, hogy a 200—500 m magasság közt a népsűrűség és a községek közepes száma megfelel az egész ország közepes népsűrűségének és a területegységre jutó községek számának. Ennek oka az, hogy Bulgária egész területének közepes magassága is ennyi. Az is feltűnő, hogy keleti Közép-Bulgáriában a leggyérebb a népeség és itt vannak aránylag a legnagyobb községek, míg Észak-Bulgáriában és nyugati Közép-Bulgáriában a lakosság sűrűbb, de a községek lakosságának közepes száma kisebb.

A városok.

Bulgária sok része igen régi idők óta művelt terület. Már Krisztus előtt 400—500 évvel nevezetes városok virágoztak a tengerek partján. A makedoniai királyok az ország belsejébe is bevitték a görög kulturát. Filippopolisz neve a régi trák Pulpidava helyén emlékeztet Filipposz makedoniai királyra, de a város bulgár Plovdiv neve őrzi a régi trák elnevezést is. A római hódítás után békés idők következtek, a lakosság gyorsan megszorodott, utak, városok épültek, régi falvak várossá emelkedtek. A műveltség magas fokra hágott, a művészetek virágoztak, még ma is bámulunk a temérdek arany, ezüst és rézpénz leleten, a monumentális épületek pompás maradványain. A népvándorlások mindezt elsöpörték. Csak Jusztiniánusz és még néhány bizanciumi császár segítette a városokat újra föléledni. Ezek aztán bulgár fennhatóság alá kerültek.

A török időkben csak kevés új város keletkezett, a régiak pedig nagy változásokon mentek át. Az első bulgár cárság városépítő törekvéseiről tanuskodnak Preszlav és Aboba váro-

sok maradványai, míg a tirnovói ásatások arról győznek meg bennünket, hogy a második cárság nem tudott nagyot és tartósat alkoini. A török időkben csak pompás mosék, nagy karaván-szeralyok, gőzfürdők, nyilvános kutak és magánpaloták épültek, de az utcák burkolatlanok, a lakosok alacsony házakban éltek, deszkával fedett, agyaggal tapasztott, nyomoruságos viskókban.

Csak a 17. században terjed el délről a görög-orientális építés, emeletes faházak épülnek, a deszkatető helyett cseréptető készül. A modern Bulgária műveltsége a városok építkezésében jut leginkább kifejezésre. A nyugat-európai építési mód terjed el, tekintet nélkül a klímára és a községek vagyoni viszonyaira.

A bulgár városok lakosságáról, elhelyezkedéséről és növekedéséről a következő táblázat nyújt felvilágosítást:

0–200 m magasságban a t. sz. f.

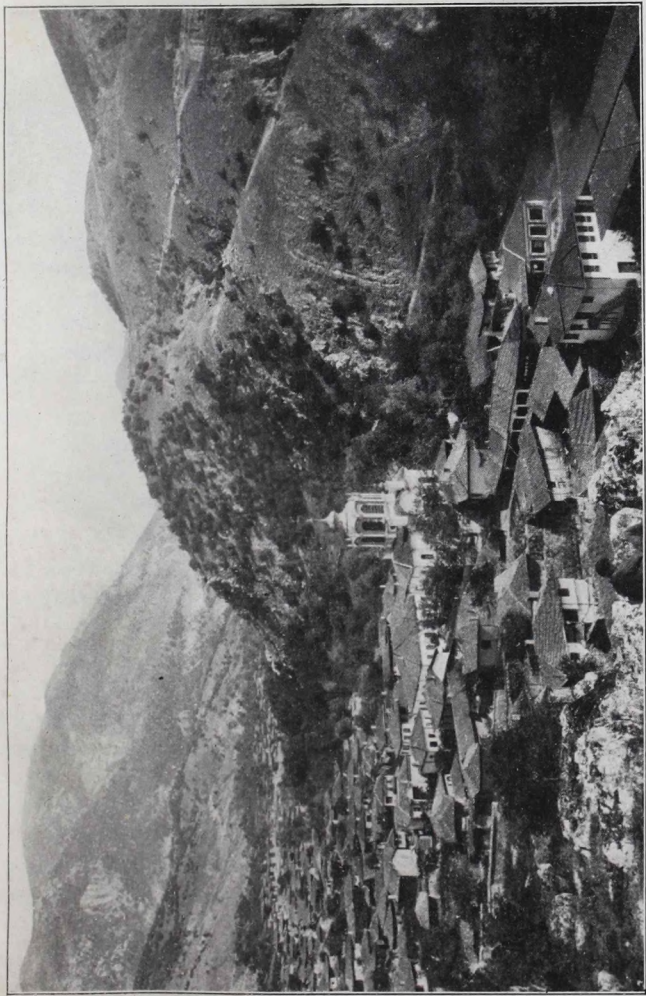
Sorszám	Város	Lakosság száma 1910.	Évi növekedés 1900/10. %-ban	Sorszám	Város	Lakosság száma 1910.	Évi növekedés 1900/10. %-ban
1.	Ajtosz	5,168	1.26	18.	Nova-Szagora	6,518	2.72
2.	Anchialosz	3,180	4.17	19.	Novi-Pazar	3,250	1.61
3.	Bela	5,420	1.12	20.	Orechovo	6,313	1.37
4.	Borisszograd	2,367	2.62	21.	Plevna	23,049	2.29
5.	Burgasz	14,897	2.69	22.	Filippopolisz	47,981	1.15
6.	Drenovo	3,216	0.52	23.	Preszlaff	3,611	0.12
7.	Észki-Dzsumaja	9,388	0.52	24.	Provadija	6,289	1.36
8.	Ferdinand	3,700	4.08	25.	Raszgrad	13,975	0.11
9.	Gorna-Orschovita	7,117	0.45	26.	Ruszcuk	36,255	1.08
10.	Harmanlü	4,711	1.49	27.	Szevlievo	9,751	0.19
11.	Haszkovo	15,067	0.07	28.	Szoszopol	3,274	0.41
12.	Jambol	15,956	0.94	29.	Szvistoff	13,101	0.39
13.	Lom	11,081	0.95	30.	Sztara-Szagora	23,003	1.27
14.	Lovecs	8,421	0.58	31.	Tirnova	12,649	0.01
14.	Lukovit	5,548	2.48	32.	Csirpan	11,675	0.07
16.	Messzemvrija	1,946	0.41	33.	Varna	41,419	1.86
17.	Nikopol	5,379	0.28	34.	Vidin	16,450	0.42

200–500 m magasságban a t. sz. f.

Sorszám	Város	Lakó- ság száma 1910.	Évi növeke- dés 1900/10. %-ban	Sorszám	Város	Lakó- ság száma 1910.	Évi növeke- dés 1900/10. %-ban
1.	Berkovica ...	5,932	0·58	12.	Pestera ...	6,093	0·86
2.	Bracigovo ...	3,691	0·20	13.	Szliven ...	25,142	0·24
3.	Elena ...	2,785	1·12	14.	Szopot ...	3,134	0·98
4.	Gabrovo ...	8,329	0·54	15.	Sztanimaka ...	12,969	0·77
5.	Karlovo ...	7,155	0·21	16.	Sumen ...	18,098	0·54
6.	Karnobat ...	6,881	1·18	17.	Tatar-Pazardzsik	4,305	0·18
7.	Kaszanlák ...	10,568	0·24	18.	Tetevene ...	2,347	0·66
8.	Kavakli ...	6,330	2·24	19.	Trjavna ...	3,833	0·44
9.	Kula ...	4,856	1·54	20.	Trojan ...	22,225	0·38
10.	Leszkovec ...	7,894	0·12	21.	Vraca ...	15,230	0·90
11.	Orchanije ...	4,424	3·23	22.	Caribrod ...	4,364	4·60

500 m-nél magasabban a t. sz. f.

Sorszám	Város	Lakó- ság száma 1910.	Évi növeke- dés 1900/10. %-ban	Sorszám	Város	Lakó- ság száma 1910.	Évi növeke- dés 1900/10. %-ban
1.	Belgradcsik	2,078	0·00	11.	Ozman-Pazar	3,632	0·13
2.	Bresznik ...	2,584	0·05	12.	Panagyuriste	9,512	0·22
3.	Dupnica ...	11,601	2·32	13.	Pirdop ...	3,479	0·03
4.	Etopole ...	2,593	0·51	14.	Popovo ...	2,974	4·15
5.	Ichtiman ...	4,911	1·25	15.	Radomir ...	4,765	2·50
6.	Kalofer ...	3,921	1·54	16.	Szlatica ...	2,423	0·19
7.	Klisszura ...	1,761	0·34	17.	Szamokoff ...	10,440	0·83
8.	Koprifstica ...	3,193	1·54	18.	Szofia ...	102,812	5·17
9.	Kotel ...	4,163	0·97	19.	Trän ...	2,391	0·74
10.	Küsztenil ...	13,748	1·42				

XLIV. tábla : Maglis község, Kazánlik kerületben a Balkán-hegységben.

Dél-bulgáriai városok.)*

0—200 m magasságban a t. sz. f.

Sorszám	V á r o s	Lakosság száma	Sorszám	V á r o s	Lakosság száma
1.	Achtopol	1,089	7.	Orta-Kjőj	2,414
2.	Dedeagacs	6,750	8.	Petricis	5,950
3.	Dimotika	9,616	9.	Szoflu	7,582
4.	Fere	4,730	10.	Szvilengrad	6,840
5.	Gyümürdzsina	31,720	11.	Vassziliko	1,147
6.	Odrin	8,991	12.	Xanti	18,200

200—500 m magasságban a t. sz. f.

1.	Gorna-Dzsumaja	4,259	4.	Malko-Tirnovó	4,153
2.	Kärdzsali	6,255	5.	Melnik	365
3.	Kotu-Kavak	141	6.	Sztrumica	8,107

500 m-nél magasabban a t. sz. f.

1.	Banszko	5,650	4.	Mechomija	4,202
2.	Dará-Dere	3,068	5.	Nevrokop	5,429
3.	Dövlan	876	6.	Pasmakli	2,100

A táblázatból kivehető, hogy a magassággal csökkenik a városok száma és csökkenik a városok lakosságának száma is. Egyedül Szófia zavarja meg a rendet, mert a többi városok közt kivételes helyet foglal el. Ha nem volna főváros, nem igen lehetne több lakósa 30,000-nél és akkor nem zavarná meg a törvényszerűséget.

A műveltség terjedésével a városok lényeges változásokon mennek keresztül. Sok hegyi város, amelynek lakói azelőtt háziiparral és házalással keresték kenyerüket szerte Törökországban,

*) Ezekben a városokban a bulgár katonai hatóságok végezték a népszámlálást.

most tönkre ment, mert távol fekszik a fő közlekedő utaktól és mert a házi-ipari termékeknek ma már nincsen kereslete. Lakóssai tehát kivándorolnak s ez annál könnyebben megy, mert hisz a hegyilakók mindig hajlandók a kóborlásra. Sok olyan hegyi városban, amelyben azelőtt a házi-ipar virágzott, most gyárak épültek s ezek persze a házi-ipart tönkre tették. A hegyi városokban katonaság sem állomásozik, pedig ez elő szokta segíteni a városok fejlődését. 1900—1910. között a következő hegyi városok mutattak 0·25%-nál nagyobb csökkenést: Anchialosz, Kavakli, Koprifstica, Elena, Kotel, Szopot, Sztanimaka, Tran, Drenovo, Szoszopol és Sumla.

Erősen megnövekedett azoknak a városoknak a lakóssága, amelyek fontos ipari centrumokká lettek, amelyekben sok a katonaság, amelyekben gimnázium vagy egyéb magasabb intézet van, vagy amelyeknek kereskedelme fejlett. Még azok a faluszerű kis városok is gyorsan fejlődnek, amelyekben élénk a földművelés, de városiasan kezdenek berendezkedni. 1900—1910. között évenként átlagban több mint 2%-kal növekedtek: Szofia, Caribrod, Popovo, Orchanje, Burgasz, Nova-Szagora, Borisszograd, Radomir, Lukovit, Plevna és Dupnica. A többi város közül csak négynek volt nagyobb az évi szaporodása 1·5%-nál; a városok felének pedig kevesebb a szaporodása, mint a mennyi megilletné. Sok város rettenetes válságon megy keresztül, a lakosság egy része nagy nyomorban van. Hogy ezt a válságot és ezt a szegénységet megszüntessük, a városi lakósságnak intenzívebben kell földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznia és más újabb kereseti ágak után is kell néznie.

Szofia.

Szofia Bulgária fő- és legnagyobb városa. Véletlen szerencse következtében a szofiai medence természetes útvonalai ott kereszteződnek, ahol meleg források is előbukkannak. Trajánus császár a szerdoi törzsnek ezt a régi telepét várossá emelte

és Ulpia Serdica néven nevezte. Ebből lett a középkorban Szredec, ami annyit tesz, mint közép s mindig nevezetes helye volt a Balkán-félszigetnek. Csak a török időkben kapta a Szofia nevet az egész várost uraló Zsófia-templom nevéből.

Szofia annyira jelentős helyen fekszik, hogy aki Szofiának ura volt, könnyen urrá lehetett Bulgáriának, Trákiának, Makedoniának és Szerbiának ama részei fölött, amelyek a szofiai medencével kapcsolatban álltak. A 10. században a bulgár hatalom nyugatra, Makedoniába költözött s akkor Szofia rövid időre a bulgár patriárkák székhelye lett. Amikor a törökök az egész Balkán-félszigetet leigázták, csakhamar felismerték Szofia centrális helyzetét és ezért a ruméliai Begler-bég székhelyévé tették s ennek 26 szandzsákság volt alárendelve, csak Görögország és Bosznia nem. Ez az állapot négy évszázadon keresztül tartott.

A 15. századtól a 19. századig minden útleírás Szofiát úgy említi, mint Bulgária fővárosát. A berlini kongresszus után fővárost kellett Bulgária számára kijelölni s akkor Drinoff M. tanár javaslatára Dondukoff Korzakoff herceg Szofiát ajánlotta. Az oroszok is, a bulgárok is felismerték a hely jelentőségét s csakugyan Szofia lett az ország fővárosa. A választás helyesége be is bizonyosodott. Szofia olyan helyen fekszik, hogy könnyű összeköttetése van az ország minden részével, sőt még a szomszédos nagyobb geográfiai területekkel is, természetes hogy gyorsan növekedett. 1878-ban, a felszabaduláskor csak 16,000 lakója volt a városnak, 1905-ben már 82,621 s jelenleg több mint 160,000. Ezt a gyors növekedést nem annyira a természetes szaporodásnak, mint inkább a bevándorlásnak lehet köszönni, hisz a lakósságnak mintegy 20%-áról ki lehet mutatni, hogy bevándorlott, különösen pedig makedoniai és trákiiai bulgárok költöztek be.

Szofia fejlődésével sok szép régi emlék tűnt el. Elpusztultak északon a város falai, régi templomok, nagy hánok (kara-

ván-szerályok), mosék, vásárcsarnokok stb. Legrégibb és legérdekesebb emlékei Szofiának a Szent-Zsófia és a Szent-György-templom.

A Szent-Zsófia-templom keresztalakú, kupolás templom s a 6. századból származik. Két régibb templom romjain emelkedik. Az egyiket a 4. században építették s valószínűleg a nyugati gótok pusztították el. A másodikat az 5. században valószínűleg a hunok rombolták le. A két templom alapfalait az 1910—11. évi ásátások alkalmával találták meg, temérdek sirral együtt. A Szent-Zsófia-templomot a 16. század végén mecsetté alakították.

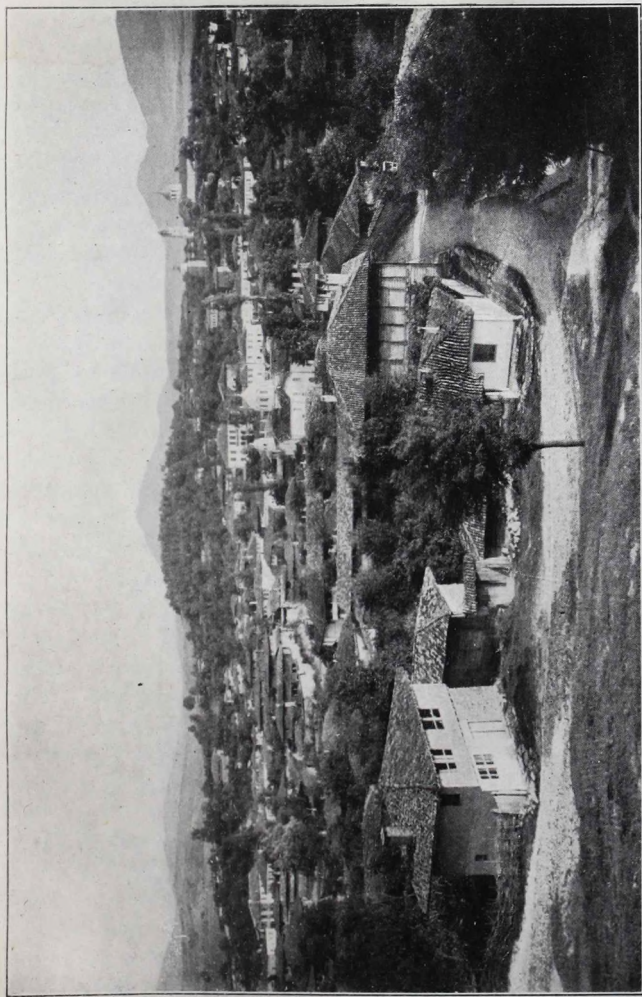
A Szent-György-templom kupolával fedett, kerek csarnok, eredetileg valami római fürdőnek a caldariuma (izzasztója) volt, Kr. e. a 2. vagy 3. században. Fűtőberendezése (hypocaustum) még egész jó állapotban megvan. Valószínűleg Kr. után a 4. vagy 5. században alakították át keresztény templommá.

A török templomok közül megvan még a Bujuk-dzsámi, most muzeum, azután a Kodzsa-dervis—Mehmed-pasa-dzsámi, most görög-keleti templom és végül a Bánya-basi-dzsámi, most is mohamedánus templom.

A város egészen modern irányban fejlődik. Utcái egyenesek és szélesek, a város közepén vannak a legszebb és legnagyobb épületek. A külső városrészek a medence hosszanti irányában épülnek hozzá s északon és délen vannak az ipar-telepek és munkásnegyedek. A minisztériumok, egyetem, muzeum, könyvtár, városháza stb. még nem épültek föl, de helyük már ki van jelölve s a város fóruma minden esetre a Kyrillus és Methodius-templom körül, mint a város legmonumentálisabb épülete körül lesz.

Tengerparti városok.

Bulgária mai tengerpartjain valószínűleg a föniciaiak voltak az első telepések, állítólag még a Fekete-tenger partján is, de a görögök csakhamar elkergették őket s ők telepedtek meg a

XLV. tábla : Elena város a Balkán-hegységben.

tengerpartokon, de kikötőikből semmi sem maradt meg az Egei-tenger partján. A híres Abden helyén néhány nyomorult falmaradvány fehérlik a Bulusztra-hegyfokon, Maronija pedig 7 kilométerrel befelé költözött a szárazföldre, hogy a tengeri kalózoztól meneküljön.

Maronija most kicsiny kis városka, olajfák szürke lombja közé temetkezve húzódik meg a Kara-kus-hegy lábánál. A balkáni háború előtt leginkább görögök laktak benne, de azok is idegenben, leginkább Konstantinápolyban keresték kenyerüket.

Az Egei-tenger partján ma Dedeagács az egyetlen olyan kikötő, amelynek tengerentúli forgalma van. A Marica mentén vezető vasútnak köszönheti létét, mert az a vonal itt éri a tengert s így átvette a régi Enosz szerepét, mert ez a város a Marica deltáján egészen elmocsarasodott. Szép egyenes utcájú, rendezett, új város, de kikötője még nincsen készen, a hajók nyílt tengeren horgonyoznak. A város egy részét a világháborúban a négyes ántánt hajói összebombázták.

Porto-Lagosz kikötőjében is élénk forgalom bonyolódik le, bár az egész néhány halászkunyhóból és üzleti épületből áll.

A bulgár városok a Fekete-tenger partján régi görög gyarmatok s némelyik még mind a mai napig megtartotta görög jellegét, különösen Messzemvrija és Szoszopol.

Az ókorban és középkorban sok kisebb, megerősített hely közvetítette a kereskedelmet s minden előugró hegyfokon látni ilyeneknek a romját, de ma már csak Varna és Burgasz a fontosak, mert ezeket köti össze vasút az ország belsejével és jó kikötőik vannak.

Varnát Kr. előtt 585-ben miletosziak alapították, akkor Odesszosz volt a neve, csak a bulgárok nevezték el mai nevére a 7. században. Mindig nevezetes kereskedő-város volt, azért az orosz-török háborúk idején hatalmasan meg is erősítették. Ma is Bulgária legnevezetesebb kereskedő-városa s bár 1881-

ben a lakósságnak csak $\frac{1}{4}$ része volt bulgár, ma a lakósságnak nagyobbik fele bulgár s ők állnak első helyen gazdasági és kulturális szempontból. A város fejlődésével lényegesen átalakult a város képe is, a régi várfalakat lerombolták, a város messze túlterjedt rajtuk. Csak a török és görög városrészek maradtak olyanok, mint régen: szűk, görbe utcák közt omladozó faházak.

Burgasz a török időkben keletkezett, a tengerparti útát védő torony (burgasz) mellett, a kitűnő kikötő kedvéért. Ma szépen fejlődő, modern város, pedig felszabadításkor alig volt 3000 lakója.

Messzemvrija és *Szoszopol* nagyon hasonlítanak egymáshoz. Mindkettő kis félszigeten fekszik s mindkettő nagyon régi (l. III. tábla). *Messzemvrija* már akkor is létezett, amikor *Darius* a szkíták ellen hadra kelt. Mindkettő nagyon gazdag város volt, de ma már csekély jelentőségük van. A továbbfejlődésre nincs hely, az utcák szűkek, girbe-gurbák, a házak magas, sokablakos faházak, a lakosság halászattal, földműveléssel meg bortermeléssel foglalkozik.

Anchialo sokáig keleti Közép-Bulgária főhelye volt, hisz öt nevezetes út futott össze a városban. Különösen a 14. században volt élénk kereskedelme, mert akkor az olaszok sok gabonát, élő állatot és viaszt vittek ki. Ma a lakosság sófőzéssel, halászattal és bortermeléssel foglalkozik, sokan meg a hajókon keresnek alkalmazást. A görögök üldözésének idején ez a város szenvedett legtöbbet, egy része le is égett.

A Sztrandzsa hegység előtt ujonnan szerzett partvidéken vannak a régi kis *Vassziliko* és *Achtopol* városkák. Görög lakósaikat elüldözték, helyüket bulgárok foglalták el. Ezek is sőt főznek, meg mint hajósok dolgoznak.

Általában a bulgár nép erősen tódul a partvidéki városokba, azért gyorsan bulgárrá lett *Varna*, *Burgasz* és *Anchialo*.

Dunai városok.

A Duna határu! szolgált a rómaiak, a bizanciumiak, bulgárok és törökök idejében egyaránt, azért jobb partján minden időben nevezetes, jól megerősített városok emelkedtek. Mivel a legtöbb út az ország belsejéből a mellékfolyók mentén fut le, azért a folyótorkolatoknál rendszeren városok vannak. Sok római város, megváltozott viszonyok következtében, nem épült fel többé, ha a népvándorlás elpusztította. Így pl. Colonia Ulpia Oescus a mai Gilgen falu közelében, nem épült fel többé a mocsarak miatt, de Ratiaria sem, a mai Arcsar mellett, pedig mindkettő nevezetes volt a rómaiak idejében. Más városok csak a nevüket változtatták meg, de Orechovot és Nikopolt csak a II. bulgár cárság idejéből említik.

A Duna mentén itt nincsenek kettős városok, mint kisebb folyók mellett, vagy pl. Budapest, mert itt a Duna nagyon széles, mocsaras, aztán a folyó mindig határu! szolgált. Az élénk forgalom miatt azonban a romániai parton odaát, a bulgár városokkal szemben, szintén városok épültek (Viddin—Kalafat, Nikopol—Turnu-Magurele, Szvistoff—Szimnicsa, Ruszcsuk—Dzsurdzsú). Rendszeren a bulgár városok a nagyobbak, több is van.

A török időkben legnagyobb volt köztük Nikopol (a magyar történelemben is ismert Nikápoly), később Szilisztria majd aztán mind a mai napig Ruszcsuk a legjelentékenyebb.

Vidin a legnyugatibb a dunai városok közt. A római Bononia helyén áll, ebből a névből lett a középkorban Bidinum (Badin), majd görögösen Vidin. Sokszor cserélt gazdát, tartozott Magyarországhoz is. Természetes erősség, mert magaslaton fekszik s ingoványos ártér veszi körül, de mesterségesen is megerősítették, amiről sok falmaradvány tanuskodik. Amikor a szerb határt felállították, kereskedelmi jelentősége megszűnt, mert természetes háttér-vidékétől elvágták. Sztratégiai jelentősége még

ma is megvan, a szerbek 1885-ben és 1903-ban hiába ostromolták.

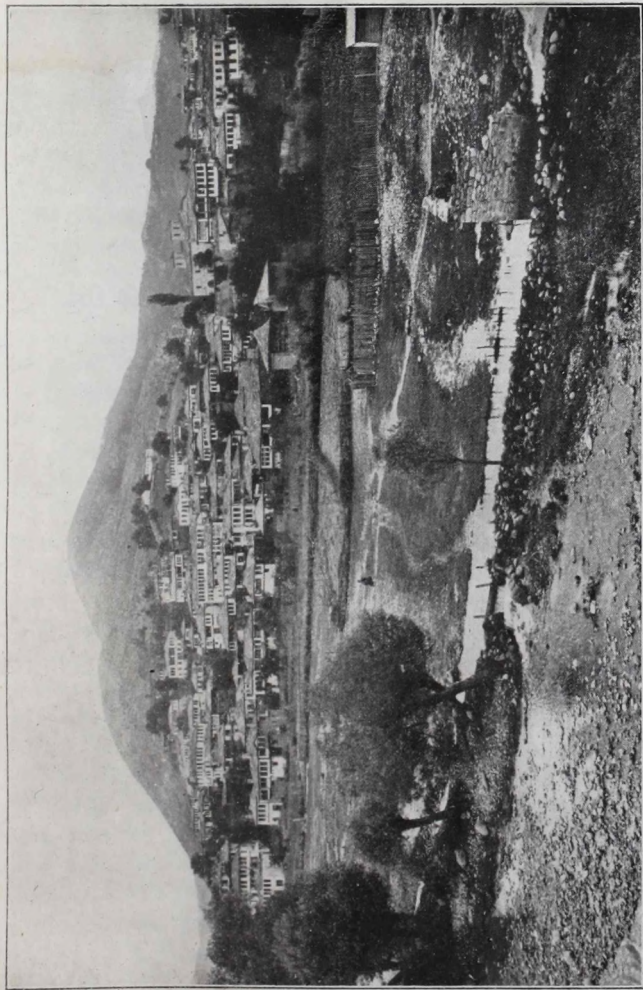
Lom (Lom-Palanka) a Lom-folyó torkolatánál fekszik a római Almus helyén. Amíg Szofiának nem volt vasútja, Lom volt a kikötője, rajta keresztül bonyolódott le a főváros egész forgalma 1888-ig. Gyorsan emelkedett, modern város lett s gazdag vidéke következtében nem is hanyatlott, sőt azóta, hogy vasúti összeköttetése van, jelentősége még emelkedett.

Orechovo kis városka magas löszpartok fölött fekszik, régi erődítmények helyén. Csak mint gabonakiviteli kikötő jelentős.

Nikopol (Nikápoly) nevezetes középkori vár volt a Duna mentén. Sisman Iván bulgár cárt kétszer is ostromolták a városban. Zsigmond magyar király is vereséget szenvedett falai alatt (1396. szept. 28.), majd 1444-ben Ulászló királyunk is harcolt ott Varna felé vezető útjában. Egész 1877-ig török erősség maradt, lakóainak túlnyomó része török volt s még ma is túlsúlyban vannak. Régi bizanciumi temploma és erős várfalai még ma is fennállnak.

Szvisloff a Duna legdélibb pontjánál, meredek és magas löszpartokon, részben pedig alacsonyabb terraszonokon fekszik, a római Novae város helyén, középkori váromok közt. Nevezetes helyen van, mert innen indul ki a Troján-hágón keresztül az Egei-tenger felé vezető út, 1797-ben a kardzsalik, 1810-ben az oroszok fölégették, majd a bulgárok kivándoroltak belőle, de újra fellendült, mert környéke gazdag, kereskedelmi forgalma pedig nagy.

Ruszcsub (bulgár nyelven Russze) a legnagyobb és legfontosabb bulgár város a Duna mentén. A római Prista helyén épült, nevét először 1503-ban említi egy török-magyar szerződés. A török uralom alatt gyorsan fejlődött, nevezetes erőd, hadi-kikötő, kereskedő- és iparos-hely lett s túlszárnyalta a többi dunai várost. Különösen nagyot lendített rajta a Varnával való

XLVI. tábla: Usztovo község a Rodope-hegységben.

vasúti összeköttetés, meg Midat pasa sok bölcs intézkedése. Ma is Szofia, Filippopolisz és Varna után a legnagyobb és legszebb város az országban.

Városok a főút mentén.

A belgrád—konstantinápolyi út volt a Balkán-félszigetnek mindig a legfontosabb közlekedő útja s a legnevezetesebb városok fekszenek az út mentén (Belgrád, Szofia, Filippopolisz, Drinápoly és Konstantinápoly).

Caribrod a legnyugatibb városka az út mentén. Eredetileg falu volt, közel a régi szerb határhoz, a Nisava völgyében s csak mint határhegy, a vámhivataloknak, katonaságnak meg annak köszönheti városi jellegét, hogy egy nagy területnek főhelye. Sokan vándoroltak be ide Pirotból és meghonosították a szőnyegipart.

Caribrodtól kelet felé csak kevés falu van az út mentén, mert a török időkben a falvak nem szívesen telepedtek a főútak mellé, hisz ott mindig hadseregek és főhivatalnokok utaztak s bizony ezek valóságos csapást jelentettek a falvakra nézve.

Szofiatól keletre az első nagyobb hely *Ichtiman*. Szép síkságon, régi városok romjai fölött épült, régi fürdője, mecsetje és imaretje (menedékhely) tanúsítják, hogy a török időkben gazdag város volt, de ma falusias jellegű. *Vetren* falucskának a Trajanus-kapu előtt több lakója van.

Tatár-Pasarádzsikot 1485-ben II. Bajazid szultán alapította, gyorsan fejlődött, mert termékeny síkságon, sok út találkozóhelyén épült. Itt futott bele a főútba a Raguzából kiinduló, Albánián és Makedonián keresztül vezető út. Tiszta török város volt, nagy karavánszerájának falai még ma is fennállnak.

Filippopolisz a legfontosabb város az út mentén Szofia után. A síkságból szigetszerűen kiemelkedő halmok vannak itt a Marica partján, azért már a trákoknak nevezetes telepe

épült itt, Pulpidava; ennek a helyére építette II. Fülöp makedoniai király, Nagy Sándor atyja a róla elnevezett új várost. A bulgár Plovodiff nevet először a 17. századból származó emlékeken találjuk, mégis, ennek a névnek összefüggésben kell lennie a régi trák névvel.

Kitünő fekvése, sok út csomópontjában és rendkívül termékeny vidéke miatt mindig népes kereskedő város volt. A török idők emlékei közül felemlíthető a Dzsumaja-mosé és a bazár. A bulgár idők kulturális föllendülését a templomok és iskolák hirdetik. A város festőien fekszik a folyó két partján a halmokon.

Filippopolisz és Drinápoly közt *Borisszograd* mint gabonapiac, *Tirnovó-Szejmen* mint a burgaszi vasút elágazó állomása, *Harmanlij* mint útelágazás és végül *Szvilengrad* említendő. Ezt az utóbbit a törökök elpusztították, amikor innen kiköltöztek s helyette Musztafa-Pasa helységet építették föl a határon túl. Ma a kettő egyesült.

Odrin Drinápolynak bulgár része, régi neve Kadikjőj. Most mint modern város fejlődik, de gazdaságilag egészen Drinápolytól függ.

Városok Észak-Bulgáriában.

Észak-Bulgária városait nagyjából három csoportba lehet foglalni: síksági, dombvidéki és hegylábi városokat lehet föl- említeni, de ez a csoportosítás nem szigorú.

Az első csoportban kevés nagy helység van, inkább kisebb telepek képződtek itt a folyóvölgyek tágulataiban. Legnevezetesebbek a következők;

Plevna, a Tucsenica folyócska mentén képződött besúlyedésben fekszik. A magaslatok koszorúszerűen övezik a várost s mivel sok út kereszteződik itt, nevezetes sztratégiai helyzete van. A hős Ozmán-pasa 1877-ben sokáig föl tudta itt tartani az oroszokat. A várost törökök alapították, de csak a bulgár

időkben lett naggyá, mint gabona- és marhavásártér. Az orosz-török háborúra vonatkozó emlékeket múzeumban őrzik.

Rasgrad, a Fehér Lom kis medencéjében fekszik a Sumla és Varna felé vezető úton. Környékén ugyan prehisztórikus és római emlékeket lehet találni, de csak mintegy 3 századja említik a várost. Mint minden törökök lakta városnak, ennek is élénk vásárjai vannak.

Kula, *Lukovil*, *Popovo* és *Bela* talusias helységek, lakói földművesek, de a törvény értelmében városok és kerületi székhelyek lettek.

A második csoportba már több város tartozik s ezek a mellékfolyók völgyeiben vannak, rendszeresen ott, ahol Duna-Bulgária halomvidékének legfontosabb hosszanti útja a folyó-völgyeket keresztezi.

Belogradcsik a Sztara-Planina festőies nyulványán fekszik, azért fontos erőd és őrhely volt. *Vraca* a szofiai úton fekszik, azért sztragégiai jelentősége van. *Lovecs* az Osszam-folyó mindkét partján, a római Melta helyére épült. *Szevlievo* a Jantra mellékfolyójának, a Rosszicának völgyésíkján fekszik. Ez a két utóbbi lehanyaglott, amióta a centrális vasútvonalat megépítették s a két várost elkerülték.

Tirnovó Bulgária fővárosa volt 1186-tól 1393-ig, de a török időkben is igen jelentékeny kereskedő város volt, csak a felszabadulás után hanyatlott. Rendkívül festőiesen fekszik a Jantra-völgy meredek lejtőin. A folyó körülkerüli a város egy részét, de a város áterjed a tulsó partjára is. A lejtőkön lépcsőzetesen egymás fölé épített házak sűrű csoportja igazán festőies. A város feletti fennsíkokon várak, paloták, templomok voltak a középkorban.

Gorna-Orechovica és *Leszkovic* közel fekszenek Tirnovóhoz és gyorsan felvirágzanak, talán éppen Tirnovó rovására. Leszkovicból származnak leginkább azok a bulgár kertészek, akik Bulgáriában, Szerbiában, Romániában és Magyarországon

zöldséget természetnek. Az 1913. évi földrengés nagy pusztítást okozott a három utóbbi városban s Tirnovo utolsó középkori emlékeit is megsemmisítette.

Sumla, bulgár nyelven Sumen, a Bokludzsa-folyó völgyében fekszik. A folyó éppen ott ered, a város fölött emelkedő mészkő-plató alól tör elő, mint hatalmas karsztos forrás. Fenn a platón volt a vár, a törökök 1387-ben vették el a bulgároktól s úgy megerősítették, hogy méltán bevehetetlennek tartották. Az 1774., 1810. és 1829. évi orosz-török háborúban a városnak különös jelentősége volt.

Eszki-Dzsumaja, *Oszman-Pazar* és *Novi-Pazar* városok a török időkben keletkeztek, ma is nevezetes török bazárjaik vannak.

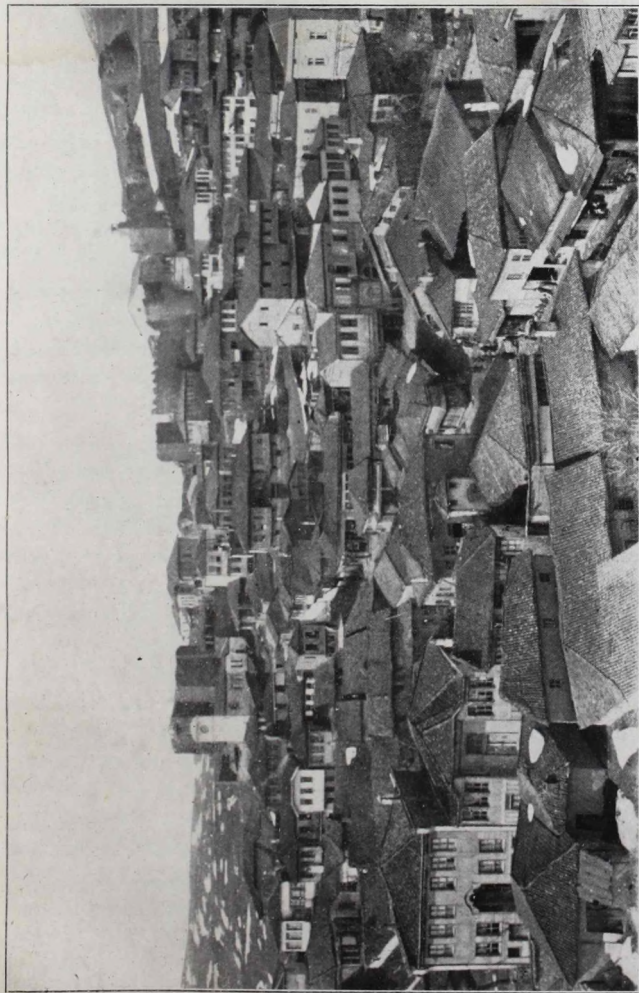
Sumlától délre a Balkán-hegység lábánál van *Preszlaff*, az első bulgár cárság egyik fővárosa. Régebben azt hitték, hogy ez a legrégebb bulgár főváros, de később Aboba falunál az első főváros, *Pliszka* romjait megtalálták. *Provadija* a hasonló nevű folyó-völgyében fekszik, hatalmas vára volt. A 16. és 17. században virágzó kereskedelme volt s mindentéle, még ragusai kereskedők is laktak benne.

A harmadik csoportba tartozó városok magában a hegységben vagy a hegység lábánál, keskeny folyó-völgyekben elnyújtózva fekszenek.

Berkovica és *Orchanje* még csak átmeneti helyzetűek. *Orchanjé*t Midhat basa tette várossá azzal, hogy rajta keresztül vezette a főutat Szofiába. Szép bazárja és kereskedelme lehanyatlott, mert a vasút elkerülte.

Etropole festőiesen fekszik a Kis-Iszker kiszélesedett völgyében. Valószínűleg török város volt, ipara és kereskedelme is volt, különösen a marhabőrt dolgozták itt fel.

Teteven a Fehér-Vit mellett gyengén fejlődött, mert a mögötte emelkedő Ribarszki-hágó magas és nehezen járható. *Trojan* is hasonló helyzetben van, mert hágóját, a Trojan-hágót még mindig csak lóháton lehet kényelmesen megjárni.

XLVII. tábla : Dimotika Dél-Bulgáriában.

Gabrovo minden esetre a legnagyobb és a legjelentősebb a hegyi városok közt, mert rajta keresztül vezet a legnevezetesebb út a Sipka-hágóhoz. A város körül sok gyár van, amelyekben durva posztót (sajakot), zsinórokat, bőrt és fonalat stb. gyártanak. Egészen városias. Itt nyitották meg az első bulgár iskolát, ma pedig már gimnáziuma is van.

Trevnát bulgár Nürnbergnek is nevezték, annyira fejlett festő- és faragóipara volt. *Elena* a Hain-Boasz-hágón vezető út mellett lehanyatlott. *Drenovo* népe földműveléssel is foglalkozik, de nincs bennük vállalkozó szellem.

A balkáni városok közül csak Berkovica és Gabrovo városias, a többi még meglehetősen falusias jellegű, a nép ősi ruházatában jár.

Nyugati-Közép-Bulgária városai.

Ennek az egész nagy területnek meglehetősen egységes típusú városai vannak. Mindegyik valami medencében fekszik s jelentőségük attól függ, hogy mekkora a medence művelhető síksága s milyenek a medence útvonalai.

Küsztenül nagyon hasonlít Szofiához. Szintén régi telep a medence melegforrásai mellett. Római neve *Ulpia-Pautalia* volt, régi bulgár neve *Velbusd*, a török időkben *Konstantinovgradnak* nevezték, ebből csinálták a törökök a *Küsztenül* nevet. A város magas jegenyékkel szegélyezett, pompás gyümölcsösök közt fekszik.

Dupnica nem fekszik a medence síkságán, hanem ott, ahol a *Dzserman-folyó* a medencét elhagyva, szurdok-völgyébe lép. Csak a török időkben keletkezett.

Szamokoff szintén új város a *Szkopljéből* *Filippopoliszba* vezető út mellett. Hajdan vasipara volt, amit a város neve is mutat, mert *Szamokoff* annyit jelent, mint vaskohó. Ma már nincs itt vasbányászat s mivel a város magasan fekszik, a földművelés sem igen megy, azért a nép leginkább házi-iparral foglalkozik.

Tran, Bresznik, Radomir és *Caribrod* kis földműves városok. *Pernik* annak köszönheti fejlődését, hogy közelében gazdag szénbányák vannak. Érdekes, hogy ezekben a kis városokban egyáltalában nem lakik zsidó, még Szofiában, Küssztendilben, Dupnicában és Szamokoffban, meg a környező falvakban sokan vannak.

Keleti-Közép-Bulgária városai.

Erről a vidékről a tengerparti és a fő balkáni út mentén fekvő városokat már említettük. A többit a következő csoportokba lehet összefoglalni: 1. A Balkán-hegység lábánál, 2. a Közép-hegységben (*Szredna-Gora*), 3. a Marica lapályán és 4. a Rodope-hegységben fekvő városok.

1. A Balkán-hegység déli lábánál fekvő városok medencékben fekszenek, környékük rendszeren gazdag, de ahol kevés a földművelés, ott iparral foglalkoznak.

A Szlatica medencében két város van, egymástól alig 3 km távolságban t. i. *Szlatica* és *Pirdop*. Szlaticában azelőtt sok török lakott, a város gyönyörű gyümölcsösök, valóságos diófa- és gyümölcsfaerdők közt fekszik. Pirdop iparos bulgár város. A szlaticai és karlovoi medencék között 800 m magasan fekszik a kis Klisszura városka. 1876-ban a törökök elpusztították s azóta nem tud felvirágozni.

A karlovoi medencében szintén két, egymáshoz közel fekvő város van: Szopot és Karlovo. Karlovo kertek, szőlők és rózsaligetek közt fekszik, utcáin folynak végig a hegyipatakok s mindent befut a szőlő. Mindkét városban van házi, sőt gyár-
ipar is. A karlovoi medencéből a kazanláki medencébe vezető átjáróban fekszik, Klisszurához hasonlóan, *Kalofer* városka. Hajdan virágzó város volt, sok szabadsághős származik innen, de 1877-ben a törökök elpusztították s azóta nem tud új erőre kapni.

Kazanlák messze szétterül a síkságon, széles utcái, nagy kertjei, udvarai vannak. Új város, de gazdag környéke miatt

gyorsan fejlődik. A rózsao-laj-ipar főhelye s rajta vezet át a legfontosabb út a Duna mellékéről a Marica síkságára.

Szliven már a középkorban is város volt, festőiesen fekszik a Balkán lábánál. Egyike Bulgária legiparosabb helyeinek, különösen durva posztó és szövet-gyárjai nevezeteseek.

A Keleti-Balkán szétágazódásai közt kis medencében fekszik *Kotel* (a. m. Katlan) városka, nevetes állattenyésztő közép-pont. 1894-ben leégett s bár nagy segítséget kapott, csak nehezen tud ismét talpra állni. *Karnobat* és *Ajtosz* a balkáni átjárókat védelmező erősségek voltak, de a török időkben gazdag városok is. Amióta a jambolburgaszi vasútvo-nal rajtuk vezet keresztül, ismét felvirágzásnak indultak.

2. A Szredna-Gorában benn fekszik *Panagyuriste* és *Kop-rifstica* város. Különösen az utóbbi fekszik magasán (1060 m), azért lakói pásztorkodásból, házi-iparból és házaló kereskedésből élnek. Eljutnak még Egyiptomba is. Bulgária felszabadulása óta gyorsan csökkenik a lakossága, 1879-ben még 5753 lakósa volt, 1910-ben pedig már csak 3193. Panagyuriste 500 m-nél magasabban fekszik, de déli lejtőn, azért környékén lehetséges a földművelés.

3. A Marica-síkság városai termékeny vidéken fekszenek, nagy falvak veszik őket körül. Vizi-erejük ugyan nincs a gyár-ipar számára, de a kézműipar meg a kereskedés nagyon fejlett.

Csirpan a Szarnena-Gora legdélibb nyulványain, a Filip-popoliszból a Fekete-tengerre vezető út mellett fekszik s nagy vásártere van.

Sztara-Szagora nagyon régi város a Szarnena-Gora lábánál. Aligha van még egy város a világon, amelyet annyiszor elpusztítottak volna s annyiszor újra épült volna, mint ez. Már a trákoknak városa volt, Trajanus császár idejében Augusta Trajana nevet kapott, de a nép ajkán megmaradt a régi trák Berle (Bernli, Bornli, Bornj) név. A törökök nevezték Eszki-Szagrának s abból lett mai neve. Gazdag város, vasúttak keresz-

teződésén, ezért kereskedelme fejlett. Még termékenyebb vidéken fekszik *Nova-Szagora*, azért lakossága csupa földműves.

Jambol a Tundzsa mindkét partján gyorsan fejlődő kereskedő és iparos város. A várost csak a középkorban említik először *Diampolis* néven. A város közepén álló kereskedő csarnoka bizonyítja, hogy milyen jelentős hely volt a török időkben.

Kavakli az alsó Tundzsa síkján földműves város, lakói leginkább görögök.

4. A Rodope-hegységben a középkorban sok város volt, soknak maradványait lehet még ma is látni. Jelentékenyebb városokat ma csak a hegyek szélén találunk, a hegység belsejében csak igénytelen, falusias kicsi helyek vannak.

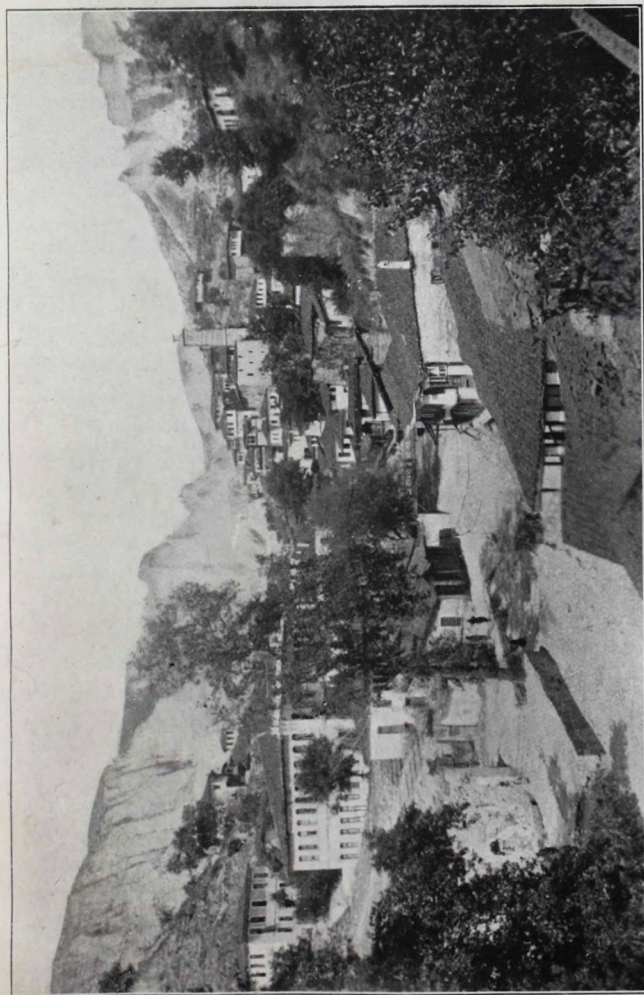
Sztanimaka a Csaja-folyó mindkét partján fekszik ott, ahol a folyó a síkságra lép. Régi vára ma rom. A város előtt a síkságon szőlők és szederfa-ültetvények vannak, lakócai hajdan majdnem kizárólag görögök voltak.

Haszkovo harmadkori besülyedéssel keletkezett medencében fekszik, az Olu-dere partján. Közelében, az út mellett volt régebben *Üszundzsovo* falu. Ennek minden évben nagy vására volt, amelyen megfordult Európa és Elő-Ázsia sok kereskedője. A szabadságharc után ezek a vásárok megszűntek. *Haszkovo* eredetileg földművelő város, de remélhető, hogy kereskedése is fel fog lendülni.

Pestera a *Sztara*-folyó mellett, szép hegyi medencében fekszik. A déli hegylejtőkön szőlők, az északiakon erdők zöldek. Itt vezet át a Rodopet átszelő legfőbb út. Közel hozzá, szűk medencében fekszik *Bracigovo* városka. Magas házai, szűk utcái vannak, lakói leginkább építő-iparosok, de rózsaolajat is készítenek.

Dél-Bulgária városai.

Dél-Bulgáriát trákiai és makedoniai részre bontjuk. A trákiai rész városaiban a bulgár nép-elem csak a legújabb időkben szaporodott föl bevándorlással, a makedoniai részben

XLVIII. tábla : Melnik Dél-Bulgáriában.

pedig a városokban igen régi idők óta sok bulgár nép lakik, sőt azokban a városokban is, amelyekben többségben volt az idegen elem, azokban is a vásárokon mindig a bulgár elem volt a túlnyomó.

A városokat három csoportba lehet osztani: a Marica-völgyében, az Egei-tenger lapályán és a Rodopeban fekvő városokra.

Dimélika a Kasal-deli mellett, közel a folyó torkolatához, ahol az a Maricába ömlik. Hajdan hatalmas erősség volt, ma mezőváros. *Szuszlu* a selyemtenyésztes városa. Látni ezt a házak építésén és a sok szederfa-ültetvényen is. Azelőtt a város egészen görög volt, de a görögök kivándoroltak, helyüket bulgárok foglalták el. *Fere* kicsiny kis város a Marica deltává kiszélesedő völgye felett emelkedő halmokon. A vasút itt ágazik ketté, Dedeagács és Szaloniki felé.

Gyümürdzsina a Rodope déli lejtőinek egy medencéjében fekszik, nagy és gazdag város. Mind a mai napig megtartotta török jellegét, csak újabb időben szaporodik a bulgár elem. Nevezetes kereskedelmi központ, ide hordja össze a környező dúsgazdag vidék a dohányt, gyapjút, gabonát, selyembubókat és a bort. Bőr-, gyapjú- és malom-ipara van. Kiviteli kikötője Dedeagács és Porto-Lagosz.

Xanti vagy *Szkecsa* a Rodope lábánál fekszik, ahol a Varba-patak tájékozva rohan ki a síkságra. A város tulajdonképpen utóda Enidzse-Karasszunak. Ez mintegy 7·5 km távolságra fekszik tőle délkeletre, mocsaras vidéken. Xanti neve világhírű lett a törököktől termesztett nagyszerű dohányról.

Kardzsali és *Orfjakjői* kivételével, a Rodopeban nincs igazi város jellegű község, *Dara-Dere*, *Kotu-Kavak*, *Pasmakli* és *Dövlén* csak falvak, de a törvény értelmében városi rangra emeltettek, a három első kerületi székhely is.

Dél-Bulgária makedoniai részében a városok a Meszta, a Sztruma és a Sztrumica völgyében fekszenek, egyedül Melnik van a Pirin-hegység egyik mélyedésében.

A raszlogi medencében, ahol a Meszta temérdek mellékfolyót vesz fel a Pirin, Rila és Rodope-hegységekből, ott fekszik a két nagy, városi rangra emelt falu: *Mehomia* és *Banszko*. Az előbbiben majdnem kizárólag pomákok laknak, az utóbbi nevezetes bulgár telep, fontos szerepe volt a szabadságharcban.

Nevrokop a Meszta hegyi medencéjében régi város, a Neszt mellett fekvő, történelmi nevezetességű Nikópol helyére épült. Érseki székhely, lakossága földműveléssel és bronz-dísz tárgyak öntésével foglalkozik.

Gorna-Dzsumaja a régi Szkantopara helyén ásványvízforrásairól nevezetes. Erre felé a Sztruma völgyében fel, egész *Dopnicáig*, sok dohányt termesztenek.

Sztrumica régi város, erre emlékeztet középkori várának még megmaradt tornya is. Az egyik régi eparchiának a középontja, vidéke termékeny, piaca élénk. Valamivel kisebb *Petrics* a Belasszica-hegység északi lejtőjén.

Melnik nehezen hozzáférhető hegyvidéken fekszik. Eredetileg görög város volt, tiszta bulgár népesség közepette. A második bulgárháború idején a görögök kivándoroltak s a város lakossága 3,260-ról 365-re csökkent. A város lakói leginkább bortermeléssel foglalkoznak, mert a melniki bor kitűnő. A város házai magasak, szűken összeépültek, utcái mélyek s ezeken heves záporok idején valóságos patakok rohannak alá.

Dél-Bulgária városaink népe még nem érkezett el a nyugvó pontra. Folyton változik, ki- és bevándorolnak az emberek s még bizonytalan a jövő. Sok bulgár menekült is várja itt a jobb időket, hogy külföldi otthonába visszatérhessen.

